

วารสารพัฒนศาสตร์
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
PSDS Journal of Development Studies,
Puey Ungphakorn School of Development
Studies, Thammasat University
ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2562
ISSN 2630-0680

วัตถุประสงค์

วารสารพัฒนศาสตร์ เป็นวารสารที่เผยแพร่งานวิชาการด้าน ชนบทศึกษา การพัฒนา และงานอาสาสมัครในลักษณะ สหสาขาวิชาการทางสังคมศาสตร์ โดยครอบคลุมประเด็นศึกษาทั้งในมิติทางวัฒนธรรม การเมือง การบริหารจัดการ สังคม เศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน และประวัติศาสตร์

ข้อกำหนดการตีพิมพ์วารสาร

บทความที่ขอรับการตีพิมพ์จะถูกประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญนอกซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นๆ อย่างน้อย 2 คน โดยผู้เขียนบทความและผู้ประเมินไม่รู้จักกัน (double-blind) หลังจากนั้นจะส่งความเห็นของผู้ประเมินให้กับเจ้าของบทความ โดยที่ทางกองบรรณาธิการอาจให้ผู้เขียนแก้ไขบทความและส่งให้กองบรรณาธิการภายในระยะเวลาที่กำหนด

ทัศนะและข้อคิดเห็นในวารสารพัฒนศาสตร์ ฉบับนี้เป็นของผู้เขียนแต่ละท่าน ผู้ประสงค์จะนำข้อความใด ๆ ไปพิมพ์เผยแพร่ต่อไป ต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียนและโปรดแจ้งให้ทางวารสารทราบ

สำนักงานติดต่อ: วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต
ปทุมธานี 12121
โทรศัพท์ 02-564-4440-79 ต่อ 1044
โทรสาร 02-564-4429

จำนวนพิมพ์: 650 เล่ม

ราคาเล่มละ: 150 บาท

จัดทำโดย: วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

TJCI

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วารสารพัฒนศาสตร์ เป็นวารสารที่ผ่านการประเมินเข้าอยู่ในฐานข้อมูล ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย TCI

(Thai Journal Citation Index Center)

สายนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ กลุ่มที่ 1
วารสารพัฒนศาสตร์ เป็นสมาชิกเครือข่ายวารสารวิชาการ ด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

JSH

บรรณาธิการ:

ดร.ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการร่วม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สามชาย ศรีสันต์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กองบรรณาธิการ:

รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิมล ไรมรัตนพันธ์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ
คณะรัฐศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาดัม นิละไพจิตร

วิทยาลัยราชสุดา

มหาวิทยาลัยมหิดล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธาวลัย ญาญขจรสุข

คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อาจารย์ ดร.ชลิตา บัณขวงศ์

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อาจารย์ ดร.ภาสกร อินทุมาร

คณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Dr. Bala Raju Nikku

Faculty of Social Work

Universiti Sains Malaysia

คณะผู้จัดทำ: ธิดาทิพย์ สุภาวงศ์

จิราวุธ สุปัญญา

ออกแบบปก - ศิลปกรรม:

เทพพรพาน สีดานูตร

ข้อมูลเผยแพร่: www.psds.tu.ac.th

www.tci-thaijo.org

กำหนดออกเผยแพร่: ปีละ 2 ฉบับ

มกราคม – มิถุนายน

กรกฎาคม – ธันวาคม

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2562

โทรศัพท์ 0-2564-3104 ถึง 6

โทรสาร 0-2564-3119

<http://www.thammasatprintinghouse.com>

บทบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สามชาย ศรีสันต์

ดร.ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล

บรรณาธิการ

“วารสารพัฒนศาสตร์” ฉบับนี้ จัดทำขึ้นในช่วงเวลาที่ตรงกับวาระพิเศษของการฉลองครบรอบ 50 ปี สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเดิมวารสารนี้ได้ใช้ชื่อเดียวกับชื่อของหน่วยงาน คือ “วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร” และต่อมาเมื่อสำนักฯ ได้พัฒนาขึ้นเป็นวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ชื่อของวารสารจึงได้มีการปรับตามชื่อของหน่วยงานแต่ยังคงแนวคิดของการรวบรวมงานวิชาการ การวิจัยด้านอาสาสมัคร งานที่เกี่ยวข้องด้านชนบท และงานด้านการพัฒนาในมิติต่าง ๆ และเพื่อร่วมแสดงความยินดีและให้เกียรติต่อผู้ก่อตั้งกองบรรณาธิการจึงได้รวบรวมเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร นอกเหนือจากการรวบรวมบทความวิจัย บทความวิชาการด้านสังคมศาสตร์ในมิติต่าง ๆ มาไว้เพื่อให้ผู้อ่านได้มีส่วนร่วมและเข้าใจถึงที่มา แนวคิดการทำงาน ประสบการณ์การปฏิบัติงานในพื้นที่ชนบท การใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านและเรื่องราวจากบุคคลที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร ในแต่ละช่วงเวลามาเรียบเรียงไว้ให้ผู้อ่านได้รำลึกถึงคุณูปการที่อาจารย์ป๋วยและบัณฑิตอาสาสมัคร ในโครงการที่ท่านเรียกว่า “โครงการที่ผมรัก” ได้ปฏิบัติมาตลอดระยะเวลา 50 ปี

หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครนั้นก่อตั้งขึ้นโดย ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ใน พ.ศ. 2512 มีจุดมุ่งหมายให้บัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาได้ออกไปใช้ชีวิตและทำประโยชน์ให้กับชาวบ้านในชนบท เนื่องจากในเวลานั้น คนส่วนใหญ่สนใจศึกษาและหางานทำอยู่ในเมืองหลวง มากกว่าจะพาตนเองออกไปใช้วิชาความรู้และทำงานพัฒนาให้กับประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล เมื่ออาจารย์ป๋วย

ก่อตั้งหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครขึ้นในวันที่ 1 มีบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้าร่วมโครงการจำนวน 18 คน ในสมัยนั้นนักวิชาการและประชาชนให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ขนาดที่มีนักเขียนชื่อดัง คือ คุณนิตยานาฏยะสุนทร ได้เขียนบทความถึงบทบาทบัณฑิตอาสาสมัครในความเสี่ยงสละเพื่อพัฒนาชนบทภายใต้ชื่อเรื่อง “เพชร 18 เม็ดบนยอดโดม” ลงในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ทำให้ชื่อเสียงของบัณฑิตอาสาสมัครได้รับการกล่าวขานและชื่นชมเป็นอย่างมาก และไม่เพียงแต่การยกย่องชื่นชมจากประชาชนทั่วไป บัณฑิตอาสาสมัครยังได้รับเกียรติคุณอันสูงสุดของการเป็นอาสาสมัครและทำงานด้านการพัฒนา คือ การได้รับพระราชทานพระวโรกาสให้บัณฑิตอาสาสมัครและบุคลากรของสำนักบัณฑิตอาสาสมัครเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและรับฟังพระบรมราโชวาทจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ก่อนลงพื้นที่ปฏิบัติงานในชนบท ตั้งแต่รุ่นแรกจนถึงปัจจุบัน (รัชกาลที่ 10) ซึ่งสำนักบัณฑิตอาสาสมัครยังคงถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของการเข้าเฝ้าเพื่อรับฟัง พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาโดยตลอด ยุวณี ศุภศิลป์ อดีตบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นที่ 2 ได้กล่าวในขณะให้สัมภาษณ์กับไทยทีวีสีช่อง 3 ว่า “การได้เข้าเฝ้าฯ นับเป็นเกียรติอย่างสูงสุดของชีวิตและตื่นเต้นที่สุด เพราะเป็นครั้งแรกที่บัณฑิตอาสาสมัครได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิด...ตื่นเต้นมากไม่คิดว่าโครงการบัณฑิตอาสาสมัครจะได้รับความสนใจจากพระเจ้าย่หัว พอเข้าไปท่านก็รู้เรื่องราวของเราหมดนะคะ รู้เรื่องงานบัณฑิตอาสาสมัครทั้งหมด ท่านก็ชื่นชม..ด้วยทรงเห็นว่าเป็นโครงการที่มีประโยชน์...” (ยุวณี ศุภศิลป์, 2559) และในวันที่สิ้นสุดการปฏิบัติในพื้นที่ของบัณฑิตอาสาสมัคร ซึ่งนับว่าเป็นการสำเร็จการศึกษาในระดับประกาศนียบัตรชั้นสูงนั้น ผู้ที่เป็น บอ. ยังได้รับการให้เกียรติจากประชาคมธรรมศาสตร์ดังที่ ไชยยันต์ รัชกุล ได้บันทึกไว้ในหนังสือ บันอดีตเป็นตัว ว่า “ในวันรับปริญญาที่ บอ. ขึ้นไปรับ “ประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาสาสมัคร” นั้น ทุกคนได้รับการปรบมือลั่นหอประชุม ซึ่งโดยปกติการปรบมือนี้จะสำหรับเฉพาะผู้ที่ได้รับเกียรตินิยม”

แม้หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครจะได้รับการกล่าวขานชื่นชมถึงความเสียสละ ความมุ่งมั่นตั้งใจ และให้เกียรติจากสังคมว่าเป็นโครงการที่มีประโยชน์

เข้าถึงคนในชนบทอย่างแท้จริง แต่หลักสูตรก็ยังถูกทำลายจากกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม การมุ่งพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากกว่าการให้ความสำคัญกับงานทางสังคมศาสตร์ การปรับตัวของมหาวิทยาลัยที่มุ่งให้แต่ละคณะหน่วยงานสร้างหลักสูตรที่สามารถ หารายได้เลี้ยงตัวเอง รวมถึงการทำงานจิตอาสาที่มีค่านิยมใหม่ๆ ใช้การท่องเที่ยว การแจกของ การร้องเพลง วาดรูประบายสีและเผยแพร่การทำควาดีผ่านโซเชียลมีเดีย วิธีการเหล่านั้นส่งผลกระทบต่องาน “อาสาสมัคร” และถูกลดทอนคุณค่าและส่งผลกระทบให้หลักสูตรถูกมองถึงความคุ้มค่า คุ่มทุนในการปฏิบัติงานในพื้นที่ที่ทั้งห่างไกลและยังต้องใช้เวลาในการส่งบัณฑิตอาสาสมัครเข้าไปปฏิบัติงานภาคสนามที่ใช้ระยะเวลาทำงานนานแรมปี อีกทั้งยังถูกมองถึงการไม่ก่อให้เกิดรายได้ในเชิงธุรกิจ ทั้งยังมีต้นทุนสูงในการดูแลให้คำปรึกษา สนับสนุนบัณฑิตอาสาสมัครที่ต้องออกจากที่พักไปอยู่ในพื้นที่ห่างไกล อยู่ในบริบทสังคมที่ไม่คุ้นเคยทั้งในสภาพความเป็นอยู่ การใช้ชีวิต และการดูแลจิตใจให้ยังคงรักษาไว้ซึ่งความมุ่งมั่นและการทำประโยชน์เพื่อสังคม สิ่งเหล่านี้มีผลกระทบต่อการดำเนินงานของหลักสูตรเป็นอย่างยิ่ง แต่ถึงแม้ว่ากระแสการพัฒนาของโลกและมุมมองทางความคิดของการทำจิตอาสาและงานอาสาสมัครจะเปลี่ยนแปลงไป แต่หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาและเห็นคุณค่าของประชาชนในชนบทและพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครยังคงดำเนินงานท่ามกลางกระแสการทำลายที่เกิดขึ้นจากบริบทสังคมรอบด้านและวิธีการทำงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมปัจจุบัน และก่อนถึงการก้าวเข้าสู่ปีที่ 51 ของหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร จึงขอประมวลเรื่องราวของหลักสูตรซึ่งก่อตั้ง โดย อาจารย์ป๋วย อึ้งภากรณ์ ตลอดระยะเวลา 50 ปี ไว้ดังนี้

1. หลักสูตรนี้มีอุปสรรคในการจัดการเรียนการสอนมาตลอด มีกรกล่าวหาว่า อาจารย์ป๋วย ก่อตั้งหลักสูตรนี้เพื่อให้บัณฑิตอาสาสมัครไปเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ คุณสมักร สุนทรเวช อภิปรายในสภาฯ ขอตั้งงบประมาณสนับสนุนลงทั้งหมด ปี 2519 บัณฑิตอาสาสมัครถูกติดตาม เชิญตัวไปสอบสวนจากฝ่ายความมั่นคง จนต้องเรียกตัวกลับจากการปฏิบัติงานภาคสนามก่อนครบกำหนด

ขณะที่ 10 กว่าปีที่ผ่านมามหาวิทยาลัยตั้งคำถามถึงหลักสูตรเป็นระยะว่า ใช้งบประมาณผลิตบัณฑิตอาสาศาสตร์ต่อหัวสูงถึง 8 หมื่นกว่าบาท ผลผลิตที่ได้มีอะไรบ้าง จำนวนบัณฑิต ผลงานด้านการพัฒนา การเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ภายหลังจากหลักสูตรไปแล้ว

2. บัณฑิตอาสาศาสตร์ในอดีต เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านเห็นความไม่เป็นธรรม การเอารัดเอาเปรียบ การคอร์รัปชันของผู้นำหมู่บ้าน ก็มักจะไปร่วมกับชาวบ้านต่อต้าน เคลื่อนไหว เรียกร้องต่อหน่วยงานเพื่อบรรเทาจัดปัญหาดังกล่าว จนต้องกำชับ ปราบ ไม่ให้บัณฑิตอาสาศาสตร์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง และเข้าไปเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ทั้งอาจารย์ป่วยต้องประกาศว่าโครงการนี้ให้เป็นเรื่องของการศึกษาเพียงอย่างเดียว ส่วนการพัฒนาชนบทเป็นผลที่ตามมา แต่ปัจจุบันบัณฑิตอาสาศาสตร์เปลี่ยนไปมาก ไม่ได้หัวรุนแรง ร้อนวิชา หรือเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงเหมือนในอดีต จนบางครั้งเข้าไปศึกษาอย่างเดียว ไม่ได้สร้างผลงานการพัฒนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ทำให้ต้องปรับหลักสูตรให้บัณฑิตอาสาศาสตร์ทุกคนต้องริเริ่มและดำเนินโครงการพัฒนาขึ้นด้วยตนเองในหมู่บ้านที่เข้าไปอยู่

3. เมื่อมหาวิทยาลัยตั้งคำถามถึงจำนวนบัณฑิตอาสาศาสตร์ โดยไม่ให้งบประมาณเพิ่มเติม ก็หมายถึงว่า การต้องจำกัดงบประมาณเพื่อให้นำไปจัดการศึกษาให้ได้ บอ. เพิ่มขึ้น มีการเสนอว่าทำให้หลักสูตรสั้นลง ตัดการไปเยี่ยมของนักวิชาการอาจารย์ที่ปรึกษา ไปจนถึงการส่งบัณฑิตอาสาศาสตร์เข้าหมู่บ้าน จาก 7 เดือน เป็น 2 อาทิตย์ ตัดเบี้ยเลี้ยงปฏิบัติงานภาคสนาม เป็นต้น หรือการส่งบัณฑิตอาสาศาสตร์ไปอยู่กับหน่วยงานในลักษณะการฝึกงานพัฒนา มากกว่าจะไปศึกษาเรียนรู้ และใช้ชีวิตอยู่กับชาวบ้านในหมู่บ้าน แต่ทั้งหมดของข้อเสนอดังกล่าวล้วนทำให้หลักสูตรนี้ไม่สามารถดำรงอยู่ภายใต้ปรัชญาของการจัดการศึกษาในแบบที่อาจารย์ป่วยวางไว้ได้ เพราะจะกลายเป็นหลักสูตรฝึกงาน ทดลองใช้ชีวิต หรืออาสาศาสตร์แบบฉาบฉวย ที่มีกันอยู่เกลื่อนในสังคม

4. สำนักบัณฑิตอาสาศาสตร์ พยายามที่จะหางบประมาณมาเป็นทุนการศึกษาเพื่อให้บัณฑิตอาสาศาสตร์ได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่ได้ทำให้จำนวนบัณฑิตอาสาศาสตร์เพิ่มขึ้นจากปีละ 25-30 คนได้ เพราะหลักสูตรบัณฑิตอาสาศาสตร์มีเงื่อนไขและลักษณะเฉพาะมากมาย

i. เมื่อรับเข้ามาจำนวนมาก เรามักไม่ได้คนที่เหมาะสมที่จะเรียนหลายคนไม่ได้ทุ่มเท เสียสละ หรือยินดีจะเสียเวลา เสียกำลังกาย กำลังใจ ไปกับหลักสูตร ก็มักจะออกกลางคันในขั้นตอนต่างๆ ที่ค่อนข้างจะยากลำบาก

ii. ครั้นจะปรับให้ง่ายขึ้น เราก็จะไม่ได้คนที่มีความรู้ เข้าใจ และสามารถทำงานร่วมกับชาวบ้านในท้องถิ่นที่แตกต่างทางวัฒนธรรมได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงสำนึกของคนย่อมต้องใช้เวลาและสถานการณ์ที่ช่วยสร้างประสบการณ์ เมื่อรถชนสินค้าการเกษตรพาคนป่วยไปโรงพยาบาลฉุกเฉินแล้วถูกตำรวจเรียกไถเงินระหว่างเดินทางที่แสนจะเร่งรีบทุลักทุเลโดยมีบัณฑิตอาสาสมัครนั่งอยู่บนรถคันนั้นด้วย หรือการที่ บอ. ถูกปลัดอำเภอเรียกไปต่อว่า “ไปอยู่กับชาวบ้านก็อย่าไปเชื่อพวกชาวบ้านมากนัก พวกนี้โง่ เห็นแก่เงิน และชอบให้ร้ายทางราชการ” เหล่านี้มันย่อมซาบซึ้งเห็นถึงความเจ็บปวดของชาวบ้านมากกว่าการถูกสอนในห้องเรียน

iii. หลักสูตรอ่อนไหวกับสถานการณ์ทางสังคมมาก เหตุการณ์สำคัญ นโยบายของรัฐบาล มีผลต่อจำนวนผู้สมัครเข้าเรียนในหลักสูตรอย่างมีนัยสำคัญ เช่น กรณีรัฐบาลประกาศให้เงินเดือนปริญญาตรี 1.5 หมื่นบาท ทำให้ผู้สมัคร บอ. ลดลงไปอย่างเห็นได้ชัด หรือกรณีที่มีเหตุการณ์ทางการเมือง โครงการจ้างงานขนาดใหญ่ในรูปของอาสาสมัครของรัฐบาล หรือกระแสความนิยมจิตอาสาทำให้เกิดแพ็คเกจจิตอาสาท่องเที่ยวระยะสั้นๆ มากมาย รวมทั้งแทรกเข้าไปในวิชาเรียนทุกระดับ และแม้แต่การเข้าเรียนปริญญาโทที่ง่าย สะดวกสบายในการสอบเข้าและการเรียนจบ เหล่านี้ล้วนมีผลต่อการตัดสินใจเข้ามาเรียนในหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครทั้งสิ้น

5. เดิมเราเชื่อกันว่าคนมาเรียนน้อยเพราะเราอ่อนประชาสัมพันธ์ บอ. ตลอดจนบุคลากรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนของหลักสูตรล้วนพูดตรงกัน แต่เมื่อเราใหม่ประชาสัมพันธ์ ทั้งช่องทาง เนื้อหา ความดึงดูดใจของสื่อที่ใช้ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ มีผู้มาสมัครจำนวนมาก แต่ก็ตัดสินใจไม่เรียน ในขั้นตอนการสอบข้อเขียน สัมภาษณ์ ช่วงเตรียมความพร้อม และแม้แต่ช่วงเรียนภาควิชาการ ด้วยเหตุผลต่างๆ นานา เช่น ใ้งาน ห้างบ้านห่างคนรักไม่ได้ เหนง

เข้ากับเพื่อนไม่ได้ เรียนไม่ไหว สอบได้ปริญญาโท ได้ทุนไปเรียนต่างประเทศ แต่โดยรวมๆ แล้ว คนที่มาเรียนในหลักสูตรนี้ต้องมาด้วยใจพร้อมที่จะเสียสละบางด้านของความเคยชิน ความสะดวกสบายในชีวิต เงินเดือนที่เคยได้หรือกำลังจะได้ นอกเหนือจากการถูกคาดหวังว่าต้องทำประโยชน์ให้กับสังคมด้วย เบี้ยเลี้ยงประจำเดือนแม้เพียงเล็กน้อยจึงมีความหมายกับบัณฑิตอาสาสมัคร

6. ในอีกด้านหนึ่ง คนในแวดวงการพัฒนากลับรู้จักบัณฑิตอาสาสมัคร และยอมรับทักษะความสามารถการทำงานกับชาวบ้าน กับประชาชน บัณฑิตอาสาสมัครเมื่อสมัครก็จะทำงานด้านการพัฒนา ทำงานในพื้นที่ภาคสนาม กับองค์กรการพัฒนาทั้งภาครัฐ เอกชน รวมถึงองค์กรภาคประชาสังคม ไม่เคยได้รับการปฏิเสธ ชาวบ้านในหมู่บ้านที่เคยมีบัณฑิตอาสาสมัครไปอาศัยอยู่ด้วย จะไม่เคยลืมเลยว่าครั้งหนึ่งเคยมีบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน แม้ผ่านจากรุ่นตายาย สู่รุ่นลูกหลานที่เติบโตขึ้น ก็ยังคงจดจำบัณฑิตอาสาสมัคร นักศึกษาจากธรรมศาสตร์ บอ. มักจะเป็นแบบอย่างให้เยาวชนในหมู่บ้านเดินตาม พวกเขาปรากฏเป็นข่าวในพระราชสำนัก ในการเข้าพบผู้แทนพระองค์ทุกปี พวกเขาปรากฏบนหน้าสื่อในการทำงานเคลื่อนไหวร่วมกับชาวบ้าน แม้ไม่ได้ประกาศตัวว่าเป็นบัณฑิตอาสาสมัคร แต่คนที่ทำงานร่วมด้วยยอมรับ รู้จัก ด้วยเหตุเหล่านี้ บัณฑิตอาสาสมัคร จึงไม่ได้เป็นที่รู้จักในแวดวง ธุรกิจ การค้า การลงทุน และยิ่งไม่ต้องการเป็นที่รู้จักกับบริษัทขนาดใหญ่อย่าง กฟผ. ปตท. แต่เราเป็นที่รู้จักในแวดวงชาวบ้าน นักพัฒนา และกลุ่มคนทำงานเพื่อสังคม โดยเฉพาะชาวบ้านในชนบท

7. แต่ในยุคที่การศึกษากลายเป็นธุรกิจ การศึกษาถูกทำให้กลายเป็นปัจจัยการผลิตในเสรีนิยมใหม่ หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครถูกมองว่า ใช้ทุนการผลิตสูงเมื่อเทียบกับผลตอบแทนที่มหาวิทยาลัยได้รับ ผู้ที่เข้ามาเรียนในหลักสูตรนี้สามารถใช้ความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ ที่ได้รับไปสร้างมูลค่าเพิ่มทางการเงินให้กับตนเองได้มากน้อยเพียงใด ถ้าได้มากก็ควรจ่ายมากเป็นการลงทุน หากใช้หลักการคำนวณเหล่านี้ย่อมตกอยู่ในภาวะการขาดทุนทางบัญชี เพราะผลผลิตที่เกิดขึ้นจากหลักสูตรไม่ได้มุ่งตอบเรื่องการเงิน

8. ผลผลิตของหลักสูตรต้องการตอบถึง ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ไม่เท่าเทียมกันทางวัฒนธรรม บ่มเพาะให้ผู้เรียนเกิดสำนึกความเท่าเทียมในความเป็นมนุษย์ สร้างคนให้อุทิศตนทำงานเพื่อสังคม ยืนอยู่ข้างคนที่เสียเปรียบไร้พลังอำนาจในสังคม 50 ปีที่ผ่านมาบทบาทการทำงานของบัณฑิตอาสาสมัครในสังคมไทย การได้รับการยอมรับในแวดวงคนทำงานเพื่อสังคม ย่อมเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ของความสำเร็จของหลักสูตรได้เป็นอย่างดี การเรียนรู้กับชุมชนกับชาวบ้าน คือฐานความรู้สำคัญสำหรับอาจารย์ นักวิชาการ ที่จะต้องนำมาสังเคราะห์ สร้างองค์ความรู้ข้างล่างเพื่อการทำงานพัฒนาที่มีชุมชน ท้องถิ่นเป็นฐาน ไม่ใช่คิดเอาจากข้างบน จากตำราตะวันตกดังเช่นที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน

9. วันนี้หลักสูตรยังคงยึดมั่นในอุดมการณ์การจัดการเรียนการสอน ดังกล่าว ทั้งการเรียนภาควิชาการ 3 เดือน เข้าไปอยู่อาศัย กินนอนกับชาวบ้าน 7 เดือน และเขียนรายงานวิจัยหรือรายงานสร้างสรรค์ 2 เดือน มุ่งสร้างคนที่จะไปยืนอยู่เคียงข้างคนที่ขาดพลังอำนาจ ถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคม จึงเป็นเรื่องเสียเวลาที่เราจะไปวิ่งตามหรือพยายามเปลี่ยนแปลงหลักสูตร เพื่อไปตอบโจทย์ให้กับผู้ที่มีวิธีคิด มีอุดมการณ์ที่อยู่ตรงข้ามกับสิ่งที่อาจารย์ป่วย พยายามสร้างให้เกิดในสังคมไทย การที่มีความพยายามมาตลอดหลายสิบปี แต่ไม่สามารถจะยุบหลักสูตรได้ ก็เพราะเกียรติประวัติ และการดำรงอยู่ในแนวทางเดิมที่อาจารย์ป่วยได้วางไว้ อย่างมั่นคง สิ่งที่มีมหาวิทยาลัยและผู้มีอำนาจทำได้ก็คือ การตัดการสนับสนุนในทุกรูปแบบ เพื่อให้หลักสูตรปิดตัวเองไปในที่สุด

10. คำถามจึงเกิดขึ้นว่า “มหาวิทยาลัยจะทำหน้าที่ให้การศึกษาอุปมาประดุจบ่อน้ำ บำบัดความกระหายของราษฎร ผู้สมัครแสวงหาความรู้อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา” สร้างคนให้รักและรับใช้ประชาชน หรือจะเลือกทำธุรกิจการศึกษา ทำหลักสูตรที่เขาใจลูกค้า และผลิตคนเพื่อไปรับใช้ เป็นตัวแทนกลุ่มทุนเพื่อไปเอารัดเอาเปรียบประชาชน หรือจะทำทั้งสองอย่างพร้อมกันไป ก็ขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์การมองไปในอนาคตถึงสังคมไทย มหาวิทยาลัยไทย และคนรุ่นใหม่ที่จะสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้ไป

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
รัชกาลที่ ๙

พระราชทานแก่บัณฑิตอาสาสมัคร รุ่นที่ ๑๓

และคณะกรรมการประจำสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร

ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน วันอังคาร ที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๒๔

ตามที่รายงาน งานของสำนักบัณฑิตอาสาสมัครนี้ได้ดำเนินมาด้วยดี มีผลดี นับว่าเป็นโชคดีของส่วนรวม ที่มีการจัดการฝึกเป็นพิเศษอย่างนี้ แต่ผู้ที่โชคดีที่สุดก็คงเป็นผู้ที่เป็นบัณฑิตอาสาสมัครนี้เอง เพราะเป็นผู้ที่ผ่านการศึกษาระดับอุดมศึกษามาแล้ว และมีเจตนาที่จะปฏิบัติงานเพื่อเป็นประโยชน์

การมีเจตนาที่จะปฏิบัติงานเพื่อเป็นประโยชน์นั้น เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่ง แต่ว่าเป็นสิ่งที่ยาก เพราะว่าผู้ที่มีความรู้ชั้นอุดมศึกษาแล้วจะไปปฏิบัติงาน ย่อมต้องประสบอุปสรรคมากมาย ถ้าเรามาพิจารณาดู ในประเทศไทยมีผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตใหม่ทุกปีจากสถาบันการศึกษาชั้นสูงชั้นอุดมศึกษา เป็นจำนวนหลายหมื่นคนต่อปี ถ้าหากว่าทุกคน หรือจะว่าไปก็สักครึ่งหนึ่งของจำนวนนั้น มีเจตนาและมีโอกาสที่จะปฏิบัติงานเพื่อให้เกิดประโยชน์ในประเทศไทย เราก็เชื่อได้ว่าเป็นจำนวนที่เพียงพอ แต่เราก็พูดอยู่เสมอว่า ทำไมประเทศไทยนี้ก้าวหน้าช้านัก ก็เพราะว่าเป็นหลักของธรรมชาติ ผู้ที่ศึกษาชั้นสูงแล้วจะนำความรู้ที่ได้รับจากการเรียนเป็นเวลาประมาณ ๓ - ๔ ปี ในสถาบันการศึกษาชั้นสูงชั้นอุดมศึกษา จะไปใช้ความรู้ที่นั่นทันทีก็ยาก เพราะว่าทุกคนแม้จะมีความกระตือรือร้นก็ขาดความชำนาญ และก็อาจจะไม่มีทางที่จะเข้าไปถึงที่ที่ควรจะต้องถึง ฉะนั้น การที่มีสำนักบัณฑิตอาสาสมัครนี้ก็นับว่าเป็นของดี เสียอยู่ว่าในจำนวนบัณฑิตหลายหมื่นคน ปีหนึ่ง ๆ มีจำนวนผู้ที่อาสาสมัคร และได้เข้ารับการอบรมการฝึกและการปฏิบัติเพียงจำนวนเป็นสิบ

อย่างในวันนี้มี ๔๑ คน ปีก่อนๆ ก็อาจจะมียะหว่าง ๓๐ ถึง ๕๐ คน ถ้านับดูแล้วก็ป็นจำนวนน้อยมาก ฉะนั้น ผู้ที่ได้รับการอบรมและเข้าปฏิบัติงานอย่างนี้ ย่อมต้องมีความรับผิดชอบไม่ใช่น้อย เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ศึกษาชั้นอุดมศึกษาแล้วจะทำงานเป็นประโยชน์ได้เร็วขึ้น ตามธรรมดาผู้ที่สำเร็จการศึกษาออกไปทำงานกว่าจะได้ทำประโยชน์ได้อย่างแท้จริง ก็อายุเข้าไปถึง ๔๐ - ๕๐ แล้ว ดังนั้นก็เท่ากับเสียเวลาของทรัพยากรบุคคลหรือบุคคลของประเทศ ซึ่งจะต้องคลำหาทางต่อสู้ บางทีก็มีความเข้าใจผิดกันบ้าง มีการกลั่นแกล้งกันบ้าง หรือมีความไม่รู้เฉยๆ บ้าง ถ้าเฉลี่ยแล้วผู้ที่สำเร็จการศึกษาก็อายุ ๒๓ - ๒๔ ว่าสัก ๒๕ จนถึงว่าอายุสัก ๔๕ ก็เป็นเวลา ๒๐ ปีที่จะต้องคลำทาง เสียเวลาไป ๒๐ ปี แต่ถ้าเร่งรัดเวลาที่จะคลำทางนี้ให้เร็วขึ้นให้เหลือปีเดียว และตั้งใจจริง ๆ ก็จะได้กำไรสำหรับในด้านทรัพยากรบุคคลไม่ใช่น้อย

นอกจากนี้ การที่ออกไปศึกษาความจริงหรือพยายามคลำทางนั้น เป็นเวลานานย่อมมีโอกาที่จะทำให้ท้อใจ คนเราถ้าท้อใจแล้วเป็นคนอันตราย เพราะว่าถ้าเป็นคนที่มีความรู้แล้วท้อใจ ความท้อใจนั้นทำให้การควบคุมจิตใจสติของตัวน้อยลง เพราะว่ามันท้อ ความท้อใจนี้เป็นสิ่งกีดขวางความดีไปได้มาก เพราะว่าไม่ระวังตัว เวลาท้อใจก็เกิดน้อยใจ น้อยใจก็เกิดประชด เปิดโอกาสให้จิตใจรับสิ่งที่ไม่ดีเข้ามาในจิตใจได้ เพราะว่ามีความฟุ้งซ่าน คนไหนถ้าท้อใจสังเกตดี ๆ พวกเพื่อน ๆ ที่ท้อใจ บางทีคนนั้นพูดฟุ้งซ่าน พูดอะไรไม่ได้เรื่อง แล้วถ้าใครมาชักชวนให้ทำอะไรก็อาจจะเป็นผู้ร้ายไปก็ได้ ทำให้ขาดการพิจารณา คือขาดสตินั่นเอง ฉะนั้น การที่ได้ศึกษาสำเร็จหลักสูตรได้เป็นบัณฑิตแล้ว คือสำเร็จการศึกษาชั้นอุดมศึกษาแล้วออกไปมีความฟุ้งซ่านถูกชักชวนไปในทางที่ไม่ถูก ในทางที่ไม่สร้างสรรค์ ความรู้ที่มีอยู่ในตัวก็ถูกใช้ไปในทางที่ไม่สร้างสรรค์ ก็เท่ากับทำลาย ถ้าคนโง่ ๆ ไม่รู้เรื่องหรือคนที่ไม่มีโอกาสที่จะได้รับความรู้เป็นกำลังนี้ ถ้าไม่มีกำลังถูกชักชวนไป

ทำอะไรก็ไม่ค่อยเสียหายนัก แต่คนไหนที่มีความรู้เป็นกำลังแล้วถูกชักชวนไปในทางที่ไม่ถูก ก็อันตราย เพราะว่ากำลังที่มีความรู้นั้นเป็นกำลังหลอกลวงทำให้เกิดผลเสียได้มากมาย อันนี้ไม่ได้พูดถึงความเสียหายที่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้น เกิดแน่นอน แต่ที่เราเป็นห่วงก็เป็นผลเสียต่อส่วนรวม การที่ฝึกเป็นพิเศษและปฏิบัติเป็นพิเศษ มีผู้อุปการะ มีผู้ที่คอยแนะนำก็ทำให้อันนี้ผู้ที่ไม่ได้มีโอกาสได้เผชิญ คือการคลำหาทางเป็นเวลานาน และอันตรายที่เกิดขึ้นที่ได้ยกไว้เพียงอย่างเดียว อันตรายอย่างอื่นก็ยังมีอีกมาก

ฉะนั้น การที่ท่านทั้งหลายขึ้นชื่อว่าเป็นอาสาสมัคร ก็หมายความว่าตนเองอาสาที่จะปฏิบัติงาน นับว่าเป็นสิ่งที่เป็นโชคลาภของตนเอง ที่ได้สมัครแล้วทางสำนักก็เลือกไว้ ก็เชื่อว่าทุกคนมีความตั้งใจที่จะปฏิบัติงานให้ดีที่สุดตามที่ได้เรียนมา และที่จะเรียนรู้ด้วยการเปิดหูเปิดตาและรับอบรม ที่ท่านทั้งหลายจะทำงานก็จะสังเกตว่าวิชาที่ได้เรียนมาเป็นประโยชน์ จะเป็นวิชาใดก็ตามก็เป็นประโยชน์ แต่ว่างานที่อยู่ข้างหน้าจะเห็นได้ว่าไม่ใช่งานที่เกี่ยวข้องกับวิชาที่เรียนมาเป็นส่วนใหญ่ ที่เราเรียนเป็นเฉพาะส่วนเดียวของงาน หรือเป็นส่วนประกอบส่วนเดียว อาจจะเป็นประมาณหนึ่งในสิบของงานทั้งหมด เช่น ที่ได้แจ้งได้รายงานว่าจะออกไปปฏิบัติงานเพื่อที่จะช่วยพัฒนาหมู่บ้าน ในหมู่บ้านนั้นย่อมมีผู้ที่อาศัยในหมู่บ้าน มิฉะนั้นก็ไม่ใช่หมู่บ้าน ผู้ที่อาศัยในหมู่บ้านนั้นก็เป็นคนเหมือนเรา ก็ต้องมีอาหารใส่ท้อง ต้องมีเสื้อผ้า ต้องมีความรู้ คือต้องมีโรงเรียนสำหรับลูกหลาน ต้องมีสิ่งทุกอย่าง ก็สรุปได้ว่าสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นต่อร่างกายและใจของแต่ละคน สิ่งเหล่านั้นที่จะได้มาจะต้องอาศัยหลักวิชามากหลายและพร้อมกัน คือไม่ใช่ว่าคนหนึ่งจะต้องอาศัยเพียงแต่หลักวิชาการปกครองที่จะอยู่ได้ จะต้องสามารถที่จะทำมาหากิน ทำมาหากินในด้านเกษตรกรรมก็ต้องสามารถที่จะไถนาพรวนดินให้ได้ ก็จะต้องรู้เหมือนกัน อันนี้การปกครองก็ไม่ได้ว่าด้วยการไถนา แต่ว่าวิชาการไถนาก็ต้องใช้เหมือนกัน ฉะนั้น ผู้ที่มีความรู้ใดก็ย่อมต้องรู้ว่ามีความรู้

อื่น ๆ ที่ต้องมาประกอบด้วย แต่ละคนก็ได้เรียนมาในวิชาเฉพาะของตน ก็จะต้องเปิดหูเปิดตาว่าในชีวิตของแต่ละคนมีวิชาอื่นตั้งเยอะแยะ อันนี้ก็เป็น สิ่งที่ทำให้ผู้ที่เรียนจบเป็นบัณฑิต และออกไปทำงานโดยไม่มีการฝึกฝนหรือ ระมัดระวังตัวเกิดความฟุ้งซ่านได้ เพราะว่าจะน้อยใจว่าตัวไม่ได้เรียนอะไรแต่ ตัวก็ได้ปริญญา ตัวเป็นบัณฑิตมีปริญญาไปอวดเขา เสร็จแล้วคนเขาก็เียะแยย ว่ามีแต่เศษกระดาษ ฉะนั้น ถ้าทุกคนตั้งใจที่จะไปดูเปิดหูเปิดตาในการงาน ก็จะได้รับประโยชน์อย่างมาก เพราะว่าที่เรียนมาโดยเฉพาะนั้นก็ เป็น ประโยชน์ และโดยที่ไปร่วมมือกับคนอื่นที่เรียนอย่างอื่นโดยเฉพาะก็สามารถ ที่จะปฏิบัติงานของตัวได้ดี ทั้งที่ได้รับการอบรมฝึกฝนก็เข้าใจว่าไปใน แนวความคิดนี้ว่า ทุกคนจะต้องร่วมมือกันและควบคุมจิตใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน ก็จะได้รับผลสำเร็จอย่างดีงาม เมื่อได้รับผลสำเร็จอย่างดีงาม แล้วก็จะ เป็น ประโยชน์สำหรับตัวเอง เพราะว่าตัวเองมีความภูมิใจว่าทำงานอะไรที่ดี ได้ รับการยกย่องชมเชยเราก็ภูมิใจอีกที ทั้งเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เพราะว่า ถ้าท้องที่ที่เราไปช่วยได้รับประโยชน์ ก็นับว่าทำให้เกิดความมั่นคงมั่นคงขึ้น ส่วนรวมของประเทศชาติก็ย่อมจะต้องดีขึ้น ทุกคนก็มีความสุข ทุกคนก็มี ความพอใจ โดยเฉพาะผู้ที่ เป็นเจ้าหน้าที่เป็นอาจารย์ที่ได้พยายามชี้แจงฝึก ให้พวกเราได้มีความรู้ มีความสามารถ ก็ภูมิใจ เพราะว่างานของท่านก็เป็น ผลสำเร็จที่ดี สำคัญอยู่ที่ทุกคนจะต้องตั้งความเห็นให้เหมาะสม หมายความว่าตั้งความเห็นในงานของตัวว่ามีจุดประสงค์อะไร และก็ปฏิบัติตรงไป จะ เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ที่จริงก็ได้เคยพูดกับรุ่นก่อน ๆ นี้ในด้านว่าแต่ละคนจะได้รับ ประโยชน์เป็นสำคัญ อาจจะไม่ใช่ใจดีนัก แต่ถ้าอธิบายอย่างทีอธิบายเมื่อกี้ นั้น อาจจะเข้าใจดีขึ้น ถ้าทุกคนเข้าใจและทั้งรุ่นเก่าได้ทำความเข้าใจให้ดี สามร้อย คนที่ได้รายงานทั้งหมดนี้จะเป็นกำลังของส่วนรวม เป็นทางที่จะทำให้เป็น ประโยชน์ได้เต็มเปี่ยม และอาจจะทำให้ผู้อื่น ได้ทบทวนผู้อื่น ให้มีความคิด

อย่างนี้ได้ บัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาชั้นอุดมศึกษาในประเทศไทยเป็นจำนวนหลายหมื่นคนก็จะมีความหวังขึ้น ไม่เกิดความน้อยใจเมื่องานของตัวเองไม่ค่อยสำเร็จ ก็เป็นการสร้างให้การศึกษาชั้นอุดมศึกษานี้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น แล้วก็ปัญหาต่าง ๆ อุปสรรคต่าง ๆ ปัญหาในทางความเดือดร้อนที่มีอยู่ในประเทศก็จะคลี่คลายไปได้ด้วยดี

ฉะนั้น ก็ขอให้ทุกคนตั้งใจทำความเข้าใจในงานของตัวเองให้ดีตั้งแต่ต้น แล้วก็พยายามทำตามที่อาสาสมัคร ทำงานด้วยความตั้งใจที่แน่ว จะใช้คำว่าด้วยอุดมคติที่สูงก็ได้ ขอให้ทุกคนอย่าให้กำลังใจลดลงไป รักษากำลังใจทั้งกาย ทั้งใจให้ดี เพื่อที่จะปฏิบัติงานเป็นประโยชน์ เป็นความสำเร็จสำหรับตนเอง เป็นประโยชน์เป็นความสำเร็จเป็นความก้าวหน้าสำหรับส่วนรวม ก็ขอให้ได้ประสบแต่สิ่งที่ดีงาม มีความสำเร็จในงานการทุกอย่าง ทำให้เกิดความปีติยินดี หมายถึงความเจริญ ก็ขอให้ทุกคนได้ประสบแต่ความเจริญรุ่งเรือง.

50 ปี บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

“โครงการที่ผมรัก”

สารบัญ

หน้า

บทบรรณาธิการ

บทความพิเศษ

งานอาสาสมัครกับการพัฒนาชนบทไทย	2
ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์	

เล่าเบื้องหลัง บอ.	17
สุลักษณ์ ศิวรักษ์	

บทความวิจัย

ชนบทอีสานที่คงอยู่และเปลี่ยนไปในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร	24
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	

Remaining and Changing in Isan's Rural from the Perspectives
of Graduate Volunteer, Thammasat University

นภาพร อติวานิชยพงศ์

ความท้าทายของหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร: ในห้วงยาม	52
ของการเปลี่ยนแปลง	

Challenges for the Graduate Volunteer Program Curriculum:

In Time of Changes

กิตติกาญจน์ หาญกุล

การออกแบบหลักสูตรโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อเสริมสร้าง การอนุรักษ์สำหรับนักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา: หลักสูตรจำลองโรงเรียน มศว รักษ์คลองแสนแสบ Curriculum Design Using Community-Based Approach Enhancing Primary and Secondary Students' Conservation: Virtual School Curriculum for SWU Conserved Saen-Saeb Canal	79
รุจน์ ภาชา, แจ่มจรัส ดีพร้อม, สุชนินทร์ บัณฑิตนันทกุล และ อชิระ อุตมาน	

บทความวิชาการ

โครงการที่รัก...บทบาทนักวิชาการศึกษา “พีเลียง” กลไกเล็กๆ กับภารกิจที่ท้าทาย สุภาวดี อินนุพัฒน์	119
ประเด็นเชิงวิพากษ์ในนโยบายสังคมโลกและการอภิบาล เพื่อลดความยากจน: จากความมั่นคงทางสังคมสู่การคุ้มครอง ทางสังคมขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ Critical Issues in Global Social Policy and Governance for Poverty Reduction: From Social Security to Social Protection of the International Labour Organization กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์	151

บทส่งท้าย ปลายปีที่ 50

- ความทรงจำของ บอ. ต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 206
ยุวณី ศุภศิลป์
- เป็นเพียงมดเล็กๆ ที่รับรู้ประทับใจในอาจารย์ป่วย 209
จำเรียง ภาวิจิตร
- บันทึกถึงบัณฑิตอาสาสมัคร 214
สามชาย ศรีสันต์
- เรื่องเล่าจากภาคสนาม...ประสบการณ์การเป็นบัณฑิตอาสาสมัคร 218
ทัตติยา กระনীจิตร
- คำตอบที่ไม่เป็นอื่น 224
ไชยนต์ รัชชกุล

ปัจฉิมปาฐกถาก่อนจากประเทศไทย

ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

งานอาสาศึกษณ์กับการพัฒนาชนบทไทย

ปัจฉิมปาฐกถาก่อนจากประเทศไทย

โดย ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

บรรยายเมื่อวันอาทิตย์ที่ 3 ตุลาคม 2519

ณ มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

ในที่นี้จะพูดถึงเรื่องบางอย่างที่รู้และคิด เพื่อเอามาพิจารณากัน ในเบื้องต้นนี้อยากจะอธิบายความคิดของตนเองที่ว่า (1) ทำไมจึงต้องมีการพัฒนาชนบท (2) ในด้านเอกชนและรัฐบาล เน้นที่เอกชนได้มีการทำอะไรไปบ้าง (3) ความมุ่งหมายในการชุมนุมสัมมนาครั้งนี้ ควรจะคิดถึงอะไรบ้าง ในขณะที่เรามีหน่วยอาสาพัฒนาทั้งไทยและต่างประเทศ รวมทั้งอาสาสมัครไทย ที่ทำงานในต่างประเทศและหน่วยราชการ เราควรจะทำอะไรร่วมกันหรือไม่

1. ในตอนที่หนึ่ง ว่าด้วยความจำเป็นในการพัฒนาชนบท งานในช่วง 30 ปีของผมที่แล้วมา เราได้ทำงานด้านการพัฒนากันอย่างไรร นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เสร็จใหม่ๆ นักเรียนไทยที่ไปเรียนใน ต่างประเทศและในประเทศเริ่มมีบทบาทในการเข้ารับราชการในฐานะต่างๆ เพื่อทำงานสนองพระเดชพระคุณของชาติ ขณะนั้นขาดแคลนเครื่องอุปโภค บริโภค การบริหารราชการหลังสงครามโลกไม่ถูกต้อง มีการให้อภิสิทธิ์แก่คน บางคน เช่น การตั้งสำนักงานข้าวควบคุมการส่งออก มีการให้อภิสิทธิ์แก่ผู้มี อำนาจทางการเมือง เป็นของไม่ถูกต้อง ทางด้านเศรษฐกิจมีความยุ่งเหยิงพอใช้ แม้แต่การแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ เงินไทย ขณะนั้นมีอัตราแลกเปลี่ยนหลาย อัตรา มีการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินก็จริงแต่ไม่มีประสิทธิภาพ ด้านการค้า ก็มีอุปสรรคมาก ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ด้านการคลัง งบประมาณ สมัยนั้นไม่เป็นงบประมาณ เป็นการคาดการณ์ล่วงหน้าเล็กๆ น้อยๆ รัฐบาล ส่วนใหญ่ไม่มีรายได้จากภาษีอากร มักจะใช้วิธีกู้เงินมาเป็นเกณฑ์ บางคน อาจจะไม่ใช่ แต่สามารถไปดูลิขิตได้ เช่น รัฐบาลใช้เงิน 100 ต้องกู้เงินถึง 50 สถิติการค้าระหว่างประเทศก็ไม่มี ไม่ทราบว่ามีใครจะค้าอะไรเท่าใด เช่น สถิติการค้าปี 1946-47 กว่าจะออกมาถึงปี 1952 ใช้เวลานานหลายปี จึงจะมีสถิติออกมา อย่างนี้จะไปใช้วัดในการวางนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ ได้อย่างไร เราเก่งทางประวัติศาสตร์มากกว่าที่จะเก่งทางสถิติ แม้แต่บัญชีการ

ใช้เงินและรับเงินของรัฐบาลก็ใช้เวลาประมาณ 5 ปี ถึง 10 ปี กว่าที่จะออกมาแสดงว่าไม่มีการควบคุมการคลังของรัฐบาลเลย ที่กล่าวนี้ไม่ได้พูดถึงสภาพการณ์ของบ้านเมืองว่ายากจนประการใด ถนนหนทางที่จะมีไปชนบทสำหรับอาสาสมัครรุ่นที่ใหม่ ๆ จากต่างประเทศ อาจจะเห็นว่าถนนหนทางดีพอสมควร หรือแม้แต่คนหนุ่มคนสาวในเมืองไทย อาจจะคิดว่ามันมีมาอยู่หลายปีแล้ว ความจริงไม่ใช่ แม้แต่ในปี 1954-55 แม้จะมาชยันนา ถ้าไม่มาทางเรือต้องให้ถนน พวกเราทั้งหลายเวลากลับถึงบ้านกลายเป็นฝรั่งหมด เพราะเหตุว่าศิริระแดง เนื่องจากถนนเป็นลูกรัง มีฝุ่นมาก ไม่ได้รับการซ่อมแซม

2. สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาของบ้านเมืองในขณะนั้น เพราะฉะนั้นพวกเพื่อนผม ตัวผมเอง จึงมาร่วมกันทำเพื่อจะแก้ภัยสิทธิ์ที่เกิดขึ้นหลังสงครามพยายามแก้ไขระบบบริหารที่ไม่ได้ให้มันดีขึ้น ทั้งในด้านวิชาการ คือสถิติ ในด้านการบริหารการงานและการบัญชี พยายามที่จะสร้างถนน สร้างเขื่อนเจ้าพระยาเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของการระดมกำลังไปสู่การชลประทาน ได้พยายามสร้างการคมนาคม รถไฟ ท่าเรือ และถนน ให้เรียบร้อย ทางไปรษณีย์แต่ก่อนภายในกรุงเทพฯ จากจุดหนึ่งซึ่งยังเล็ก ขณะนั้นไปยังอีกจุดหนึ่งต้องใช้เวลา 5 วัน ก็พยายามให้ใช้เวลาอย่างมาก 2 วัน หรือให้ดีกว่า 1 วันถึง นี่เป็นเรื่องที่คนรุ่นผมพยายามทำให้เกิดขึ้น ส่วนเรื่องระหว่างประเทศ ท่านก็เห็นแล้วว่าเงินบาทของเรามีเสถียรภาพแค่ไหน ที่เคยมีอัตราแลกเปลี่ยนที่ขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่มาก ๆ ทำนองเดียวกันเงินปอนด์ ขณะนี้เราได้แก้ไขให้มีเสถียรภาพที่มีหลายอัตราทำให้มีอัตราเดียวแต่เพื่อนผม คนรุ่นเดียวกับผม ทำมาแล้ว เมื่อถึงเวลาแล้ว ด้วยความร่วมมือของธนาคารโลก ตอนนั้นอยู่ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ได้เสนอรัฐบาลว่าควรที่จะมีการวางแผนพัฒนาที่ถูกต้อง เพราะเหตุว่าคนเราจำเป็นต้องคิดพิจารณาล่วงหน้าว่าควรจะทำอะไรที่เป็นคุณภาพแก่ประเทศชาติ เพราะฉะนั้นจึงได้มีการวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น สิ่งเหล่านี้เราได้กระทำในปลายปี 1948-50 และเรื่อยมาถึงปี 1950 กว่าเมื่อได้แก้ไข

มาแล้วก็เกิดผลในทางเศรษฐกิจเป็นอันมาก ที่เป็นผลดีก็มี เช่น ก่อนนี้เราต้องพึ่งสินค้าเพียง 3-4 ประเภทเพื่อส่งออก เช่น ข้าว ยาง ดิบูก ไม้สัก เดียวนี้เรามีสินค้าประมาณ 20 ประเภทสำหรับส่งออก สินค้าใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจากการปฏิรูประบบเศรษฐกิจก็มี ข้าวโพด มันสำปะหลัง กระสอบ เศรษฐกิจของประเทศของคนรุ่นผม ส่วนที่ไม่ดีก็มีเป็นอันมาก

3. ส่วนที่ไม่ดีเป็นเพราะสมัย 1950-60 เรายังคำนวณถึงเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจโดยไม่ได้คำนึงถึงการพัฒนาสังคม เราพิจารณาดูรายได้ประชาชาติในส่วนตัวรวม ถ้าเพิ่มขึ้น 10% เราพอใจมาก ถ้าเพิ่มขึ้น 16% ก็ยิ่งพอใจใหญ่ ถ้าที่ไหนเพิ่มขึ้นเพียง 5-6 เราก็ไม่ใคร่พอใจ แม้จะมากกว่าที่อื่น เราก็ไม่พอใจ เราดูตัวเลขรายได้โดยส่วนตัวรวม บางทีเราก็เผลอไป แม้มันเพิ่มขึ้น 10% ก็จริง แต่ว่าประชากรเพิ่มขึ้นถึง 4% ในกรณีเช่นนี้เป็นข้อที่บกพร่องไม่ใช่แต่จะบกพร่องในประเทศไทยเท่านั้น มักบกพร่องทั่วๆ ไปในโลกที่สาม

4. ข้อต่อไปก็คือ เราไปดูเรื่องเฉลี่ย เราไปดูผลของการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยการเอารายได้ตั้ง แล้วเอาจำนวนพลเมืองทั้งประเทศหาร เราไม่ได้ดูในรายละเอียด ว่าที่กรุงเทพฯ การพัฒนาเศรษฐกิจทำให้คนแม้แต่ในกรุงเทพฯ มีรายได้เพิ่มขึ้น 20% ต่อปี แต่ในส่วนอื่น โดยเฉพาะทางอีสานภาคใต้ บางทีเขาอาจจะติดลบด้วยซ้ำ ติดลบก็เพราะเขาทำมาหากินไม่ได้ เราไม่ได้พิจารณาเหตุในสังคม นั่นก็เพราะเหตุว่าวิธีการพัฒนาของเรา ซึ่งทุกวันนี้ยังมีอยู่ เป็นการพัฒนาแบบที่ภาษาเศรษฐศาสตร์เรียกว่า Macro คือดูอย่างหยาบๆ เราไม่ได้ดูลึกไปในส่วนละเอียด เพราะฉะนั้น ถ้าเราสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กับคนทั่วๆ ไปขึ้นมา เช่น ถนน ในการสร้างถนนก็มีคุณสำหรับชาวชนบทที่อยู่ในที่ที่แต่ก่อนไม่มีถนน เดียวนี้มีถนน แต่คนที่ได้รับประโยชน์มากที่สุดก็คือ พวกชาวกรุงเทพฯ หรือภาคกลาง หรือแม้แต่ชาวท้องถิ่นที่มีเงินมากกว่าคนอื่น ที่มีสติปัญญามากกว่าคนอื่น สามารถที่จะใช้ถนนนั้นประกอบกิจกรรมของเขา นำเอาพืชผลของชาวบ้านออกมาสู่ตลาด และได้

ถ้าไรมากกว่าคนที่ทำงานอยู่ในนั้น นี่เป็นสิ่งที่ตอนหลังเราคิดว่าการพัฒนาที่ว่านี้จะได้ผลดีก็ตาม ประเทศไทยคุยกับประเทศในเอเชียว่าไม่มีประเทศที่เหนือกว่าไทยแล้วนอกจากไต้หวันและเกาหลีในบางโอกาส เพราะเหตุว่าตัวเลขของเราขึ้นสูงอย่างมาก แต่ถ้าเราดูเจาะลึกเข้าไปในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่า เราทำผิดพลาดประการหนึ่งคือไม่พิจารณาถึงด้านสังคม เนื่องด้วยไม่มีการพิจารณาอย่างที่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดกล่าวเมื่อกี้ที่ว่า การพัฒนานั้นคือ ช่วยให้เราคนเราช่วยตัวเองได้ ด้วยการศึกษ การอนามัย

5. เราไม่ได้คิดอย่างนั้น เราคิดว่า ถ้าพยายามทำแบบ Free Trade เพื่อป้องกันอิทธิพล ว่างมาตรการทั่ว ๆ ไปแบบที่เรียกว่า พื้นฐาน infrastructure แล้วมันจะได้ทั่วถึงกัน การจัดหาเป็นเช่นนั้นไม่ มันไม่ทั่วถึง จึงมาคิดว่า จะมีอะไรอีกไหม สิ่งที่เราทำ วิธีการพัฒนาของบ้านเมืองนั้นก็ถูกต้อง ถ้าไม่ทำให้เกิดความยุติธรรมในการประกอบการเศรษฐกิจมันก็มีอิทธิพลเกิดขึ้น ถ้าไม่ทำให้บัญชีมันดีขึ้น ไม่สร้างถนนให้มากขึ้น ไม่สร้างเขื่อน ไม่สร้างรถไฟ บ้านเมืองก็จะเจริญไม่ได้ แต่ที่สำคัญก็คือ การเฉลี่ยรายได้ให้ทั่วถึงกัน และการพัฒนาทางสังคม เฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาตัวบุคคล ด้วยเหตุฉะนั้น แม้ในสหประชาชาติเวลาเขาวางแผนให้ประเทศต่าง ๆ เกิดการพัฒนา ในปี 1960 ก็ยังหลงอยู่ในแง่ของตัวเลขรายได้ประชาชาติของแต่ละชาติ แต่ในปี 1970 สหประชาชาติได้ออกคำประกาศขึ้นใหม่ ซึ่งแสดงถึงรายละเอียดว่า จำเป็นต้องมีการพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคมให้เกิดขึ้น ด้วย คำประกาศนี้เป็นเอกสารของสหประชาชาติซึ่งสามารถค้นดูได้

6. ทางด้านประเทศไทยเรา รัฐบาลได้ตั้งหน่วยงานต่าง ๆ ขึ้น เช่น รพช. กรมประชาสงเคราะห์ ซึ่งมีมานานแล้ว ได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โครงการพัฒนาชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นปลายปี 1958-59 ก็เกิดขึ้น ซึ่งมีหลักการอย่างเดียวกัน คือ การที่จะไปช่วยเหลืออย่างกว้าง ๆ นั้นใช้ไม่ได้ ต้องช่วยในรายละเอียด สำนักงานเยาวชนแห่งชาติซึ่งเกิดขึ้นทีหลังก็ได้ทำงานในเรื่องนี้

นี่เป็นสิ่งที่รัฐบาลได้กระทำ ซึ่งผมไม่จำเป็นต้องกล่าว แต่สิ่งที่เอกชนพยายามจะทำก็มีอยู่หลายอย่างผมจะกล่าวถึงสิ่งที่ผมได้เกี่ยวข้องอยู่ 3 โครงการ คือ

7. โครงการที่ 1 คือ โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร มีอายุประมาณ 8 ปี ในขณะนี้ โครงการบัณฑิตอาสาสมัครนี้ตั้งใจว่าจะเป็นโครงการที่ให้การศึกษาอย่างเดียว ส่วนการพัฒนานั้นปล่อยให้เป็นเรื่องสืบเนื่องต่อไปทำไมถึงวางหลักไปในแง่นี้ เพราะเหตุว่าในโลกของประเทศกำลังพัฒนาอยู่ที่นี่ ในขณะนั้นได้มีข้อกล่าวหากันอยู่มากว่า พวกเราที่มีวิชาสนา เรียนกันอยู่ในมหาวิทยาลัยแล้วไม่เคยได้ออกไปช่วยบ้านเมือง หมอกก็ไม่ออกไปชนบท อยู่แต่กรุงเทพฯ วิศวกรก็หายากเต็มทีที่จะออกไป ครูก็ไม่อยากออกไป บางทีมีชื่ออยู่ในชนบท แต่ตัวอยู่ในกรุงเทพฯ แม้แต่นักเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ก็ไม่ออกชนบท นี่เป็นข้อเสียหายในขณะเดียวกัน นิสิตนักศึกษาทั้งหลายในขณะนี้เล่าเรียนกันก็มีแต่ความใคร่ที่จะออกไปในชนบท เราจึงท้าทายพวกที่ออกไปในชนบทชนิดที่ไปตั้งค่ายในระหว่างวันหยุดเรียน ทำทายว่าถ้ากล้าดีอย่าไปเป็นกลุ่มซี ให้ไปคนเดียว เรามาอบรมแล้วออกไปคนเดียว ไปฝึกตัวของตัวให้สามารถอยู่ในชนบทได้ แล้วต่อไปก็จะได้ออกไปสู่การบริการบ้านเมืองในชนบท โครงการนี้ต้องการฝึกบัณฑิตอาสาสมัครให้ออกชนบทได้ ในช่วงระยะ 7-8 ปีที่ผ่านมา สถิติปี เฉพาะปีที่ 6 จะเห็นว่าบัณฑิตอาสาสมัครที่ผ่านไปจากโครงการบัณฑิตอาสาสมัครอย่างน้อย 65% หรือ 70% ได้กลับชนบทอย่างเดิม ซึ่งนับว่าเป็นเปอร์เซ็นต์ที่น่าพอใจพอใช้

8. โครงการที่ 2 ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร คือ โครงการมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ต่อมาก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ โครงการนี้มีลักษณะผิดจากโครงการบัณฑิตอาสาสมัครก็คือว่า เราต้องการให้ชาวชนบทไม่ได้เป็นผู้รับอย่างเดียวได้รับความช่วยเหลือก็จริงในตอนต้นๆ แต่ให้ช่วยตัวเองได้ เราถือหลักตามหลัก ดร. James Yen ชาวจีนซึ่งอายุประมาณ 80 ปี แล้วถือหลัก

ในการพัฒนาชนบท 4 ประการ คือ 1. การอนามัย 2. การศึกษา 3. การอาชีพ 4. การช่วยตัวเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นี่เป็นหลักของ ดร. YEN ซึ่งพยายามแพร่เรื่องมูลนิธินิบูรณะชนบทไปสู่ประเทศต่างๆ ในเวลานี้มูลนิธินิบูรณะชนบทในประเทศต่างๆ มักจะใช้คำภาษาอังกฤษว่า RRM หรือ Rural Reconstruction Movement สำหรับไทยเรา TRRM เรียกว่า Thailand Rural Reconstruction Movement เป็นหน่วยที่ 2 ที่ ดร. Yen ได้สร้างขึ้น หน่วยแรกคือ PRRM หรือ Philippines Rural Reconstruction Movement และหลังจากไทยก็ยังมี RRM ในประเทศต่างๆ อีกหลายแห่ง เช่น กานา โคโลมเบีย แต่มูลนิธินิบูรณะชนบทก็มีจุดมุ่งหมายอย่างที่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดได้กล่าวถึง คือ พยายามให้ชาวชนบทได้ช่วยตัวเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ถ้าจะประเมินผลมูลนิธินิบูรณะชนบทขณะนี้ ผมยังพูดได้ว่า มูลนิธินิบูรณะชนบทยังไม่ประสบผลสำเร็จในจุดมุ่งหมายของเรา เพราะเหตุว่าเราดำเนินการอยู่ในชั้นนาท 14 แห่ง อุทัยธานี 1 แห่ง เรายังไม่สามารถที่จะถอนบูรณาการของเราออกจากหมู่บ้านแม้แต่แห่งเดียว เพราะอย่างนั้นจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชนบทอยู่ที่ให้เขาช่วยตัวเองได้ขณะนี้ยังคุยไม่ได้ว่าสำเร็จ แต่เราก็กำลังเรียนรู้ว่าทำอะไรจึงจะให้ชาวบ้านเขาช่วยตัวเองได้ ทำอย่างไรชาวบ้านจึงจะรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นก้อนเพื่อช่วยเหลือตัวเอง แล้วเราค่อยๆ ถอนตัวออกมาทีละน้อยแล้วไปทำที่อื่นด้วย แต่เท่าที่ตั้งมา 7-8 ปีนี้ ยังไม่สามารถที่จะกระทำได้

9. โครงการต่อไป คือ โครงการบูรณะชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง นี่เป็นโครงการของ 3 มหาวิทยาลัย ซึ่งหนักไปทางด้านวิชาการมากกว่า เราจับลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งประกอบด้วย 7 จังหวัด เป็นตัวอย่างในการพัฒนา 3 มหาวิทยาลัยร่วมกันคือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ท่านคงจะเข้าใจแล้วว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นั้นเชี่ยวชาญทางด้านสังคมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหิดลเชี่ยวชาญด้าน

การอนามัย ซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ กับที่กำลังทำ คือ รวมประกอบด้วยกัน เพื่อให้เกิดหลัก 4 ประการ แล้วเอาไปใช้ แต่จุดมุ่งหมายของโครงการบูรณะชนบทลุ่มน้ำแม่กลองติดกับจุดมุ่งหมายของโครงการบัณฑิตอาสาสมัครและโครงการมูลนิธิบูรณะชนบทตรงที่โครงการบูรณะชนบทลุ่มน้ำแม่กลองต้องการจะอิงรัฐบาลเป็นหลัก กล่าวคือ 3 มหาวิทยาลัยเป็นผู้ที่จะไปศึกษารายละเอียดในหมู่บ้านต่างๆ ได้มีการทดลองในด้านการปลูกพืช มีการทดลองเอาอาสาสมัครด้านอนามัยไปทำงาน มีการทดลองในแง่ที่ว่าทำอะไรจึงทำให้ประชาชนมีการศึกษาดี และใช้บริการของรัฐอย่างดีด้วย เมื่อถึงขั้นหนึ่ง ขณะนี้ถึงเวลาที่จะนำเรื่องทั้งหลายเหล่านี้ให้กับกระทรวง ทบวง กรม ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงมหาดไทยก็ดี กระทรวงเกษตร ซึ่งประกอบด้วยกรมที่สำคัญๆ เกี่ยวกับที่ดินและน้ำ กระทรวงสาธารณสุขหรือกระทรวงศึกษาธิการเวลานี้เรามีการติดต่อกันอยู่ โดยเฉพาะพยายามที่จะติดต่อกับสำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อจะให้มันเป็นแกนนำ และเมื่อ 3 มหาวิทยาลัยได้ดำเนินการไปพอสมควรแล้วก็สามารถจะวางแผนร่วมกับกระทรวง ทบวง กรม ต่างๆ เพื่อที่จะยกให้กับสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติเอาเข้าไปวางแผนอยู่ในแผนการพัฒนา เสร็จแล้วกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ที่ทำงานร่วมกับ 3 มหาวิทยาลัยขณะนี้นั้นก็จะได้เป็นผู้ดำเนินการต่อไป

10. ทำไมถึงมีความจำเป็นที่ 3 มหาวิทยาลัยจะต้องเข้าไปทำทั้งนี้เพราะเหตุว่า การใช้วิชาการเข้าไปดีกว่าการที่เราจะไปเดาเอาว่า ควรจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ เราเข้าไปดูรายละเอียดเลย อีกประการหนึ่งก็คือ เราต้องใช้หลักการว่า เราเข้าไปสนิทสนมกับชาวบ้าน เพื่อที่จะได้รู้ความต้องการของทัศนะของชาวบ้านในการที่จะพัฒนาของเขาเอง สำหรับราชการ มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านพอสมควร แต่คิดว่าในการที่อาสาสมัครที่เป็นอาจารย์ก็ตินักศึกษาก็ดี เข้าไปอยู่กับชาวบ้าน ก็จะได้รับข้อมูลและรายละเอียดมากยิ่งขึ้น โครงการนี้ยังประเมินผลไม่ได้ เพราะเหตุที่ยังอยู่ในขั้นที่ดำเนินการอยู่

11. นี่เป็นสิ่งที่ผมใคร่จะเรียนว่า ในเมืองไทยเราทำอย่างนี้เพื่อที่จะแก้ปัญหาที่ว่า ทำไมหนอเรามีโครงการพัฒนามาตั้งแต่ 3 โครงการแล้วทำไมบางแห่งจึงได้จนลงไป ทำไมบางแห่งจึงได้รวยจนน่าเกลียด เช่นในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองที่น่าเอ็นดูในระหว่างที่ผมเป็นเด็ก ๆ อยู่ แต่ในปัจจุบันเป็นเมืองที่น่าเกลียดมากและเป็นพิษเป็นภัยอย่างมาก มันไม่ดีทั้งสองฝ่าย ทั้งในด้านที่จนลงอย่างฮิสานก็เพราะเหตุที่เราเห็นแล้วว่า ถ้าไม่ไปพัฒนาในรายละเอียด ในระดับหมู่บ้านหรือ Grass root คงจะเกิดเรื่องแฉ่ เกิดเรื่องที่ว่าชาวชนบทว่างงาน หาที่ทำกินไม่ได้ ก็ต้องเข้าไปในเมือง ก่อให้เกิดแหล่งเสื่อมโทรมในเมือง เกิดปัญหาความยากจนในเมือง และปัญหาที่สำคัญนั้นจะกระทบถึงปัญหาที่สำคัญในทางการเมืองด้วย คือ ถ้าเราปล่อยให้คนมีมีขึ้นเรื่อย ๆ และปล่อยให้คนจนจนลงเรื่อย ๆ ในไม่ช้าประชาคมที่เกิดเหตุอย่างนี้จะอยู่ได้ด้วยความสะดวกสนุนนั้นหาไม่ได้ มันจะต้องเกิดเรื่องทางการเมืองขึ้นมา และเราก็ไม่ต้องการให้เกิดเรื่องทางการเมืองชนิดนี้เราจึงพยายามที่จะกระทำที่พูดมาเป็นเฉพาะสิ่งที่ผมรู้ดี ทางด้านบ้านเมืองก็กระทำอยู่ ทางด้านเอกชนก็ทำอยู่ และมีสิ่งที่เราจะเรียกว่าแข่งขันกันก็ไม่เรียกเพราะเราร่วมมือกับทางบ้านเมืองอยู่เสมอ และอย่างที่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดกล่าวเมื่อสักครู่นี้ว่า รัฐบาลจะไปช่วยอยู่ทุกแห่งทุกหน ไม่มีรัฐบาลประเทศไหนจะทำได้ เพราะฉะนั้น เป็นหน้าที่ของมหาวิทยาลัย เอกชน มูลนิธิ ที่จะช่วยเสริมให้กับรัฐบาล โดยไม่ต้องไปแย่งกับรัฐบาล แต่จะร่วมมือซึ่งกันและกัน ในการกระทำเช่นนี้ผมจะยกตัวอย่างอุปสรรคซึ่งมีอยู่หลาย ๆ ประการ

12. ประการแรก อุปสรรคในด้านการบริหาร แม้แต่มูลนิธิฯ โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร โครงการบูรณะชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ก็มีอุปสรรคนี้ไม่ว่าจะเกิดชุมชนอะไรขึ้นมาที่จะไปทำงานด้วยกัน ทำไปด้วยความลำบากการบริหารจำเป็นอย่างที่จะต้องแก้ไขให้มีประสิทธิภาพ ให้มีความกลมเกลียวกัน ให้มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อกันและกัน

13. ประการที่สอง การที่จะเอาอาสาสมัครเข้ามาทำ หากคนที่มีจิตใจเข้ามาทำและมีความรู้เข้ามาทำนั้นหาไม่ยาก แต่หาคนที่รอบคอบและมีความรู้ประมาณตนหาได้ยากมาก เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาคัดเลือกบัณฑิตอาสาสมัครทั้งหลาย เราจึงพยายามคัดเลือกคนที่เรารู้สึกว่าจะไม่ตั้งตัวเป็นเทวดาไปโปรดสัตว์ในหมู่บ้าน ให้รู้จักประมาณตัว อาสาสมัครต่างประเทศก็คงจะไม่ไปเทวดาฝรั่งไปโปรดสัตว์ เพราะฉะนั้น เราจะต้องเอาคนที่ตั้งใจจริง ๆ ที่จะทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ นี่เป็นหลักการที่พวกเรายึดถือ

14. อุปสรรคอีกชนิดหนึ่งที่ผมอยากจะพูดถึงในตอนนี้อยู่ ซึ่งเป็นอุปสรรคแก่บัณฑิตอาสาสมัครไทยก็ดี หรืออาสาสมัครธรรมดาก็ดี คืออุปสรรคที่เกิดขึ้นหลังวันที่ 14 ตุลาคม 1973 เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งในครั้งนั้นใคร ๆ ก็ยกยอนักศึกษา-อาจารย์ว่าสามารถเปลี่ยนแปลงประเทศจากเผด็จการมาสู่ระบบประชาธิปไตย นักศึกษาที่ถูกปล่อยหลังจาก 14 ตุลาคม ไม่เท่าใด ทางรัฐบาลก็ยังอนุญาตให้นักศึกษาออกไปหัวบ้านหัวเมืองเพื่อไปสอนประชาธิปไตย การสอนประชาธิปไตยนั้นสอนกันไม่ได้ มันเป็นเรื่องของการปฏิบัติ การที่จะไปสอนประชาธิปไตย โดยนักศึกษานั้นยังไม่น่ากระทำให้ใหญ่เพราะพอนักศึกษาไปถึงหัวบ้านหัวเมือง ไปพบความอยู่ดีธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมไปดูความบกพร่องของข้าราชการ การไม่รู้จักประมาณตนทำให้นักศึกษาเที่ยวได้ไปตำคนนั้นคนนี้ ไปตำหนิติเตียนระบบการปกครอง ไปตำหนิติเตียนนายทุนศักดินา ขุนศึก กระทั่งปฏิกิริยาของข้าราชการโดยทั่วไป และปฏิกิริยาของประชาชนโดยทั่วไปก็เกิดขึ้น ชาวบ้านชาวเมืองนั้น ขณะที่นักศึกษายังมีฤทธิ์อยู่เขาว่าดีเหมือนกัน กับผู้ใหญ่บ้านคนที่เขาไม่ชอบ เมื่อไปตำผู้ใหญ่บ้านคนนั้น เขาก็ชอบแต่ว่านักศึกษาไปอย่างมาก 2-3 สัปดาห์ พอกลับมาแล้วผู้ใหญ่บ้านก็ยังอยู่ ชาวบ้านก็ยังอยู่ นักศึกษาเหล่านั้นไปทำโทษมากกว่าไปทำคุณ ถึงแม้ว่าจะมีใจสุจริตอย่างเต็มที่ แต่ผมก็คิดว่าบางแห่งไม่สุจริตและไม่รอบคอบ จึงทำให้เกิดปัญหานี้ขึ้น

15. แม้แต่ทุกวันนี้ อย่างพวกบัณฑิตอาสาสมัคร ไปด้วยจิตใจ
สุจริต มีระเบียบวินัยที่จะไม่ไปพูดถึงเรื่องการเมือง ก็ยังมีอุปสรรคอยู่ 2 ข้อ

16. ข้อหนึ่งคือ ในท้องที่ที่ไปปฏิบัติการนั้น อาจจะมีนักศึกษา
ปลอมคนหลุ่ม ๆ สาว ๆ กลายเป็นนักศึกษาไปทั้งนั้น ไม่ว่าจะเข้ามหาวิทยาลัย
หรือไม่ก็ตาม อาจจะไปปลอมไปปลุกระดม เขาก็เลยเป็นห่วง ต้องคอยดูว่าเป็น
พวกนั้นหรือเปล่า เพราะฉะนั้นการทำงานก็ลำบากมาก

17. อีกอย่างหนึ่งว่า บัณฑิตอาสาสมัครเองไม่ได้ตั้งใจจะไปปลุก
ระดมมวลชน เพราะเหตุที่เราได้พยายามที่จะรักษามาตรการไว้มาก เพราะ
เหตุว่าในโครงการต่าง ๆ ของเรา เห็นแล้วว่า บัณฑิตอาสาสมัครไปอยู่ 7 เดือน
อายุประมาณ 20 กว่าปี จะไปทำอะไรได้ ไปศึกษาเล่าเรียนดีกว่า เพราะฉะนั้น
เราก็พยายามจะให้ระเบียบวินัยมากที่สุด แต่ถึงกระนั้นก็ตาม เนื่องด้วยได้
มีความโน้มเอียงไปในทางที่จะแก้ปัญหาของสังคม บางทีเราก็เผลอไปเราเอา
หนังสือ “อริปไตย” ไปอ่านในชนบท คนที่เขาเห็นว่าเราอ่านอริปไตยเขาก็คิด
ว่าเราเป็นพวกอริปไตย ซึ่งเป็นศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา เป็นที่น่าสงสัย บางที
เราติดหนังสือเกี่ยวกับฝ่ายซ้ายเล่มสองเล่มก็เป็นที่ถูกเพ่งเล็ง เพราะฉะนั้น
ในเวลานี้ทั้งโครงการแม่กลองและบัณฑิตอาสาสมัครก็ดี เราพยายามป้องกัน
ไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดเป็นอย่างมาก แต่ก็ยังมีปัญหาอยู่เรื่อย ๆ

18. สำหรับโครงการมูลนิธิบูรณะชนบทนั้น ส่วนมากบูรณาการ
ก็เป็นผู้สำเร็จการศึกษามาหลาย ๆ ปีแล้ว การเข้มงวดกวดขันอย่างที่ได้ทำใน
โครงการบัณฑิตอาสาสมัครและแม่กลองก็ดี ก็อาจจะไม่จำเป็นแต่บูรณาการ
ทั้งหลายก็ยังคงต้องสำนึกในหน้าที่ของตน อย่ากระทำการอันใดให้เป็นที่ระแวง
สงสัยแก่ชาวบ้านเพราะหัดที่เรามี พวก. ท่านอยู่มาหลายปี และรู้จักเราดี
ผมยังห่วง ๆ อยู่ว่าถ้าท่านเกิดย้ายไปจังหวัดอื่นแล้วใครเข้ามาใหม่จะลำบาก
มาก นี่เป็นสิ่งที่พูดด้วยใจจริง

19. ทำไมเราจึงมาประชุมกันในวันนี้ และขอฝากข้อคิดไว้ในกา
ประชุมวันนี้ด้วย

20. สิ่งที่เราเรียกว่า “อาสาสมัคร” เป็นโรคติดต่อกันในหลายประเทศ Peace Corp Volunteer เกิดขึ้นทางเยอรมนี ออสเตรเลีย ประเทศต่างๆ ก็มีอาสาสมัครของตนเอง เช่น ไทย เนปาล อินโดนีเซีย บังกลาเทศ เราจึงได้เกิดความคิดขึ้นมาในระหว่างพวกผู้อำนวยการหน่วยงานทั้งหลายว่า เรื่องอย่างนี้น่าจะจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ความสัมพันธ์ระหว่างอาสาสมัครต่างประเทศกับอาสาสมัครในประเทศของประเทศต่างๆ ก็น่าจะเรียนรู้ซึ่งกันและกันอีกฝ่ายเขาทำอย่างไรกัน และเราจะได้อธิบายอย่างนี้ไม่ได้ เราทำอย่างนี้ดีกว่า ถึงแม้ในประเทศไทยเองก็มีหลาย ๆ หน่วย ควรจะเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพขึ้น สำหรับในเอเชียอาคเนย์ ก็เกิดมี IDRC ของแคนาดา ที่สนับสนุนให้มีการศึกษาที่เรียกว่า “Study service” ซึ่งเขาจะประชุมในกรุงเทพฯ เดียวนี้มีหลายประเทศร่วมมือกัน แต่สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นงานใหญ่ก็คือ เกิดขึ้นที่เวียดนาม มีการประชุมอาสาสมัครทั่วโลก อาจารย์ณัฐชัย คุณพูนศรี ก็ไปกับผม เป็นคนไทย 3 หรือ 4 คนผมจำไม่ได้ เป็นการประชุมขนาดมหึมาทั่วโลก การประชุมแบบนี้จะเอาผลเนื้อถ้อยกระเทาะความไม่ได้ แต่ก็จุดเริ่มต้นที่จะสร้างสัมพันธ์มิตรต่อกัน เพื่อจะรู้จักซึ่งกันและกันว่าที่นั่นเขามีอะไรกัน หลังจากประชุมผมก็ได้รับจดหมายจากอาสาสมัครหลายแห่ง เช่น จากวอชิงตัน บังกลาเทศ อินโดนีเซีย เราเริ่มมีความสมานฉันท์ระหว่างอาสาสมัครทั้งหลาย ในเดือนธันวาคมนี้อินโดนีเซีย เขาก็เชิญพวกเราไป เพื่อจะได้กระชับความสัมพันธ์กัน ร่วมมือกันปรึกษาหารือกัน ในเรื่องต่างๆ นี่เป็นจุดเริ่มต้นอันดี

21. เวลาเรามีการสัมมนาบัณฑิตอาสาสมัคร เราก็ได้เชิญอาสาสมัครต่างประเทศไปร่วมด้วย แต่น้อย และเป็นเรื่องเฉพาะของบัณฑิตอาสาสมัครเสียมากกว่า จึงเสนอว่า เราน่าจะพิจารณากันให้มากกว่านี้ เราจะร่วมกันได้อย่างไร จึงเสนอว่า เราน่าจะพิจารณากันให้มากกว่านี้ เราจะร่วมกันได้อย่างไร เรามีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน พูดภาษา มีความคิด

อันเดียวกัน เห็นพ้องต้องกัน แต่มาจากที่ต่าง ๆ กัน ทำไมเราจะสนิทสนมกันมากไม่ได้ เริ่มตั้งแต่การอบรมท่านที่เป็นอาสาสมัครต่างประเทศ ก็คงจะต้องมาอบรมในประเทศไทยระยะหนึ่ง เราจะมีโครงการอบรมร่วมกันได้ไหม หรือว่าไม่ได้ หรือมันคนละอย่างกัน เป็นเรื่องที่เราควรจะคิดกัน หวังว่าในที่ประชุมวันนี้เราน่าจะคิดกัน อาสาสมัครไม่ว่าจะมาจากหน่วยไหน เป็นเยาวชนอาสาสมัคร หรืออาสาสมัครต่างประเทศ จะต้องมีการอบรมทั้งนั้น หลักสูตรการอบรมนั้นตรงกันหรือไม่ผมได้รับหนังสือจาก รพช. โดยมีเจ้าหน้าที่ของธนาคารโลก 2 คน เข้ามาดูเรียกว่า “Professional Training in Rural Development for Thailand” พลิกดูแล้วรู้สึกว่ามีประโยชน์ อย่างนี้แล้วทำไมเราไม่ถือประโยชน์ที่จะมีการอบรมร่วมกัน

22. เรื่องของการเลือกสถานที่สำหรับอาสาสมัครทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ จะมีหน่วยกลางอะไรไหมที่เป็นผู้พิจารณา นี่เป็นที่ที่เหมาะสมกับใคร ควรจะอย่างไร นี่เป็นเรื่องที่คิดว่าน่าจะได้ปรึกษาหารือถ้าหากมีหน่วยงานกลางในเวลานี้ สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร สอบถามความต้องการไปยังกระทรวงศึกษาธิการ มหาไพบย สาธารณสุข กรมประชาสัมพันธ์ มูลนิธิชาวเขา แล้วจึงนำเอาเรื่องสถานที่ที่จะไปปฏิบัติการมาพิจารณาโดด ๆ ในระหว่างบัณฑิตอาสาสมัคร ทำไมเราจะได้รู้ว่าอาสาสมัครอเมริกัน เยอรมนี ไปอยู่ที่นั่นทำอะไรอยู่ มีบางโรงเรียนขออาสาสมัครทั้งไทยและต่างประเทศเพื่อชื่อเสียงของโรงเรียน อย่างนี้เราควรจะต้องหลีกเลี่ยงหรือไม่ ให้ดูความต้องการของการศึกษา หาช่องทางในการประสานงาน ในการปฏิบัติงาน แต่ละแห่งอาจจะแยกกันไปอยู่แต่ในบางแห่งอาสาสมัครต่างประเทศร่วมกับอาสาสมัครไทยก็จะได้เกิดผลมากกว่างานทั้งสองคน ไม่ใช่ 1+1 เป็น 2 กลับกลายเป็น 3 เช่น พัฒนาชนบทชาวเขา เราน่าจะร่วมมือในการปฏิบัติงาน รวมทั้งเราอยากจะทำคนไทยที่อยู่ในต่างประเทศเป็นประโยชน์หรือไม่ เขาใช้เราอย่างไร คุณณรงค์ ซึ่งไปอยู่ในต่างประเทศคงจะ

บอกเราได้ เราควรจะทำเลี้ยวหรือไม่อย่างไร บัณฑิตอาสาสมัครก็ดี หน่วยพัฒนากรมอื่น ๆ จะส่งคนไปต่างประเทศจะเป็นประโยชน์หรือไม่

23. สิ่งที่เราจะเรียนรู้ประสบการณ์ของแต่ละคนมีแน่ ทางอเมริกา มีหนังสือและส่งหนังสือมาให้ ทำให้เรารู้จักซึ่งกันและกัน จะเป็นประโยชน์ไหม? อังกฤษ อเมริกา เราน่าจะมีความสมานฉันท์กันพอสมควร ถ้าหากพวกท่านกลับมาเมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง องค์การที่เกี่ยวกับอาสาสมัครน่าจะให้ความสนใจกับท่าน ยกตัวอย่างเช่น

24. คนหนึ่งชื่อ สก๊อต แม็กแนบ เป็นนักเรียนแล้ว จบไปแล้ว กลับไปอเมริกา แต่งงานแล้วกลับมาทำวิจัยที่นี่ ก็เข้ากับบัณฑิตอาสาสมัครได้ดี ก็หวังว่าท่านทั้งหลายที่เป็นชาวต่างประเทศก็คงจะมีความสมานฉันท์กับเรา และหวังว่าถ้าเราไปต่างประเทศก็คงจะพบคนที่มินิสตัปในคอ ประสบการณ์อย่างเดียวกัน ถ้าเรามีทะเบียนรายชื่ออาสาสมัครต่างประเทศที่เคยเข้ามาทำงานในประเทศไทย ก็คงจะเป็นประโยชน์ ผมก็อยากจะพูดให้ท่านทั้งหลายช่วยกันคิดในการประชุมกลุ่มของท่าน แล้วนำมาเสนอให้เรารู้ว่า เราควรจะทำร่วมกันอย่างไร?

เอกสารอ้างอิง

“ทัศนะทางการพัฒนาและจริยธรรม ป่วย อิงภากรณ์.” กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2559.

“วารสารเนื่องในโอกาสครบรอบวันก่อตั้งสำนักบัณฑิตอาสาสมัครครบ 15 ปี” (2527). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

“สรุปการสัมมนาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างอาสาสมัครไทยและอาสาสมัครต่างประเทศและการพัฒนาชนบท” วันที่ 3-4 ตุลาคม 2519 ณ มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ฝายน้ำล้นจังหวัดชัยนาท.

“เมื่อโครงการบัณฑิตอาสาสมัครของอาจารย์ป๋วย
ได้กลายมาเป็นวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์...
ผมถือว่าอาจารย์ปรีดีและอาจารย์ป๋วยเป็นสองวีรบุรุษที่ยิ่งใหญ่ในชีวิตผม
ผมถือว่าการได้รับปริญญาเช่นนี้เป็นการเดินตามรอยของปูชนียบุคคล
ทั้งสองที่ผมเคารพนับถือมาก”

สุลักษณ์ ศิวรักษ์

บทความพิเศษ

เล่าเบื้องหลัง บอ.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์

ที่อังกฤษมีหน่วยงานที่เรียกว่า VSO ย่อมาจาก Voluntary Service Overseas เข้าใจว่า นายอเล็กซ์ ดิกสัน (Alex Dixon) เป็นคนริเริ่มขึ้น นับว่าเป็นหน่วยงานเอกชนล้วนๆ เปิดโอกาสให้เด็กอังกฤษที่จบการศึกษาชั้นมัธยมได้มีโอกาสได้ไปรู้จักโลกภายนอกปีหนึ่งหรือสองปีก่อนเข้ามาหาวิทยาลัย เพราะสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อังกฤษมีอาณานิคมชนิดที่เรียกว่า พระอาทิตย์ไม่ตกดิน คนหนุ่มคนสาวมีโอกาสไปรับราชการในประเทศต่างๆ แทบทั่วโลก เมื่อเสร็จสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว อาณานิคมต่างๆ ก็เริ่มได้รับเอกราชมากขึ้น โดยที่อังกฤษเต็มใจให้อย่างกรณีของอินเดีย ปากีสถาน และพม่า หากไม่ก็ต้องต่อสู้กับอังกฤษเป็นสงครามกลางเมืองกันหลายประเทศ เช่น ในมาเลเซียและแอฟริกา เป็นต้น

คนอังกฤษรุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เห็นว่าเยาวชนของตนยากที่จะรู้จักประเทศต่างๆ นอกสหราชอาณาจักร ซึ่งจะกลายเป็นคนคับแคบไป นายดิกสันจึงจัดหน่วยงานนี้ขึ้นโดยได้รับความอุปถัมภ์จากเศรษฐกิจและหน่วยงานที่เห็นดีเห็นงามกับดำรินี้ เปิดโอกาสให้เยาวชนได้ไปเรียนรู้อย่างประเทศต่างๆ ในเครือจักรภพซึ่งมาทำหน้าที่แทนจักรวรรดิ กล่าวคือ ในจักรวรรดินั้นประเทศต่างๆ เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ แต่ในเครือจักรภพนั้นประเทศที่เคยเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ แม้ได้รับเอกราชแล้วก็ยินดีร่วมอยู่ในเครือจักรภพที่เรียกว่า British Commonwealth แต่บางประเทศก็ไม่ยอมเข้าเป็นสมาชิก เช่น พม่า เป็นต้น

VSO เปิดโอกาสให้เยาวชนได้ไปมีประสบการณ์ในประเทศต่างๆ ในเครือจักรภพเป็นเวลาปีหนึ่งหรือสองปีก่อนเข้าเรียนมหาวิทยาลัย โครงการนี้มีประโยชน์มากจนประธานาธิบดีเคนเนดีเอาอย่างไปตั้ง Peace Corps ที่เรียกว่าหน่วยสันติภาพ แต่ของสหรัฐฯ นั้น Peace Corps เป็นโครงการของรัฐโดยตรง รัฐบาลอุดหนุนเยาวชนนั้นๆ จึงต้องทำตามนโยบายของรัฐ แม้จะแหวกแนวออกไปได้บ้างก็ตาม ดังพวก Peace Corps หลายคนที่มาอยู่เมือง

ไทย แล้วได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาถึงบวชเรียนเป็นพระภิกษุ และบางรูป
ยังเผยแผ่พระศาสนาอยู่จนทุกวันนี้ มีท่านพระอาจารย์สุเมโธเป็นตัวอย่าง

VSO คนแรกที่ขอไปอยู่ต่างประเทศนอกเครือจักรภพคือ Francis Cripps หลาน Sir Stanford Cripps ซึ่งเป็นตัวตั้งตัวตีอุดหนุนให้
รัฐบาลพรรคเลเบอร์ ที่เข้ามาบริหารประเทศอังกฤษหลังสงครามโลกครั้งที่ 2
ให้มอบเอกราชคืนแก่อินเดีย Sir Stanford Cripps เป็นนักสังคมนิยมโดยแท้
เคยเป็น ส.ส. จากจังหวัด Bristol ดังที่ Tony Benn ก็เป็น ส.ส. จากจังหวัดนี้
เช่นเดียวกัน เบนนับถือคริสตศาสนา ดังต่อมาฟรานซิสก็ได้ไปทำงานอยู่ใน
กลุ่มมันสมองของเบน แต่นายเบนหัวก้าวหน้าเกินไป จึงไม่ได้เป็นใหญ่ใน
พรรคเลเบอร์

ขอลับมากล่าวถึง Francis Cripps ซึ่งสอบได้ทุนไปเรียนที่
Eton College ที่ถือว่าเป็น Public School ที่มีชื่อเสียงอย่างจะเรียกว่าที่สุด
ก็ได้ แม้เมื่อเขาเรียนอยู่ที่นี้ เขาก็นำเอาความคิดทางสังคมนิยมไปแพร่หลาย
ในโรงเรียน เช่น เขาออกไปเยี่ยมกรรมกรเหมืองแร่ในอังกฤษ ที่ถูกเอารัด
เอาเปรียบทางชนชั้นเป็นอย่างยิ่ง และแล้วเขาก็เชิญผู้นำกรรมกรเหล่านั้น
มาเยี่ยมเยือนเขาที่วิทยาลัยอีตันซึ่งมีกฎเกณฑ์ให้นักเรียนชั้นผู้น้อยต้องเชื่อ
ฟังนักเรียนชั้นผู้ใหญ่ทุกอย่างทุกประการ แม้นักเรียนนั้นๆ จะเป็นลูกผู้ร่ำ
มากดี แต่ก็ต้องมารับใช้ผู้นำกรรมกรซึ่งเป็นแขกของนักเรียนรุ่นพี่ ฟรานซิส
เห็นว่านี่คือการสร้างมโนธรรมสำนึกให้ชนชั้นบนเข้าใจว่าชนชั้นล่างถูกเอารัด
เอาเปรียบอย่างไรบ้าง เมื่อจบจากอีตันแล้ว เขาสอบเข้าได้ที่มหาวิทยาลัย
เคมบริดจ์ แต่เขาสมัครเป็น VSO ก่อนไปเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัย และ
เขาขอไปอยู่ในประเทศนอกเครือจักรภพ นายดิคสันจึงเลือกให้เขามา
มีประสบการณ์ที่เมืองไทย เป็นเหตุให้เขามาขอเรียนภาษาไทยกับข้าพเจ้า
ซึ่งเวลานั้นสอนอยู่ที่ SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอน แต่เขามาเรียนเป็น
พิเศษส่วนตัว และก็ชอบพอกัน จนเมื่อเขามาเมืองไทย เขาไปอยู่ที่จังหวัด

มหาสารคาม ซึ่งเมื่อประมาณ 60 ปีมาแล้วนั้น จังหวัดนี้นับว่าไกลไปจากกรุงเทพฯ เป็นอย่างยิ่ง ถนนหนทางอย่างดีมีไปถึงเพียงแค่โคราชเท่านั้น เรียกกันว่าถนนสายมิตรภาพ ดูเหมือนจะเป็นเงินของสหรัฐฯ ที่อาจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ วิ่งเต็นหามาได้ โดยที่ถนนสายนี้ให้คุณและโทษอย่างไร จะไม่ขอกล่าวในที่นี้ โดยเราต้องตราไว้ว่าการคมนาคมยิ่งสะดวกเท่าไร ชาวเมืองย่อมเอาเปรียบชาวบ้านได้มากเท่านั้น

สำหรับ Francis Cripps ได้เขียนเล่าประสบการณ์เขาไว้ในหนังสือชื่อ *The Far Province* ซึ่งชี้ให้เห็นว่าภาคอีสานห่างไกลไปจากกรุงเทพฯ เพียงไร และหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้ขอให้ ตุลจันทร์ แปลเป็นไทยแล้ว และตีพิมพ์แพร่หลายไปพอสมควร โดยผู้แปลตั้งชื่อหนังสือนี้ว่า *สภาพอีสาน* ถ้าใครอยากรู้จักสภาวะของอีสานเมื่อก่อนถึงศตวรรษมาแล้ว ควรต้องอ่านหนังสือเล่มนี้

ระหว่างที่ฟรานซิสอยู่เมืองไทย เขาคุ่นเคยกับข้าพเจ้ามาก เวลามากรุงเทพฯ ก็มาพักที่บ้านข้าพเจ้า เผอิญในช่วงนั้น อเล็กซ์ ดิกสัน มาเยี่ยมเขาที่กรุงเทพฯ อาจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ ทราบได้อย่างไรก็ไม่รู้ ท่านโทรศัพท์มาหาข้าพเจ้า ซึ่งตอนนั้นยังเป็นบรรณาธิการ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* อยู่ ท่านขอให้ข้าพเจ้าพานายดิกสันไปพบท่านที่ธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งท่านยังเป็นผู้ว่าการอยู่ในเวลานั้น และดูเหมือนตอนนั้นท่านรับเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ที่ธรรมศาสตร์อีกตำแหน่งหนึ่งด้วยแล้ว ข้าพเจ้าพานายดิกสันไปพบอาจารย์ป่วยที่ธนาคารชาติ ดูคุยถูกคอกันมาก หลังจากนั้นไม่นานท่านก็ปรารภกับข้าพเจ้าและนายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ลูกศิษย์คนโปรดของท่านที่คณะเศรษฐศาสตร์ ว่าท่านอยากจะจัดงานอย่าง VSO ขึ้นในเมืองไทย รังสรรค์เตือนท่านว่าคงทำสำเร็จได้ยาก ท่านบอกว่า ยิ่งยากก็ยิ่งต้องพยายามให้สำเร็จให้ได้ เพราะท่านเห็นว่าอนาคตของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับเยาวชน ถ้าคนของเราเรียนแต่อยู่ในกรุงเทพฯ ไม่ออกไปเห็นความทุกข์กันดารของชาวชนบท เมื่อจบออกมาก็เท่ากับว่าเป็นบัณฑิตที่อยู่บนหอคอยงาช้าง

และเราต้องไม่ลืมว่าก่อนหน้านี้ อาจารย์ป่วยได้ตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทขึ้นมาแล้ว จากเงินก้อนแรกที่ท่านได้รับจากรางวัลแมกไซไซ นับเป็นมูลนิธิเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาเป็นแห่งแรกในเมืองไทย ภายใต้เผด็จการถนอม กิตติขจร ท่านพยายามเชิญชวนเศรษฐีและนักบริหารงานเอกชนต่างๆ ที่เป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับท่านให้สละเวลา แม้จนสละตำแหน่งมาทำงานด้านบูรณะชนบท ดูเหมือนจะได้คุณเสนาะ นิลกำแหง เพื่อนเสรีไทย เป็นคนสำคัญในด้านนี้ ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด คุณเสนาะมีชาติภูมิมาจากจังหวัดชัยนาทด้วย เพราะอาจารย์ป่วยท่านประทับใจจังหวัดชัยนาทเป็นพิเศษ เนื่องจากเมื่อท่านโคจรลงมาสมัยเป็นเสรีไทยในสงครามโลกครั้งที่ 2 และท่านพบยายแก่คนหนึ่งที่คุณถูกล่ามโซ่ไว้กับเสาที่ศาลาวัด แล้วร้องไห้บอกว่า เห็นเอ็งแล้วนึกถึงลูกข้าที่เป็นทหาร จะเป็นหรือตายก็ไม่รู้ อาจารย์ป่วยรู้สึกเจ็บใจมาก ทำให้ท่านยึดมั่นเจตนาเดิมว่า จะต้องอุทิศตัวเพื่อชาวไร่ชาวนา คนยากคนจน มูลนิธิบูรณะชนบทฯ ตั้งขึ้นเพื่อเข้าใจคนจน รับผิดชอบต่อคนจน เป็นประการสำคัญ

โดยเราต้องไม่ลืมว่า การตั้งมูลนิธิลำบากยากเข็ญเพียงใด ยิ่งในสมัยเผด็จการปกครองรัฐ ยิ่งบัณฑิตอาสาสมัครด้วยแล้วนั้นเป็นการนำเยาวชนออกไปยังถิ่นทุรกันดาร นับว่าเป็นโครงการที่เสี่ยงภัยไม่น้อย ในสมัยที่กลัวเกรงคอมมิวนิสต์ทุกหนแห่ง แต่ท่านก็ขอความร่วมมือกับกรมสามัญศึกษา ให้บัณฑิตอาสาเหล่านั้นไปสอนในแควดวงของมัธยมศึกษา คือไม่อยู่ไกลไปจากตัวเมืองในชนบทต่างๆ มากนัก และท่านทุ่มเทชีวิตเพื่อบัณฑิตอาสาเหล่านี้เป็นอันมาก

ต่อมาท่านได้คิดทำโครงการด้านลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งท่านเห็นว่าจังหวัดสมุทรสงครามนั้นคิดถ่วงเฉลี่ยกับจังหวัดต่างๆ จังหวัดนี้ประชากรร่ำรวยที่สุด แต่คนก็ยังอพยพเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ กัน มิใช่ที่จะต้องเอยถึงจังหวัดอื่นๆ ที่ไกลออกไป ที่คนต้องทิ้งไร่นามาเป็นกรรมกรอยู่ในเมืองกรุง

จนเกิดสลับขึ้นในราชธานีแห่งนี้ ท่านเห็นว่าถ้าสามารถให้คนที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีความพอใจกับชีวิตความเป็นอยู่ได้สำเร็จ ก็จะขยายโครงการออกไปยังลำน้ำอื่นๆ ให้คนในละแวกนั้นๆ มีความพอใจกับวิถีชีวิตในท้องถิ่นนั้นๆ เท่ากับเป็นการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ทั้งยังทะนุบำรุงวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย โครงการบูรณะชนบทลุ่มน้ำแม่กลองนี้ ท่านได้รับความร่วมมือจาก 3 มหาวิทยาลัย คือ ธรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์ และมหิดล สถาบันการศึกษาแรกช่วยให้การศึกษากับชุมชนในเรื่องทางสังคมศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยที่ 2 อุดหนุนชุมชนในด้านของการเกษตรและปศุสัตว์ต่างๆ ส่วนมหาวิทยาลัยสุดท้ายมีส่วนให้ช่วยเหลือด้านสุขภาพอนามัย ทั้งการป้องกันโรคและเฝ้าระวังรักษาโรค มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ให้ความช่วยเหลือเป็นจำนวนมิใช่น้อย ตัวท่านเองก็ทุ่มเทชีวิตให้กับโครงการนี้เป็นอย่างมาก มีอาจารย์รุ่นหนุ่มๆ สาวๆ ช่วยเหลือเกื้อกูลท่านหลายต่อหลายคน แต่ละคนล้วนอุทิศตนเพื่องานนี้ด้วยกันทั้งนั้น แต่แล้วเมื่อคนในท้องถิ่นได้รับการศึกษาดีขึ้น ก็เริ่มหัวแข็ง ชักถามนายอำเภอและผู้ว่าฯ ซึ่งรวบอำนาจไว้และบริหารงานอย่างไม่โปร่งใส เป็นเหตุให้พวกนี้รวมตัวกันร้องเรียนไปทางกระทรวงมหาดไทยว่าอาจารย์ป่วยจะตั้งตัวเป็นประธานาธิบดี จะโค่นล้มสถาบันพระมหากษัตริย์ ฯลฯ จะอย่างไรก็ตาม โครงการนี้เป็นอันต้องพับไปอย่างน่าเสียดาย

ส่วนโครงการบัณฑิตอาสาสมัครนั้น ยืนยาวคงทนต่อมาได้จนถึงทุกวันนี้ นับเป็นเวลาได้ถึงครึ่งศตวรรษแล้ว นับว่าน่าชื่นชมกับสิ่งที่อาจารย์ป่วยริเริ่มไว้ กับหลายต่อหลายคนที่อุทิศตนเพื่อทำงานด้านนี้กับท่านที่ข้าพเจ้าเล่ามาทั้งหมดนี้ อาศัยความทรงจำเป็นหลัก และบัดนี้ข้าพเจ้าก็ชรามากแล้ว ถ้าข้อมูลผิดพลาดไปก็ขออภัยด้วย พร้อมกันนั้นก็ขอตั้งความหวังว่าโครงการบัณฑิตอาสาสมัครจะยืนยงคงทนต่อไปให้มีคุณภาพสมดังเจตนารมณ์ของอาจารย์ป่วย อังภากรณ์ ทุกประการ

โครงการที่ผมรัก

"ผมมีงานอยู่หลายด้านสมมติว่าจะให้ออกจาก
ตำแหน่งบางตำแหน่งและให้เหลือน้อยตำแหน่ง
ผมพูดได้ว่าบัณฑิตอาสาสมัครจะเป็นตำแหน่ง
ผมจะต้องสงวนเอาไว้จะต้องทำคุณเห็นว่า
ผมรักโครงการนี้แค่ไหนเพราะฉะนั้นก็หวังว่าคง
จะช่วยให้โครงการนี้ดำเนินไปโดยดี
ถ้าหากว่าพวกคุณจะทำให้ผมดีใจมาก ๆ ก็คือ
ทำให้โครงการนี้ตลอดรอดฝั่งไปเรื่อย ๆ
โดยที่ไม่ได้ผูกพันอยู่กับผมหมายความว่า
ให้โครงการนี้เจริญขึ้นไปเรื่อย ๆ นั่นจะเป็นสิ่งที่
ทำให้ผมมีความสุขแล้วขอบคุณ"

๒๐๐ ธีรธรรม

ชนบทอีสานที่คงอยู่และเปลี่ยนไป
ในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Remaining and Changing in Isan's Rural
from the Perspectives of Graduate Volunteer,
Thammasat University

นภาพร อติวานิชยพงศ์¹

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 รุ่นที่ 35 ถึง 49 (ปีการศึกษา 2546 ถึง 2560) มีการคงอยู่ของวัฒนธรรม
 ชนบทแบบเดิมและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมซึ่งเป็นไปตามบริบทของ
 สังคมสมัยใหม่ ประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างถูกรักษาไว้เพื่อทำหน้าที่บาง
 ประการในสังคมชนบทสมัยใหม่ ในขณะที่ชีวิตทางเศรษฐกิจของคนชนบท
 อีสานแม้จะยังมีการผลิตเพื่อบริโภคแต่ก็เข้าสู่การผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น
 ภายในชุมชนมีการอาชีพและแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย มีการใช้
 ประโยชน์จากการแปรเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า
 คนชนบทอีสานบางกลุ่มมีการตอบสนองต่อนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงแต่
 ไม่ได้นำไปสู่การพึ่งตนเองในการดำรงชีวิต ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
 ของคนชนบทอีสานที่ต่อสู้กับนโยบายการพัฒนาของรัฐปรากฏอย่าง
 ต่อเนื่องในหมู่บ้านชนบทสมัยใหม่ สอดคล้องกับภาพรวมในประวัติศาสตร์สังคม
 อีสานที่เป็นดินแดนของ “ขบถชาวนา” เป็นฐานที่มั่นของพรรคคอมมิวนิสต์
 แห่งประเทศไทยในอดีต จนถึงการเป็นพื้นที่ของ “มวลงชนเสื้อแดง” ที่ใหญ่ที่สุด
 ในช่วงของความขัดแย้งทางการเมืองกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา

คำสำคัญ: ชนบท อีสาน บัณฑิตอาสาสมัคร

Abstract

According to the perspectives of the Graduate Volunteers at Thammasat University during the academic years of 2003-2017, rural Isan's life has been through some changes. Some cultural aspects remain the same to perform specific functions in the modern era, while some others are commodified. As rice cultivation is concerned, people practice "subsistent economy." However, subsistent rice cultivation does not fulfill their economic needs. They also engage intensively in market economy. People earn their living from diverse sources of income. In the aspects of political movements, Isan people have a long history of "Peasant Revolt" against government's rule and Development policies. Isan used to be a battleground of the Communist Movements. At present, people are still political. In the past decade, Isan has become the largest arena fought against undemocratic rule of the government in the name of "The Red Shirt."

Keywords: rural, Isan, graduate volunteer

บทนำ

ความสนใจของนักวิชาการจำนวนมากทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มุ่งเน้นไปที่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงชนบท ว่า “ชนบทเปลี่ยนไป” อย่างไร ? และเปลี่ยนเพราะอะไร ? ชนบทอีสานเป็นส่วนหนึ่งของชนบทไทยที่ในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา มีปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่สำคัญในประเทศไทย ซึ่งทำให้ภาคอีสานได้รับความสนใจเป็นพิเศษในฐานะภูมิภาคที่เป็นฐานกำลังใหญ่ที่สุดของ “คนเสื้อแดง” ที่มีบทบาทสำคัญทั้งการสนับสนุนและต่อต้านรัฐบาลในบางยุคบางสมัยทั้งๆ ที่ในอดีตเมื่อ 20 กว่าปีที่แล้ว ชนบทอีสานมักถูกกล่าวอ้างถึงในทางการเมืองเพียงแค่ว่าเป็นภูมิภาคที่ตกอยู่ภายใต้การเมืองในระบอบอุปถัมภ์ และการถูกซื้อขายเสียงในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2551) ส่วนในทางเศรษฐกิจย้อนไปเมื่อประมาณ 3 ทศวรรษที่แล้ว ภาคอีสานมีภาพลักษณ์ของการเป็นดินแดนแห้งแล้ง คนอีสานก็เป็นเพียงแรงงานอพยพมาทำงานในกรุงเทพฯ และในเมืองใหญ่ของภาคอื่นๆ ทั่วประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานประเภทใช้แรงงานที่ปัจจุบันถูกแทนที่ด้วยแรงงานข้ามชาติชาวพม่า ลาว และกัมพูชา ในขณะที่ปัจจุบันคนอีสานได้เลื่อนฐานะเป็นเจ้าของธุรกิจและชาวนาที่นักวิชาการบางท่านเรียกว่าเป็น “ผู้ประกอบการชาวนา” (มณีมัย ทองอยู่, 2548: 244-249) บทบาททางการเมืองและสถานะทางเศรษฐกิจของคนอีสานในยุคสมัยปัจจุบันเปลี่ยนไปพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม วิถีคิด และค่านิยมด้านต่างๆ ของคนอีสาน สิ่งเหล่านี้คือความน่าสนใจที่ดึงดูดให้ผู้คนให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานในรอบ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา

บทความนี้เรียบเรียงขึ้นจากงานศึกษาในชุดโครงการวิจัยเรื่อง *สังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร: บทวิเคราะห์องค์ความรู้* จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (นภาพร

อติวานิชยพงศ์ กนกวรรณ ระลึก และ กนกวรรณ แซ่จ้ง, 2557) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์งานของบัณฑิตอาสาสมัครในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2556 โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ ประการแรก เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญของชุมชนชนบทไทยในปัจจุบันผ่านงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประการที่สอง เพื่อศึกษามุมมองของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อสังคมชนบทไทยในปัจจุบัน ต่อมาได้มีการเผยแพร่เนื้อหาในส่วนที่เป็นการศึกษาชนบทอีสานเป็นหนังสือชื่อ *ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2559) ผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลจากชุดโครงการวิจัยและหนังสือที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นฐานในการเรียบเรียงบทความ โดยได้ขยายขอบเขตการศึกษาเพิ่มเติมให้ครอบคลุมงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครบางเรื่องมาจนถึงปี พ.ศ. 2560 โดยเป็นการศึกษามุมมองของบัณฑิตอาสาสมัครที่มีต่อสังคมชนบทอีสาน ซึ่งครอบคลุมงานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัครตั้งแต่รุ่นที่ 35 (ปีการศึกษา 2546) การค้นคว้าอิสระ จนถึงการศึกษาเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นที่ 49 (ปีการศึกษา 2560) มีเนื้อหาหลัก 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับชนบทอีสานในแนวคิดของนักวิชาการ ซึ่งเชื่อมโยงมาสู่เนื้อหาในส่วนที่สอง ที่เป็นการสังเคราะห์งานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครที่แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มแรกอธิบายภาพของความเป็นชนบทแบบเดิมที่ยังคงอยู่ในสังคมอีสาน กลุ่มที่ 2 อธิบายความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานที่มีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจในระบบตลาดและการยอมรับนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงของรัฐบาล กลุ่มสุดท้ายให้ภาพของปัญหาด้านสิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนอีสาน

ชนบทอีสานในแนวคิดของนักวิชาการ

บทความนี้สนใจแนวคิดของนักวิชาการที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสมัยใหม่ของชนบทในประเทศไทยซึ่งรวมถึงชนบทอีสานที่สอดคล้องกับงานศึกษา 3 กลุ่มของบัณฑิตอาสาสมัคร โดยพบว่าแนวคิดแรกเป็นของสำนักวัฒนธรรมชุมชนซึ่งมีการเผยแพร่ในสังคมไทยในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษก่อน ต่อมาฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งเป็นนักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์สังคมหมู่บ้านไทยในอดีตได้ยกระดับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้มีความเป็นวิชาการและนำเสนอเป็นทางเลือกในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจไทยควบคู่กับระบบทุนนิยม โดยอธิบายว่าชุมชนหมู่บ้านไทยตั้งแต่อดีตมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองที่แตกต่างจากวัฒนธรรมในสังคมทุนนิยมและปัจจุบันชุมชนยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ ตัวอย่างเช่น การรักษากฎระเบียบตามจารีตประเพณี “ฮิต 12 คอง 14” ทั้งนี้สังคมไทยสามารถเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ได้โดยเลือกรักษาวัฒนธรรมเดิมที่ดีงามและมีประโยชน์เอาไว้ (the Thai form of modernity) แนวคิดดังกล่าวถูกสรุปรวบรวมอยู่ในหนังสือชื่อ *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน* (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553)

แนวคิดของนักวิชาการกลุ่มที่ 2 แพร่หลายในช่วงประมาณ 1 ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยที่แตกต่างจากอดีตอย่างมาก และมีปฏิสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับระบบทุนนิยมในปัจจุบัน โดยความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานมีทั้งส่วนที่แยกไม่ออกจากความเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยในภาพรวมและส่วนที่มีความโดดเด่นแตกต่างออกมาจากชนบทไทยในภาคอื่นๆ ในภาพรวมของสังคมชนบท อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ได้สรุปว่า ปัจจุบันสังคมชาวนาในชนบทได้กลายเป็นสังคมผู้ประกอบการ ที่มีการสร้างเครือข่ายลักษณะใหม่ในชนบทและมีความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดในพื้นที่ชนบท

(อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) โดยที่ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างคนไทยที่ปรากฏขึ้นในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา มีความสัมพันธ์กับความไม่เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยที่เกิดจากชุดความคิดที่สร้างความหมายของ “ความเป็นชนบท” (เพ็งอึ้ง: 18)

ในขณะเดียวกันแอนดรู วอล์คเกอร์เชื่อว่า นโยบายเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ได้มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองต่อชาวนาในภาคชนบทอย่างมาก เช่น เกิด “ชาวนารายได้ปานกลาง” หรือ “ชนชั้นกลางระดับล่าง” ขึ้น และกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดในชนบทไทยที่ต้องการสร้างสายสัมพันธ์กับแหล่งอำนาจภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นอำนาจรัฐ อำนาจตลาด/ทุน อำนาจของผี อำนาจทางศีลธรรมของชุมชน (แอนดรู วอล์คเกอร์, 2559)

ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาที่มีการเผยแพร่ก่อนหน้านี้งานทั้ง 2 เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น โดยนักมานุษยวิทยา นักรัฐศาสตร์ และนักเศรษฐศาสตร์ มีการศึกษาสังคมชนบทที่มุ่งทำความเข้าใจความขัดแย้งทางการเมืองในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่าง “คนเสื้อแดง” กับ “คนเสื้อเหลือง” และได้พบว่าความขัดแย้งนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ด้านต่างๆ คือ ภูมิทัศน์ทางการเมือง เศรษฐกิจและอุดมการณ์ โดยมีกระบวนการอันซับซ้อนในการเปลี่ยนจาก “ระบบอุปถัมภ์” ไปเป็นระบบที่ชาวชนบทเป็นอิสระทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น ทำให้การตัดสินใจทางการเมืองของคนชนบทมีความเป็นอิสระมากขึ้น (อภิชาติ สถิตนิรามัย ยุกติ มุกดาวิจิตร นิติ ภาวครพันธ์, 2556)

หากกล่าวเจาะจงเฉพาะชนบทอีสาน สมชาย ภัทรนานันท์ นำแนวคิดของ Michael Kearney ซึ่งศึกษาสังคมชนบทของประเทศเม็กซิโก และไปแลนด์มาใช้ โดย Kearney อธิบายว่า สังคมชนบท ส่วนใหญ่ในโลกปัจจุบันมีลักษณะเป็นสังคม “ชนบท” หลังยุคการพัฒนา (post-develop-

mental “rural” society) ที่ดำเนินไปภายใต้ความล้มเหลวของแนวคิดเรื่องการพัฒนา โดยมีลักษณะที่ไม่ใช่ทั้งสังคมสมัยใหม่ หรือสังคมแบบดั้งเดิม (Kearney, 1996: 116) สมชายใช้คำว่า “แนวคิดหลังชาวนา” (post peasant) เพื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานที่เป็นเงื่อนไขไปสู่การก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน เขาได้อธิบายว่าความเปลี่ยนแปลงในชนบทหลายทศวรรษก่อนหน้านี้ได้เปลี่ยนชุมชนชนบทอีสานจากสังคมชาวนาไปเป็นสังคมหลังชาวนา ซึ่งทำลายความเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านต่อผู้ที่อยู่อาศัยในชนบท ส่งเสริมให้เกิดความเป็นปัจเจกชนขึ้นในหมู่บ้าน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับหมู่บ้านและการขยายตัวของเทคโนโลยีการสื่อสารนำไปสู่การแตกสลายของวัฒนธรรมประเพณี ส่งเสริมคุณค่าและบรรทัดฐานแบบใหม่ในหมู่บ้านและยังเชื่อมคนชนบทกับโลกภายนอกซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้พวกเขาเข้าร่วมกับคนเสื้อแดงหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ในช่วงปี 2552-2553 (สมชัย ภัทรธรรณันท์, 2555: 142)

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งคือ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้นำแนวคิดว่าด้วย “การปรับโครงสร้างชนบท” (rural restructuring) ตามแนวทางของ Gillian Hart มาใช้ในการศึกษาชนบทอีสานจากการสังเคราะห์ผลงานในชุดโครงการวิจัย 6 เรื่อง เกี่ยวกับภาคอีสาน โดยอานันท์เน้นความสำคัญของการปรับโครงสร้างในเชิงกระบวนการมากกว่าการยึดติดกับความสัมพันธ์ในประเด็นโครงสร้าง ด้วยการมุ่งวิเคราะห์กระบวนการและปฏิบัติการของผู้กระทำการกลุ่มต่าง ๆ ที่พยายามจะปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อสามารถทะลุทะลวงออกจากกักตึงของความคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองในระบบโลกาภิวัตน์ และการยึดโยงอยู่กับสถาบันในท้องถิ่นเท่านั้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554: 7-8)

นอกจากนี้ในเรื่องอาชีพเกษตรกรรม อานันท์ได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนสำคัญในกระบวนการเป็นผู้ผลิตของชาวบ้านในชนบท จากการเป็น

ผู้ผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักในอดีต (pre-productivist) มาสู่การเป็นผู้ผลิตเพื่อขายในตลาดอย่างเข้มข้น (productivist) และกำลังเปลี่ยนเข้าสู่การเป็นผู้ผลิตยุคหลัง (post-productivist) ที่คำนึงถึงความหมายหรือคุณค่าที่ได้จากการผลิตพร้อม ๆ กับเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตของพวกเขาด้วย (Rigg and Ritchie, 2002, อ้างในอนันท์ กาญจนพันธุ์, 2554: 23) ทั้งนี้อนันท์เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไม่ได้เดินเป็นเส้นตรง เพราะชาวบ้านยังพยายามผสมผสานการเป็นผู้ผลิตทั้งสามลักษณะร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

งานศึกษากลุ่มที่ 3 ในมิติขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านอีสาน นักวิชาการซึ่งศึกษาสังคมชนบทอีสานในอดีตกล่าวว่า การแทรกเข้าไปของอำนาจรัฐส่วนกลางและระบบทุนนิยม ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านสูงสุดในภาคอีสาน เพราะรัฐและระบบทุนนิยมปะทะกับหมู่บ้านที่ค่อนข้างอิสระ ปฏิกิริยาต่อต้านที่เกิดขึ้น ถูกเรียกว่า “ขบถชาวนา” ซึ่งเกิดขึ้นในภาคอีสานหลายครั้ง ครั้งที่สำคัญที่สุดคือ ขบถผู้มีบุญ (พ.ศ. 2444-2445) ผู้นำขบถซึ่งเรียกตัวเองว่า ผู้มีบุญปรากฏขึ้นเสมอในภาคอีสาน สัญญาว่าจะนำโลกสังคมนิยมบุพกาลแห่งชุมชนหมู่บ้านเดิมกลับมา การเกิดขบถทั้งหลายแสดงว่า ชุมชนหมู่บ้านในประเทศไทยนอกภาคกลาง พยายามรักษาลักษณะการปกครองตนเองภายในและลักษณะพอยังชีพของหมู่บ้าน ชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานมีความเป็นเอกภาพและมีแรงยึดเหนี่ยวภายในสูงสุด จึงมีการต่อต้านหรือเกิดขบถมากที่สุด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553: 162-163)

ต่อมาอีกกว่าครึ่งศตวรรษ หมู่บ้านชนบทอีสานในหลายจังหวัดถูกรัฐบาลระบุว่าอยู่ในพื้นที่เขตสีแดง สมัยที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยยังมีอิทธิพลทางความคิดและมีการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธกับรัฐบาลไทยในช่วง พ.ศ. 2508–2523 เอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยระบุว่า ปี 2516 ฐานที่มั่นแห่งแรกในภาคอีสานได้ก่อตั้งขึ้นท่ามกลางเขตจรัญญ์อันกว้างใหญ่และสามารถสู้รบต่อต้านการล้อมปราบของฝ่ายรัฐบาลได้อย่าง

ต่อเนื่อง (ธิดานต์ ศรีนารา, 2553: 419) ประวัติศาสตร์ในช่วงดังกล่าวยังคงหลงเหลือร่องรอยให้เป็นเรื่องที่ชาวบ้านรุ่นอาวุโสได้เล่าขานให้บันทึกอาสาสมัครฟังอยู่บ้าง

ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา ประชาชนในชนบทอีสานมีการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของตนเองที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐมากมาย เช่น การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการจัดสรรที่ทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.) ที่มีการใช้กำลังทหารอพยพชาวบ้านออกจากเขตป่าอนุรักษ์หลังการรัฐประหารในปี 2534 ซึ่งต่อมาในปี 2535 หลังโครงการ คจก. ถูกยกเลิกไป ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้พัฒนามาเป็นสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานและได้กลายเป็นพลังสำคัญในขบวนการเคลื่อนไหวระดับชาติในนามสมัชชาคนจนตั้งแต่ปี 2538 จนถึงปัจจุบัน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 79-81)

ในปัจจุบัน ดูเหมือนว่าชนบทอีสานยังคงอัตลักษณ์ของการเป็นผู้ “ลุกขึ้นสู้” กับความไม่เป็นธรรมและผู้มีอำนาจรัฐที่พวกเขาไม่ยอมรับ มาตลอดกว่า 1 ศตวรรษ รวมถึงการที่ในช่วงเกือบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา คนในชนบทอีสานถูกมองว่าเป็นฐานมวลชนที่ใหญ่ที่สุดของ “คนเสื้อแดง” ที่ก่อการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่เพื่อสนับสนุนรัฐบาลที่ชนชั้นกลางส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ และภาคใต้ไม่ชื่นชอบ และยังเป็นฝ่ายต่อต้านรัฐบาลที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทัพจนถูกปราบปรามอย่างรุนแรงในเดือนพฤษภาคม 2553 (สมชัย ภัทรนันทน์, 2555)

ความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานที่เกิดขึ้น โดยมีความเชื่อมโยงไปสู่สถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้นักวิชาการแนววัฒนธรรมชุมชนอย่าง จักรทิพย์ นาถสุภาได้แสดงความคิดเห็นไว้ในคำนำในหนังสือ *ชนบทอีสานในมุมมองบันทึกอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* ในเชิงเสนอแนวทางการพัฒนาที่จะทำ

สังคมไทยก้าวข้ามความขัดแย้ง ไปสู่สังคมที่เป็นธรรมและมีการเมืองแบบประชาธิปไตยดังนี้ (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2558: 9-10)

“การที่ชาวบ้านมีความเจริญทางเศรษฐกิจแต่มีความเป็นตัวของตัวเอง รักษาวัฒนธรรมของตนไว้ได้ มีศักดิ์ศรี จิตสำนึกและมีความปรารถนาที่จะมีบทบาทในสังคม ทำให้ทุกคนในสังคมต้องคิดถึงเส้นทางของประเทศชาติ สังคมไทยในอนาคตอาจประสบความขัดแย้งที่รุนแรงได้ ขณะเดียวกัน พวกเราสามารถช่วยกันประกอบเส้นทางการเป็นสมัยใหม่ที่เหมาะสม การเจริญขึ้นทางเศรษฐกิจบนรากฐานวัฒนธรรมและอุดมการณ์ที่ลงตัว จะทำให้เศรษฐกิจและวัฒนธรรมเป็นพลังหนุนซึ่งกันและกัน แทนที่จะขัดแย้งกัน ชนชั้นนำ ชนชั้นกลาง และชาวบ้าน จะสนับสนุนกัน ร่วมมือกัน ความเจริญกระจายตัวอย่างเหมาะสมระหว่างเมืองและชนบท เศรษฐกิจทุนและเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่คู่ขนานและสนับสนุนกัน เกิดความเสมอภาคในสังคม ซึ่งจะมีผลสนับสนุนระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ณ ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นต่อไปด้วย”

ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร

ในระหว่างปีการศึกษา 2546 ถึง 2560 มีงานวิจัยในรูปแบบสารนิพนธ์ การค้นคว้าอิสระ และการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัครมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (รุ่นที่ 35 ถึง 49) ที่ศึกษาชุมชนชนบทอีสานรวมทั้งสิ้น 61 เรื่อง ภาพของชนบทอีสานที่บัณฑิตอาสาสมัคร มองเห็นและได้สะท้อนผ่านงานศึกษาในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา ผู้เขียนขอแบ่งออกเป็นประเด็นใหญ่ๆ 3 กลุ่มคือ

- 1) วัฒนธรรมชนบทในชุมชนสมัยใหม่
- 2) วิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดกับเศรษฐกิจพอเพียง
- 3) สิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

1) วัฒนธรรมชนบทในมุมมองสมัยใหม่

ชนบทอีสานในยุคสมัยปัจจุบันแม้จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ก็ยังคงมีกลิ่นอายของความเป็นชนบทหลงเหลืออยู่ไม่น้อย ด้วยความหลากหลายด้านชาติพันธุ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น บัณฑิตอาสาสมัครจำนวนไม่น้อยจึงยังคงติดำกับความเป็นชนบทที่มองเห็นและสัมผัสได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีความพยายามอธิบายปรากฏการณ์ของความเป็นชนบทด้วยแนวคิด หรือเหตุผลสมัยใหม่ ตลอดจนอธิบายความเป็นชนบทที่ไม่ใช่ของดั้งเดิมแต่ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยใหม่

ชาติพันธุ์ดั้งเดิมของคนอีสาน แบ่งออกได้เป็นกลุ่มใหญ่ตามตระกูลภาษา คือ เผ่าไทย-ลาว และเผ่ามอญ-เขมร ซึ่งแต่ละเผ่ายังแยกย่อยออกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน (เบญจวรรณ นาราสัจ, 2552: 30) โดยกลุ่มตระกูลภาษาไทย-ลาว มีถิ่นที่อยู่ในภาคอีสานตอนบน ที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศลาว ส่วนกลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร มีถิ่นที่อยู่ในภาคอีสานตอนล่าง ที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชา

ในมิติของวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา ประเพณีของคนอีสานที่บัณฑิตอาสาสมัครมักกล่าวถึงในบทที่ว่าการศึกษาชุมชนคือ “ฮิต 12” ซึ่งหมายถึงประเพณีสำคัญในรอบ 12 เดือน ของชาวอีสาน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อของศาสนาพุทธ และการทำนาข้าวในสังคมเกษตรแบบดั้งเดิม ซึ่งในปัจจุบันหมู่บ้านอีสานไม่ได้มีการทำบุญตามประเพณีครบทั้ง 12 ฮิต แต่บางเดือนได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการทำบุญตามประเพณีสมัยใหม่แทน เช่น

ในเดือนยี่ (มกราคม) มีการทำบุญในวันขึ้นปีใหม่สากลแทนบุญคุณลานความเชื่อเรื่องผี เป็นวัฒนธรรมสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของชาวอีสาน ที่ปรากฏอยู่ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร ผีของชาวอีสานแบ่งออกได้เป็น 7 ระดับ ได้แก่ แถนผีฟ้า ผีปู่ตา ผีบรรพบุรุษ เจ้าป่าเจ้าเขา ผีตาแฮก หรือผีนา (ภาคกลางเรียกว่าแม่โพสพ) ผีแม่ธรณี ผีเรือน และผีร้ายชนิดต่างๆ เช่น ผีปอบ

การใช้แนวคิดสมัยใหม่ของบัณฑิตอาสาสมัครเป็นไปเพื่ออธิบายการคงอยู่ของวัฒนธรรมความเชื่อที่ยังสามารถมีพื้นที่อยู่ในสังคมชนบทอีสานสมัยใหม่ เช่น ประเพณีฮีต 12 เป็นกุศโลบายทางพุทธศาสนาที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างความสามัคคีในชุมชน มีโอกาสสนุกสนานในฤดูที่ว่างเว้นจากการทำนาและการตระเวนไปทำบุญตามวัดต่างๆ ทำให้ได้รู้จักคนจากหมู่บ้านอื่นๆ เพื่อที่จะพึ่งพากันได้ต่อไปในอนาคต (พนิดา บุญแทน, 2548: 86-87)

ในทำนองเดียวกัน พิธีรำผีฟ้าของชาวส่วยทำให้ผู้หญิงที่ปกติต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์มากมายที่ควบคุมความประพฤติของผู้หญิงได้มีโอกาสปลดปล่อยผ่อนคลายอารมณ์ ได้หลุดพ้นจากระบบที่สังคมได้วางไว้ (สุพัชร โคตะ, 2553: 78) เช่นเดียวกับพิธีสะเดาะเคราะห์ของชาวอีสานเชื้อสายเขมรเป็นโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวที่แยกย้ายกันไปทำงานนอกชุมชนได้กลับมาพบปะกัน เช่นเดียวกับประเพณีแซนโฌนตา (สารทเขมร) ที่ลูกหลานทุกคนจะเดินทางกลับบ้านพร้อมกับสรรหาอาหารที่บรรพบุรุษชอบมาเซ่นไหว้ แม้ชุมชนจะมีความเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่แต่ประเพณีแซนโฌนตาก็ยังคงอยู่ เพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนไป เช่น การประกอบพิธีที่เคยทำตลอดช่วง 7 วัน ของช่วงเทศกาลถูกย่อให้สั้นลง เหลือเพียงวันเดียวในคำคืนของวันแซนโฌนตาแทน (อาหมัด อัลซารีย์ มูแกม, 2560: 135)

2) วิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดกับเศรษฐกิจพอเพียง

แตกต่างจากงานศึกษาในกลุ่มแรก บัณฑิตอาสาสมัครจำนวนมากได้สะท้อนภาพของชนบทอีสานในมุมมองของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก มีการเข้าร่วมในระบบตลาดที่ทำการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้นเพื่อความอยู่รอดหรือการมีรายได้ที่สูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ยังตอบรับนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงของรัฐที่ดูขัดแย้งกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ งานศึกษาในกลุ่มนี้มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้คือ

2.1) อาชีพและรายได้ที่เปลี่ยนไป

2.2) เศรษฐกิจพอเพียงบนความขัดแย้ง

2.1) อาชีพและรายได้ที่เปลี่ยนไป

วิถีชีวิตของคนชนบทอีสานเปลี่ยนจากการ “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน” หรือทำมาหากินในอดีตมาสู่การประกอบอาชีพที่หลากหลาย ซึ่งไม่เพียงแต่การออกไปทำงานนอกชุมชนแต่ภายในชุมชนเองก็มีอาชีพและแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลายทั้งที่เป็นรายได้หลักและรายได้เสริม (อรรถณัฐดา ปานเกียรติรักษ์, 2557) ภาพของชาวนาอีสานที่บัณฑิตอาสาสมัครมองเห็นไม่ใช่ชาวนาชนบทที่ใช้ชีวิตเรียบง่ายอย่างช้าๆ แต่เป็นผู้ที่ปรับตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีต่างๆ ที่ตนเองมีศักยภาพในการเข้าถึงซึ่งทำให้ชาวนามีโอกาสเข้าถึงรายได้มากขึ้น (อัฐพร ฤทธิชาติ, 2556) หรือที่นักวิชาการซึ่งศึกษาชีวิตชาวนาในปัจจุบันเรียกว่า “ลืมนิดา อ้าปาก” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) การทำเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) ซึ่งเปลี่ยนเกษตรกรจากผู้ปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์อย่างอิสระมาเป็น “เกษตรกรกึ่งแรงงานรับจ้าง” เกิดขึ้นในหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่จังหวัดนครพนมตั้งแต่ปี 2532 โดยเริ่มจากการปลูกดอกไม้ ในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวข้าวในนา เพื่อเก็บเมล็ดส่งออกต่างประเทศ (นพเก้า จันทระดา, 2549) และยังมีการปลูกมะเขือเทศภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา เพื่อขายผลผลิตให้โครงการหลวงในจังหวัดสกลนคร

(ภาคภูมิ เชื้อสาย, 2552) ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดสกลนคร พื้นที่ในหมู่บ้านได้ถูกแปลงเป็นโรงงานขนาดย่อมเพื่อให้ชาวบ้านซึ่งรวมกลุ่มกัน 7 กลุ่ม 80 คน มารับจ้างปอกเปลือกข้าวโพดอ่อนในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ไม่เคร่งครัดเหมือนในโรงงานอุตสาหกรรม (ปิยพงษ์ คงมี, 2551)

เกษตรกรรมสมัยใหม่ต้องเรียนรู้การปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ด้วยรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าในอดีต เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่หลากหลายขึ้นโดยใช้สารเคมีให้มีผลผลิตมากพอเพื่อไว้ขาย ควบคู่กับการทำเกษตรผสมผสานทั้งปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงสัตว์ แต่ลดการใช้สารเคมีเพื่อเอาไว้บริโภค ปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชและเช่าพื้นที่เพาะปลูกเพื่อขยายผลผลิตให้มากขึ้น รวมกลุ่มจัดตั้งในหมู่เกษตรกรด้วยกันเพื่อช่วยเหลือกันในการทำการผลิตและสร้างเครือข่ายการตลาดเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรอง สุดท้ายคือ ต้องหารายได้เพิ่มด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างภายในชุมชนและนอกชุมชน (ศักดิ์ไขบุปผาไกสอน, 2560: 132)

การเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ในชุมชนมีหลายลักษณะ เช่น บัณฑิตอาสาสมัครคนหนึ่งถ่ายทอดการเป็นแรงงานรับจ้างนอกระบบของชาวนาริมแม่น้ำมูลในจังหวัดสุรินทร์ ที่เปลี่ยนจากอาชีพชาวประมงมาเป็นคนทำ “มอง” หรือตาข่ายดักปลาทั้งหมู่บ้าน โดยแต่ละครอบครัวใช้เวลาเฉลี่ยวันละ 10 ชั่วโมงช่วยกันทำมองส่งให้เจ้าแก้มในตัวอำเภอ ซึ่งแม้จะกลายเป็นแรงงานนอกระบบประเภท “ผู้รับงานมาทำที่บ้าน” แต่ในสายตาของบัณฑิตอาสาสมัครยังคงชื่นชมกับความสามารถของชาวบ้านที่นำเอาภูมิปัญญาของคนหาปลาริมแม่น้ำมูลในการนำเครื่องมือดักปลามาผลิตสินค้าเพื่อหาเลี้ยงชีพได้ (แวพาอิชะ ดาเสะ, 2551)

นอกจากการผลิต “มอง” แล้ว การนำเอาวัฒนธรรม หรืออัตลักษณ์ของชุมชนในอดีตมาผลิตเป็นสินค้าเพื่อขาย เห็นได้อยู่ทั่วไปในชนบทอีสาน ได้แก่ ผ้าทอมือย้อมสีธรรมชาติหรือสีเคมีด้วยลายผ้าที่เป็น

อัตลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น การผลิตเครื่องดนตรีอีสานทั้ง พิณ แคน โหวด โปงลาง ปี่ ซึ่งนอกจากจะทำเป็นเครื่องดนตรีขายเหมือนในอดีตแล้ว ในปัจจุบันยังเพิ่มการผลิตที่เป็นของที่ระลึกในรูปแบบของพวงกุญแจด้วย

2.2) เศรษฐกิจพอเพียงบนความขัดแย้ง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับจากรัฐบาล หลังจากการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 และมีการเผยแพร่พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในวันที่ 4 ธันวาคม ของปีเดียวกัน หลังจากนั้นได้มีความพยายามจากรัฐบาลชุดต่างๆ ที่จะบอกให้ประชาชนไทยดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะกลุ่มคนจนและเกษตรกรในชนบท งานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครหลายเรื่องสนใจการดำเนินชีวิตของคนในชนบทอีสานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีหน่วยการวิเคราะห์ทั้งในระดับของหมู่บ้านและระดับปัจเจกบุคคล

การวิเคราะห์ในระดับหมู่บ้านเรื่องแรก เกิดที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการหนึ่งอำเภอ หนึ่งชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติในปี 2549 บัณฑิตอาสาสมัครได้สำรวจความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้านในหมู่บ้านแล้วสรุปว่า ชาวบ้านมีความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงใน 3 แนวทางคือ (เขาวลิต อินทร์จันทร์, 2552: 59)

(1) การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องมีการปลูกผักสวนครัวไว้กินเองในครัวเรือน เนื่องจากการปลูกผักสวนครัวไว้กินได้ เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของการเป็นเศรษฐกิจพอเพียง โดยบัณฑิตอาสาสมัครสรุปเอาเองว่า ความเข้าใจดังกล่าว สะท้อนว่าชาวบ้านเข้าใจแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังหลักเศรษฐกิจพอเพียงคือ ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร

(2) การยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงการใช้เงินให้พอเหมาะกับรายได้ ลดการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น เหล้าบุหรี่ การพนัน และการซื้อของใช้ฟุ่มเฟือยต่าง ๆ

(3) การไม่โลภและอยู่แบบพอมีพอกิน คือไม่ยอกได้อะไรที่เกินตัว หาอยู่หากินแบบง่าย ๆ มีแค่นี้กินแค่นี้

บัณฑิตอาสาสมัครอีกคนหนึ่งได้ศึกษาการพึ่งตนเองด้านอาหารตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดกาฬสินธุ์ จากการที่องค์การบริหารส่วนตำบลได้สนับสนุนการเลี้ยงสัตว์ตามนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ การเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่ เป็ดปักกิ่ง ปลาตุ๋ก และปลา เพื่อให้ชาวบ้านลดการบริโภคอาหารสำเร็จรูปที่ซื้อมาจากตลาดมาเป็นการนำสัตว์เลี้ยงมาประกอบอาหารกันเอง (ประภาพร แก้วศรี, 2555)

อย่างไรก็ตาม บัณฑิตอาสาสมัครทั้ง 2 คน ซึ่งขึ้นชอบนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงได้พบปรากฏการณ์ของความขัดแย้ง กล่าวคือในกรณีของหมู่บ้านที่ปลูกผักสวนครัวไว้กินเอง แม้ว่าจะได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐให้ทำเกษตรอินทรีย์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ชาวบ้านยังคงต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืชในการปลูกข้าวและพืชผักต่าง ๆ เพื่อให้มีผลผลิตที่ออกมา ส่วนหมู่บ้านที่ได้รับการส่งเสริมให้เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเองเนื่องจากไม่ใช้สัตว์พื้นบ้านที่ปล่อยให้กินอาหารตามธรรมชาติได้ ชาวบ้านจึงต้องซื้อหัวอาหารสัตว์จากตลาดมาเลี้ยงสัตว์ที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลแจกให้ หรือบางรายนำไปขายต่อให้คนอื่น

ถึงกระนั้นก็ตาม ปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการพยายามตอบสนองนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้านในชนบทอีสานทั้ง 2 แห่งที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ทำให้บัณฑิตอาสาสมัครในรุ่นต่อมาตั้งคำถามต่อความเป็นไปได้ หรือความสำเร็จของนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง เพราะในปีต่อมายังคงมีบัณฑิตอาสาสมัครนำเสนอวิถีชีวิตของชาวบ้านในระดับ

ปัจเจกบุคคลที่คิดว่าประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงโดยไม่ตั้งข้อสงสัยใด ๆ (ชไมพร สุวรรณเรือง, 2557)

ในอีกด้านหนึ่งการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนหนึ่งการตอบสนองนโยบายของรัฐ ซึ่งมักได้รับการสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ เช่น สัตว์เลี้ยง พันธุ์พืช หรือการอบรมเรื่องการทำปุ๋ยอินทรีย์ ในอีกด้านหนึ่ง เศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ เป็นการดำเนินชีวิตตามค่านิยมของคนกลุ่มหนึ่งในยุคปัจจุบันที่คล้ายจะพยายามกลับสู่วิถีการผลิตและการบริโภคที่ใกล้ชิดธรรมชาติ ปลอดภัยจากสารเคมีที่มีอันตรายต่อสุขภาพ ซึ่งดูเหมือนจะสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยในทางปฏิบัติได้แก่การปลูกและบริโภคพืชผักอินทรีย์ซึ่งมีการให้ความหมายของการบริโภคผักปลอดสารพิษในมุมมองของผู้ผลิตและผู้บริโภค 4 ข้อ ได้แก่ 1) ผู้บริโภคได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย และมีประโยชน์ต่อสุขภาพในขณะที่ผู้ผลิตมีความภาคภูมิใจในผลผลิตของตนเอง 2) สมาชิกในครอบครัวได้ร่วมกันทำกิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษ และประกอบอาหารจากผักปลอดสารพิษด้วยกัน 3) ชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ประสบการณ์การปลูกผักปลอดสารพิษด้วยกัน สามารถสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาสนับสนุน 4) ผู้ผลิตและผู้บริโภค ได้สร้างความสัมพันธ์ต่อกันในกระบวนการซื้อ-ขายผักปลอดสารพิษ (ชญาพร ไชยมาลา, 2557: 165-166)

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ววิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติของคนชนบทอีสานก็ไม่อาจต้านทานอิทธิพลของความเจริญสมัยใหม่ที่เข้าสู่ชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ดังเช่นที่ปรากฏในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครว่าด้วยเรื่องวิถีชีวิต ซึ่งผูกพันกับธรรมชาติที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป เพราะการเข้ามาของความเจริญสมัยใหม่ซึ่งกล่าวถึง ชุมชนที่ดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับระบบนิเวศป่าโคกของหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดสกลนคร ซึ่งเคยทำนาปีเป็นอาชีพหลัก โดยพึ่งพาน้ำฝนอย่างเดียว และมีแหล่งอาหารที่สำคัญจาก

ป่าโคกผืนใหญ่ ต้องสูญเสียระบบนิเวศที่มีแหล่งอาหารสมบูรณ์ไปภายหลังการสร้างเขื่อนน้ำอูน และโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โรงงานผลิตน้ำตาลทราย และโรงไฟฟ้าชีวมวล (พงษ์สิทธิ กิจถาวรรัตน์, 2560)

3) สิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

งานศึกษาในกลุ่มนี้ได้สะท้อนปัญหาด้านสิทธิและภาพของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนอีสาน เริ่มจากการให้ภาพของชุมชนแห่งหนึ่ง หลังจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหมดอิทธิพลลงตั้งแต่ประมาณปี 2525 เป็นต้นมา องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีบทบาทสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ซึ่งในบางพื้นที่ได้กลายเป็นรากฐานที่พัฒนามาสู่การเป็นสภาองค์กรชุมชนตามพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 ดังที่บัณฑิตอาสาสมัครคนหนึ่งมีความประทับใจต่อบทบาทของผู้นำสภาองค์กรชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาจากการรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางสังคมของชาวบ้าน โดยเรียกสิ่งที่มีมองเห็นว่าเป็น “กระบวนการสร้างพื้นที่จัดการตนเอง” ทั้งนี้บัณฑิตอาสาสมัครมีความเห็นว่าการขับเคลื่อนให้เกิดการจัดการตนเองของชุมชนโดยสภาองค์กรชุมชนฯ คือความพยายามสร้าง “พลเมืองบ้าน” มากกว่าพลเมืองรัฐ โดยให้ความหมายว่า “พลเมืองบ้าน” คือพลเมืองที่มีความผูกพันต่อกัน กำเนิดซึ่งถูกปลูกฝังโดยผ่านจารีต มโนทัศน์ของชุมชนโดยมุ่งสร้างค่านิยมความเป็นเจ้าของร่วมกันของคนในชุมชนเสนางคนิคม (อิทธิพล โคตะมี, 2554)

จากการมีพื้นที่ซึ่งเป็นจังหวัดชายแดนติดกับเพื่อนบ้านในหลายจังหวัดมักมีปรากฏการณ์ของปัญหาอันเนื่องมาจากความไม่ชัดเจนของสถานการณ์การเป็นพลเมืองรัฐของประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณชายแดนของภาคอีสาน เป็นโอกาสให้บัณฑิตอาสาสมัครที่ปฏิบัติงานภาคสนามใน

พื้นที่ดังกล่าวได้เรียนรู้และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านในชุมชน พื้นที่ชายแดนไทย-ลาวบางแห่งขาดความชัดเจนในการปักปันเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทำให้มีผู้ไร้สัญชาติจำนวนมากที่อาจมีสัญชาติตามหลักสิทธิมนุษยชนแต่ไม่มีสัญชาติตามกฎหมายของรัฐชาติใด นำมาซึ่งปัญหาการไร้สิทธิในที่ดินของประชาชนที่ไม่มีสัญชาติไทย ซึ่งบัณฑิตอาสาสมัครคนหนึ่งได้มีโอกาสนำความรู้ด้านกฎหมายของตัวเองไปช่วยเหลือประชาชนผู้ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองภายใต้องค์กรพัฒนาเอกชนที่ตนเองปฏิบัติงานภาคสนามอยู่ด้วย (อภิชาติพงษ์สวัสดิ์, 2557)

ผู้ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองไทยเหล่านี้ถูกเรียกว่าเป็น “คนไทยที่ตกหล่นทางทะเบียนราษฎร” ซึ่งมีทั้งคนเกิดในประเทศไทย บิดาและมารดามีสัญชาติไทยหรือคนใดคนหนึ่งมีสัญชาติไทย แต่อีกคนหนึ่งมีสัญชาติลาว แต่ไม่ได้แจ้งเกิดในระบบทะเบียนราษฎรของประเทศไทย หรือผู้ที่เกิดในประเทศลาวจากบิดาและมารดาที่มีสัญชาติไทย หรือคนใดคนหนึ่งมีสัญชาติไทย ส่วนอีกคนหนึ่งมีสัญชาติลาว แล้วไม่กลับมาแจ้งการเกิดในประเทศไทย ทำให้ต้องถูกปฏิบัติเช่นเดียวกับคนต่างด้าวที่ไม่สามารถใช้สิทธิต่าง ๆ เช่นเดียวกับคนที่มีสัญชาติไทย ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ในประเทศไทยมานานแค่ไหน จึงมีความเสี่ยงที่จะตกเป็นเหยื่อของขบวนการค้ามนุษย์ เมื่อบัณฑิตอาสาสมัครไปปฏิบัติงานภาคสนามกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ช่วยเหลือคนกลุ่มนี้ในการดำเนินการขอพิสูจน์สถานะบุคคลที่มีสัญชาติไทย จึงมีโอกาสได้สัมผัสกับปัญหาและร่วมช่วยเหลือคนเหล่านี้ (รัตนา บุตรหมั่น, 2557)

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมพบว่า ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครมีงานเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในพื้นที่การปฏิบัติงานภาคสนามอยู่น้อยชิ้น เนื่องจากไม่ใช่พื้นที่ซึ่งมีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐหรือธุรกิจเอกชน งานที่ศึกษา

โดยตรงเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของคนชนบทอีสานมีปรากฏอยู่ 2 เรื่อง คือ

เรื่องแรกศึกษาการต่อต้านการเข้ามาของบริษัทเหมืองทองคำของชาวบ้านในจังหวัดเลย เป็นเวลาเกือบ 10 ปี เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจากผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย จากการเข้ามาของอุตสาหกรรมการทำเหมืองทองคำ ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านซึ่งใช้หลากหลายยุทธวิธี ทั้งการยื่นหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับจังหวัด ประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศ การชุมนุมเคลื่อนไหวของมวลชน การก่อสร้างกำแพงเพื่อปิดกั้นการขนส่งสารเคมีและทองคำเข้าออกจากโรงงาน แต่ในที่สุดการเคลื่อนไหวต่างๆ ต้องหยุดชะงักลงหลังเกิดรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 เนื่องจากรัฐบาลได้ส่งกำลังทหารเข้ามาควบคุมพื้นที่ โดยเหลือเพียงการเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ (กัลยา จันทรทันโอ, 2558)

เรื่องที่ 2 ศึกษาการต่อต้านการสร้างโรงงานน้ำตาล และโรงไฟฟ้าชีวมวลในพื้นที่แห่งหนึ่งของจังหวัดยโสธร เนื่องจากชาวบ้านกังวลว่าจะเป็นการทำลายทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ของชาวบ้าน และแย่งพื้นที่ป่าที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมเดิมของชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป (เฉลิมชัย วัดจิง, 2560)

unสรุป

ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในรอบกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต สอดคล้องกับที่นักวิชาการได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะบางอย่างร่วมกันของสังคมชนบททั่วโลก รวมถึงประเทศไทย อย่างไร

ก็ตาม ในมุมมองระดับพื้นที่ชุมชนหมู่บ้าน บัณฑิตอาสาสมัครพบว่า ความเป็นชนบทในบางมิติยังคงดำรงอยู่เพื่อตอบสนองต่อบทบาทหน้าที่ในการรวบรวมสมาชิกของหมู่บ้านที่แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพในต่างถิ่นให้กลับมาพบกัน ในขณะเดียวกัน วิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เปลี่ยนไปไม่ว่าจะเป็น ชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน ที่ต้องทำการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้นมากขึ้น และรู้จักปรับตัวเพื่อความอยู่รอด โดยยังทำการผลิตบางส่วนซึ่งลดการใช้สารเคมี เอาไว้บริโภคเองหรือขายเพื่อตอบสนองค่านิยมการบริโภคสินค้าปลอดสารพิษของประชาชนบางกลุ่ม การมีอาชีพที่หลากหลายภายในชุมชนเพื่อสร้างรายได้ ไม่ว่าจะอยู่ฐานะเกษตรกรกึ่งแรงงานรับจ้าง ลูกจ้างนอกระบบ หรือผู้ประกอบการรายย่อยที่รู้จักเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ด้วยการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งโดยภาพรวมแล้วอาจบอกได้ว่าคนชนบทอีสานในปัจจุบัน มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นอย่างมาก แตกต่างจากภาพของคนชนบทอีสานในอดีตเมื่อหลายสิบปีก่อนที่มีภาพลักษณ์ของการเป็นคนจน ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะชาวนา หรือกรรมกรที่อพยพไปใช้แรงงานหนักเพื่อแลกค่าจ้างอยู่ในเมืองอุตสาหกรรม ในไร่อ้อย สวนยางพารา สวนผลไม้ และบนเรือประมงทั่วทุกภาคของประเทศไทย

คนชนบทอีสานบางกลุ่มมีความพยายามกลับไปใช้ชีวิตที่ใกล้ชิดธรรมชาติดังที่ปรากฏอยู่ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครในเรื่องที่เกี่ยวกับการตอบสนองต่อนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง นโยบายเศรษฐกิจพอเพียงที่พยายามเผยแพร่สู่คนชนบทถูกผูกโยงเข้ากับการทำเกษตรอินทรีย์ในแง่ที่ว่าเป็นการลดต้นทุนการผลิตและพึ่งตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของเศรษฐกิจพอเพียง แม้ว่าบัณฑิตอาสาสมัครจะค้นพบว่าเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านอีสานไม่ได้นำไปสู่การพึ่งตนเอง แต่ยังคงไม่มีการตั้งคำถามที่ท้าทายแนวคิดนี้ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร

ในขณะที่สังคมชนบทอีสานเปลี่ยนไปในแทบทุกด้าน สิ่งหนึ่งซึ่งยังคงเป็นอัตลักษณ์อยู่คู่กับคนอีสานมานานกว่า 1 ศตวรรษคือ การลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจรัฐส่วนกลางนับตั้งแต่ “ขบถชาวนา” เมื่อกว่า 100 ปีแล้ว มาจนถึงขบวนการเคลื่อนไหวของ “คนเสื้อแดง” ตลอดสิบกว่าปีก่อนเกิดรัฐประหารในปี 2557 ในประเด็นนี้นักวิชาการท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้บุกเบิกการศึกษาสังคมหมู่บ้านไทยในอดีต (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553) ได้แสดงความคาดหวังว่า คนในสังคมไทยจะสามารถช่วยกันประกอบสร้างสังคมสมัยใหม่อย่างเหมาะสมบนรากฐานทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ลงตัว เป็นพลังหนุนซึ่งกันและกันแทนที่จะขัดแย้งกัน มีส่วนร่วมระหว่างชนชั้นนำ ชนชั้นกลาง และชาวบ้าน ซึ่งจะช่วยสนับสนุนการเมืองในระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นทั้งส่วนกลางและชนบท ความคาดหวังดังกล่าวคงจะเป็นความหวังร่วมกันของคนไทยส่วนใหญ่ โดยมีชนบทอีสานเป็นภาพตัวแทนที่เด่นชัดของสังคมชนบทสมัยใหม่ ที่ควรจะถูกประกอบสร้างบนพื้นฐานของความเสมอภาคเพื่อนำไปสู่การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทยต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กัลยา จันทรทัตโน. (2558). “บักล่ำกีนข้าวบ้านเจ้าของ” ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนอนุรักษ์บ้านเกิด จังหวัดเลย ด้วยวิถีไทบ้าน. การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, กรุงเทพฯ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- เฉลิมชัย วัดจั้ง. (2560). “ตุ้มโฮม ขอยบ้านเฮา” สำนักการต่อสู้ของคนอีสาน ในนามกลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำเซบาย ต.เชียงเพ็ง อ.ป่าดัว จ.ยโสธร,

การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, กรุงเทพฯ .

ชญาพร ไชยมาลา. (2557). *การให้ความหมายต่อการผลิตและการบริโภคผักปลอดสารพิษในตลาดนัดสีเขียว ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์*, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ชไมพร สุวรรณเรือง. (2557). *วิถีชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาแม่แ่ม ตำบลเมืองสิงห์ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์*, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

เชาวลิต อินทร์จันทร์. (2552). *ผลของการพัฒนาหมู่บ้านตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงกรณีศึกษาบ้านพงสิน หมู่ที่ 8 ตำบลจานแสนไชย อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ*, สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ฐพัชร์ โคตะ. (2553). *การรำผีฟ้าของชาวส่วย บ้านศาลากลับพูกษ ตำบลปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ*, สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ธิกานต์ ศรีนารา. (2553). *หลัง 6 ตุลาฯ ว่าด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างขบวนการนักศึกษากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2557). *คนชนบทอีสานกับการทำมาหากิน: ความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 33(2), 103-127.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2559). *ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์.

- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2560). ก้าวสู่กึ่งศตวรรษบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*, 14(1), 11-37.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. กนกวรรณ ระลึก กนกวรรณ แซ่จ้ง. (2557). *ชุดโครงการวิจัยสังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร: บทสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* โดยการสนับสนุนของกองทุนวิจัยสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี 2556.
- เบญจวรรณ นาราสัจจ์. (2552). *ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน* ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพลักษณ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2551). นิทานสอนใจว่าด้วยความโง่ จน เจ็บ ของผู้เลือกตั้งชนบท: มายาคติและอคติของนักรัฐศาสตร์ไทย *ฟ้าเดียวกัน*, 6(4), 140-155.
- ประภาพร แก้วศรี. (2555). *การพึ่งตนเองด้านอาหาร: กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบล สายนาหว้า อำเภอนาขุ จังหวัดกาฬสินธุ์*. การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). *การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัยชาคนจนและประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ปิยพงษ์ คงมี. (2551). *การปกปเกลือกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นอาชีพเสริมของชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มปกปเกลือกข้าวโพดอ่อน บ้านโพนปลาไหล หมู่ที่ 5 ตำบลเต่างอย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร*. สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

- พงษ์สิทธิ กิจถาวรรัตน์. (2560). *วิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าโคก: กรณีศึกษา สมาชิกกลุ่มข้าวหอมดอกยัง ตำบลอุ่มจาน อำเภอสุเมธาลัย จังหวัดสกลนคร*, การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, กรุงเทพฯ .
- พนิดา บุญเทพ. (2548). *บ้านชะยูง ประเพณี ความเชื่อและการยังชีพ สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร)*, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- มณีมัย ทองอยู่. (2548). *เศรษฐกิจชาวนาอีสานและแนวคิดชุมชน. ใน* วัชรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- รัตนา บุตรหมั่น. (2557). *การดำเนินงานช่วยเหลือคนไทยที่ตกหล่นทางทะเบียนราษฎรในการขอสัญชาติไทยของศูนย์ประสานงานมูลนิธิพิทักษ์สตรี จังหวัดอุบลราชธานี กรณีศึกษา: พื้นที่ตำบลมะसान อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี*, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- แหวพาอีชะ ดาเสะ. (2551). “มอง” กับวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง กรณีศึกษา บ้านดง หมู่ที่ 2 ตำบลกุดขาคีม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2555). *การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เงื่อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน. วารสารฟ้าเดียวกัน*, 10(2), 123-142.
- สลิตา ศิลปดินทร์. (2555). *การรักษาอัตลักษณ์ ความเป็นภูไทของบ้านนาสะอาด ตำบลเสนางคนิคม อำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ*. การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ลักไซ นุปลาโกสอน. (2560). “ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์” ประวัติศาสตร์ วิธีการผลิตและ
กลยุทธ์การปรับตัวของชาวบ้านน้ำพุ ตำบลโป่ง อำเภอด่านซ้าย
จังหวัดเลย, การวิจัยเฉพาะเรื่อง หลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิต
อาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย
อิ๋งภากรณ์, กรุงเทพฯ .

อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์. (2557). สิทธิในที่ดินของประชาชนพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว
กรณีศึกษา: บ้านหินสูง หมู่ที่ 5 ตำบลช่องเม็ก อำเภอสรินทร จังหวัด
อุบลราชธานี การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสา
สมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

อภิชาติ สถิตินรามัย ยุกติ มุกตาวิจิตร นิติ ภวัครพันธุ์. (2556). ทบทวนภูมิทัศน์
การเมืองไทย. เชียงใหม่: ลีออคอินดีไซน์เวิร์ค.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). ลืมตา อ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

อัฐพร ฤทธิชาติ. (2556). การบริโภคกับกระบวนการทำนาของชาวนาอีสาน
ยุคใหม่ที่บ้านเปือย ตำบลเปือย อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ.
การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร),
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

อรรถณัฐดา ปานเกียรติรักษ์. (2557). ความหลากหลายของอาชีพและแหล่งที่มา
ของรายได้หลักของชุมชน บ้านหนองบัว หมู่ที่ 1 ตำบลหนองบัว
อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต
(บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสา
สมัคร.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ชนบทอีสานปรับโครงสร้างชาวบ้านปรับอะไร,
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ฉบับพิเศษ (1), 5-41.

อาหมัด อัลซารีย์ มูเก็ม. (2560). ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่มีความสัมพันธ์ต่อ
วิถีชีวิตของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบนพื้นที่บ้านจารย์ อำเภอสังขะ
จังหวัดสุรินทร์, การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิต

อาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย
อิ๋งภากรณ์, กรุงเทพฯ .

อิทธิพล โคตะมี. (2554). *กระบวนการสร้างพื้นที่จัดการตนเองของสภาองค์กร
ชุมชนเทศบาลตำบลเสนางคนิคม อำเภอเสนางคนิคม จังหวัด
อำนาจเจริญ, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสา
สมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.*

แอนดรู วอล์คเกอร์. (2559). *ชาวนาการเมือง: อำนาจในเศรษฐกิจชนบทสมัยใหม่
ของไทย. แปลโดย จักรกริช สังขมณี. นนทบุรี: ฟาเดียวก้น.*

เอกสารภาษาอังกฤษ

Kearney, Michael. (1996). *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in
Global Perspective*. Colorado: Westview Press.

Woods, Michael. (2011). *Rural*. London and New York: Routledge.

ความท้าทายของหลักสูตร บัณฑิตอาสาสมัคร: ในห้องยามของการเปลี่ยนแปลง¹ Challenges for the Graduate Volunteer Program Curriculum: In Time of Changes

กิตติกาญจน์ หาญกุล²

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยประเมินผลหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร): ทบทวนเพื่อก้าวต่อ โดยได้รับงบประมาณการวิจัยจาก กองทุนสนับสนุนการวิจัยของวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2561

This article is part of a research project 'Assessment of Graduate Diploma Program (Graduate Volunteer): A Review to Move Forward' which is funded by Puey Ungphakorn School of Development Studies (PSDS), Thammasat University. 2018.

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Asst. Prof., Puey Ungphakorn School of Development Studies (PSDS), Thammasat University

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้นำเสนอผลเบื้องต้นจากการทบทวนเอกสารเพื่อ
ใช้ในงานวิจัยประเมินหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร)
ซึ่งวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ จัดทำทุกประมาณห้าปีเพื่อปรับปรุง
หลักสูตรของวิทยาลัยฯ บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจสามหัวข้อเพื่อใช้เป็น
พื้นฐานในการทบทวนและปรับปรุงหลักสูตรฯ ส่วนที่หนึ่ง บริบทสังคม
ชนบทในช่วงของการก่อตั้งหลักสูตรฯ (ทศวรรษที่ 2510) ส่วนที่สอง
การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทจนกระทั่งปัจจุบัน และส่วนที่สาม
จินตนาการทางสังคมของคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันที่เติบโตท่ามกลางบริบทที่
แตกต่างจากยุคก่อนหน้า จากการทบทวนเอกสาร พบว่าหลักสูตรบัณฑิต
อาสาสมัครฯ ก่อตั้งขึ้นภายใต้สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในสังคมที่เริ่ม
ขยายตัวอันเป็นผลสืบเนื่องจากแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
โครงสร้างของชนบทไทยเริ่มจะเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลง
โครงสร้างเศรษฐกิจและการถือครองที่ดิน ในช่วงเวลานั้นชาวนา นักศึกษา
และกรรมกร เริ่มมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มและเคลื่อนไหวร่วมกันเพื่อให้เกิดการ
แก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายภายใต้อุดมการณ์ทางสังคมบางอย่างร่วมกัน เมื่อ
มองไปยังพื้นที่ชนบทปัจจุบันพบว่าสังคมชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก
ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและรูปแบบ
การผลิตแล้ว ยังเกิดความซ้อนทับกันของระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนกับ
การสร้างระบบคุณค่าใหม่เมื่อชนบทเชื่อมโยงตนเองกับโลกอยู่ตลอดเวลา
ขณะเดียวกันก็พบว่าจินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบันแตกต่างไป
จากอดีตอย่างชัดเจน มีทั้งกลุ่มที่สนใจแก้ไขปัญหาสังคมในเชิงนโยบายหรือ
กลุ่มที่ตั้งคำถามกับวัฒนธรรมความเชื่อในสังคม ดังนั้นการปรับปรุงหลักสูตร
ในระยะถัดไปต้องให้ความสำคัญกับ 1) ความสอดคล้องระหว่างจินตนาการ
ทางสังคมของทั้งผู้คนในชุมชนและเยาวชนกลุ่มเป้าหมายของหลักสูตร

2) การปรับปรุงหลักสูตรควรสามารถสนองตอบความต้องการของคนในชุมชนที่มีวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบพลเมืองให้มากขึ้น 3) หลักสูตรควรออกแบบให้สามารถรองรับเยาวชนที่สนใจเข้าศึกษาซึ่งมีลักษณะหลากหลายมากขึ้น และมีความสนใจปัญหาสังคมหลากหลายขึ้นเช่นกัน

คำสำคัญ: บัณฑิตอาสาสมัคร จินตนาการทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ของเยาวชน

Abstract

This article presents initial findings of a literature review for a research project to assess the Graduate Diploma Program (Graduate Volunteer), an effort by Puey Ungphakorn School of Development Studies to periodically revise its primary curriculum. It seeks to understand three topics as a groundwork for the program's revision: (1) contexts of rural society when the Program was founded (around 2010s); (2) changes in rural society up until present; and (3) sociological imagination of youths of the current generation who have grown up in different social contexts from the former generations. Literature review suggests that the Graduate Volunteer Program was founded during the time when social inequality started to widen as a result of state's National Economic and Social Development Plan. Correspondingly the structure of Thai rural society began to change especially as well due to changes in economic and land-ownership structures. During that time, farmers, students, and labours started to organized in collaborated movements to tackle problems at policy level under certain shared social ideology. At present, rural society has transformed dramatically over the past five decades. In addition to transformation of livelihoods and mode of production, current rural communities are dealing with overlapping social value sets – between their traditional values and the modern ones which connect them to the global community. In parallel, social imagination of youths today has noticeably varied from the past. There are groups who focus on social problems at policy level; and there are groups who focus on traditions and social values. Therefore, revision of

the Graduate Volunteer Program curriculum should take into account: (1) synergy between social imaginations of people in rural communities and of the youths who are target group of the program, (2) the revised curriculum should respond to the need of people in rural communities whose learning culture has now increasing civic aspect and (3) the curriculum should be designed to accommodate increasingly diverse characteristics and interests in social problems of the youth who are interested to join the program.

Keyword: Graduate Volunteer, Sociological Imagination, Youth learning process

บทนำ

บทความนี้เขียนขึ้นจากข้อมูลบางส่วนในงานวิจัยประเมินหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) โดยในทุก 5 ปี จะได้ทำวิจัยประเมินหลักสูตรเพื่อนำผลที่ได้มาใช้ในการปรับปรุงหลักสูตรในระยะถัดไป ซึ่งหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) นั้นเดิมคือ “โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร” ที่ก่อตั้งขึ้นโดยศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ คณะบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2512 ในหนังสือ “โครงการที่ผมนึก” ซึ่งตีพิมพ์เนื่องในโอกาสทำบุญ 100 วันอาจารย์ป๋วย (2542: 8-9) ได้อธิบายความเป็นมาของโครงการฯ ว่าเมื่อแรกเริ่มก่อตั้งโครงการนั้น “...ตั้งใจว่าจะเป็นโครงการที่ให้การศึกษาดูอย่างเดียว ส่วนการพัฒนานั้นปล่อยให้เป็นเรื่องสืบเนื่องต่อไป ...เป็นการฝึกให้บัณฑิตได้รู้จักไปอยู่ในชนบท เพราะบัณฑิตทั้งหลายที่จบแล้วไม่อยากจะออกไปชนบท” จึงมีวัตถุประสงค์เมื่อแรกเริ่มโครงการฯ 3 ประการ คือ 1) ฝึกฝนบัณฑิตไทยให้รู้จักเสียสละและบำเพ็ญตนเพื่อสาธารณประโยชน์ 2) ให้บัณฑิตเกิดความเคยชินกับสภาพงานและสภาพการณ์ในชนบท มีความสนใจที่จะปฏิบัติงานชนบท 3) ส่งเสริมความริเริ่มในงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งในเอกสารฉบับเดียวกันได้อธิบายเพิ่มเติมว่า วัตถุประสงค์ของโครงการได้มีการปรับปรุงอีกหลายครั้งเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมชนบทที่เปลี่ยนแปลงไป

การทำวิจัยประเมินผลหลักสูตรฯ ในครั้งนี้เป็นช่วงเวลาเดียวกับการครบรอบ 50 ปี โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาถึงผลจากการผลิตบัณฑิตในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2551-2560) ศึกษาความคิด จินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบัน และศึกษาทิศทางการปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์สังคมปัจจุบันและอนาคต โดยในบทความนี้เป็นเพียงข้อมูลบางส่วนที่ได้จากการศึกษาข้อมูลในช่วงต้นของการทำวิจัย

(สิงหาคม-ตุลาคม 2561) เพื่อทำความเข้าใจบริบททางสังคมในช่วงของการก่อตั้งโครงการฯ ทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงไปของจิตนาการทางสังคม อุดมการณ์ หรือค่านิยมของคนชนบทและคนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน โดยงาน ประเมินฯ เรื่องนี้จะสิ้นสุดลงในเดือนกรกฎาคมของ พ.ศ. 2562 ผู้วิจัยหวังว่าผลจากการศึกษาจะช่วยให้เห็นทิศทางของการปรับปรุงหลักสูตรฯ เพื่อรับมือกับการสั่นไหวของอุดมคติทางสังคมของคนรุ่นใหม่ และให้การเคลื่อนไหวของ “โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร” สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เต็มไปด้วยเงื่อนไขที่ซับซ้อนและหลากหลาย

ภาพชนบทในช่วงการก่อตั้ง “โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร”

เบื้องต้นผู้เขียนได้ทบทวนภาพสังคมชนบทในช่วงของการเริ่มต้นโครงการฯ เพื่อทำความเข้าใจที่มาที่ไปว่าเหตุใดเป้าหมายในระยะแรกของโครงการฯ อาจารย์ป่วยจึงเน้นให้บัณฑิตอาสาสมัครเข้าไปทำงานในพื้นที่ชนบท เป็นอันดับแรก

จากการศึกษางานวิชาการที่เกี่ยวข้องพบว่า ในช่วง พ.ศ. 2510-2520 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของโครงการบัณฑิตอาสาสมัครนั้น สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจที่มีที่ดินทำกินมากและประชากรน้อย มาเป็นเศรษฐกิจที่มีที่ดินทำกินน้อยและประชากรมาก โดยการเปลี่ยนแปลงสำคัญของเศรษฐกิจในหมู่บ้านคือ 1) การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจแบบตลาด 2) การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการเกษตร 3) การเปลี่ยนแปลงของตลาดแรงงานและการใช้แรงงาน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน (พอพันธ์ อุยยานนท์: 190-216) ในงานศึกษาของ ฮัน ลูเธอร์ (2521: 78-84) ได้อธิบายภาพสังคมชนบทในช่วง พ.ศ. 2513 ว่าแม้จะมีชาวกรุงบางคนที่มีทัศนคติว่า “ท้องถิ่นชนบทข้างเป็นดินแดนแห่งความสงบสุข ชีวิตในหมู่บ้านสามารถหาเลี้ยงตัวเอง ปลูกผักหา

ปลาตำนานน้ำพริก ชีวิตไม่สับสนวุ่นวายเหมือนในเมือง” แต่ในความเป็นจริงนั้น ชนบทต้องเผชิญกับความรุนแรงของสถานการณ์ปัญหาที่ต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ในเขตภาคเหนือมีปัญหาการสูญเสียที่ดินเป็นปัญหารุนแรงที่สุดในภาคกลางมีปัญหาเรื่องค่าเช่าที่ดิน ในภาคอีสานมีปัญหาเรื่องหนี้สิน ส่วนในภาคใต้มีปัญหาเรื่องการใช้ที่ดินอย่างผิดกฎหมายและประชาชนได้รับค่าจ้างจากการเพาะปลูกต่ำ นอกจากสถานการณ์ปัญหาดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่าเกษตรกรมีปัญหาเรื่องการเพาะปลูกขาดประสิทธิภาพ เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการผลิต ขาดระบบชลประทานที่ดี รวมถึงระบบการคอร์รัปชันที่ประชาชนในพื้นที่ต้องเผชิญ

ภาพของชนบทในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นผลจากนโยบายการพัฒนาในระยะที่ผ่านมา ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม ดังที่อาจารย์ป่วยได้ให้ความเห็นไว้ในการสนทนาเรื่องปัญหาเศรษฐกิจและสังคมว่า “...การที่รัฐบาลมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจอยู่นี้เป็นไปในทำนองที่ว่าจะปล่อยให้ใครที่ฉลาดพอถือประโยชน์ได้ก็ถือประโยชน์เอา คนโง่หรือคนที่ไม่มีความรู้พอหรือไม่เฉลียวฉลาดพอก็ไม่อาจจะถือประโยชน์จากแผนพัฒนา อย่างที่เรากระทำมาในแผนพัฒนาสองระยะอย่างที่แล้วมานี้ ก็ยังจะทำให้เกิดเป็นปัญหาภายในสังคมมากขึ้น...” (2522: 3-4) ซึ่งสถานการณ์ได้ปรากฏชัดเจนมากขึ้นเมื่อชาวนาในชนบทหรือกลุ่มแรงงานในเมืองเริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของตนเอง ในงานศึกษาของ แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างในแอนดรู วอล์คเกอร์, 2559: 18-19) ได้อธิบายว่าในช่วง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา มีการตั้งองค์กรชาวนาระดับท้องถิ่นขึ้นนับร้อยแห่งทั่วประเทศ และได้รวมตัวกันชุมนุมทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองภูมิภาคเพื่อประท้วงเรื่องค่าเช่านา อัตราดอกเบี้ย และการถูกยึดทรัพย์สินที่จำนองไว้ ซึ่งในเวลาต่อมา (พ.ศ. 2517) ได้รวมกลุ่มจัดตั้งขึ้นเป็นสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย (สชท.) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงองค์กร

ชาวนาจากหลายแห่งและได้ศึกษาเรื่องกฎหมายเกี่ยวกับค่าเช่านา การให้การศึกษแก่ชาวนาในเรื่องสิทธิต่าง ๆ ส่งผลให้ประชาชนในชนบทจำนวนมาก เริ่มเข้าใจสถานการณ์ของตนเอง เกิดความคาดหวังทางการเมือง เศรษฐกิจ และความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นโครงการ บัณฑิตอาสาสมัครเกิดขึ้นในช่วงสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงสำคัญใน ชนบท ทั้งสถานการณ์ปัญหาในชุมชนซึ่งเป็นผลจากการวางแผนการพัฒนา การตื่นตัวทางการเมืองและปัญหาทางสังคมของนักศึกษา ชาวนา กรรมการ ส่งผลให้มีจำนวนผู้มาสมัครเข้าร่วมในโครงการมีจำนวนมาก

ในความเห็นของ ธร ปีติดิล (2559: 31-41) ตั้งข้อสังเกตว่า โครงการที่เกิดขึ้นจากแนวคิดของ อาจารย์ป๋วย ในเวลาใกล้เคียงกัน คือ มูลนิธิบูรณะชนบท โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร และโครงการบูรณะ ชนบทลุ่มน้ำแม่กลองมีลักษณะคล้ายกัน คือเชื่อมโยงคนเมืองหรือนักศึกษา ให้สนใจปัญหาของชนบทและออกไปมีบทบาทในการช่วยเหลือ ซึ่งเป็นผล สืบเนื่องจากการพัฒนาในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้ผลิตนักศึกษา จำนวนมากและสร้างความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยนักศึกษาในยุคนั้นเป็น ปัญญาชนที่ไม่ใช่คนชนบทแต่ต้องการอาสาไปช่วยชนบท แนวทางการพัฒนา ชนบทในช่วงดังกล่าว ต้องการกล่อมเกลานักศึกษา ปัญญาชนในยุคนั้น ออกไปทำหน้าที่อาสาสมัครที่ดี ด้วยความเคารพต่อพื้นที่และสังคมที่ แตกต่าง เรียนรู้ในชนบทให้เกิดความเข้าใจ ไม่ใช่ไปในฐานะผู้ที่เหนือกว่าหรือไป สั่งสอนคนในชนบท โดยมองว่าชนบทนั้นมีความด้อยอยู่แล้วและส่งผลให้ เกิดกระแสนาอาสาดพัฒนาชนบทในประเทศไทย

จึงกล่าวได้ว่าโครงการบัณฑิตอาสาสมัครเกิดขึ้นภายใต้ สถานการณ์ที่ความเหลื่อมล้ำในสังคมเพิ่มมากขึ้นซึ่งเป็นผลจากการพัฒนา ในขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวนาและนักศึกษา เพื่อร่วมกัน แก้ไขปัญหาในเชิงนโยบาย ก็สะท้อนให้เห็นว่าจินตนาการทางสังคมของ ชาวนาและนักศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหา

ในเชิงนโยบายและมีอุดมการณ์บางอย่างร่วมกันเพื่อพัฒนาประเทศ อย่างไรก็ตามเมื่อนับเวลาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน เป็นเวลากว่า 50 ปี ของการพัฒนาประเทศไทย ได้ส่งผลให้ชนบทในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างชัดเจน

การเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ ค่านิยม จิตนาการทางสังคมของคน ชนบท: ข้อสังเกตเพียงบางส่วน

พื้นที่การปฏิบัติงานของนักศึกษาในหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร เน้นไปที่ชนบทห่างไกล ซึ่งในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีงานวิชาการจำนวนมากที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทว่ามีความซับซ้อนและแตกต่างไปจากชนบทในอดีต ทั้งวิถีชีวิต ความคิดความเชื่อ ความสัมพันธ์กับระบบอำนาจต่างๆ ในสังคมมีความคล้ายคลึงกับวิถีชีวิตของคนในเมืองใหญ่ ซึ่งส่งผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงจิตนาการทางสังคมของผู้คน ซึ่ง C. Wrigth Mills (อ้างใน เศรษฐา พงษ์ทัดถ์, 2549: 26-27) ได้อธิบายว่า จิตนาการทางสังคมวิทยา เป็นการทำความเข้าใจคนอื่นๆ ว่าเขาใช้ชีวิตกันอย่างไรเพื่อให้เข้าใจปัญหาของคนเหล่านั้นได้ดีขึ้นไปด้วย อีกทั้งยังช่วยในการประเมินผลการนำนโยบายไปปฏิบัติว่าบรรลุผลหรือไม่ภายหลังจากการนำนโยบายไปปฏิบัติ หรืออาจจะก่อให้เกิดผลลบโดยไม่ได้ตั้งใจก็ได้ รวมถึงยังยกระดับในการทำความเข้าใจประเด็นปัญหาและนำมาสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยเชื่อว่ายังมีความรู้เกี่ยวกับหน้าที่ทั้งหมดในสังคมมากเท่าไร จะทำให้เราสามารถกำหนดความเป็นไปในอนาคตได้มากขึ้นเท่านั้น ช่วยให้เราคิดนอกกรอบของสิ่งที่เราคุ้นเคยในชีวิตประจำวันเพื่อหันกลับเข้าไปมองมันใหม่ ซึ่งมีความสำคัญในการพิจารณาปฏิบัติการทางสังคม เพื่อช่วยให้มองโลกทางสังคมจากมุมมองอื่นๆ โดยได้นำมาใช้เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงมุมมองทางสังคมของคนชนบทในปัจจุบัน

ในงานของ แอนดรู วอล์คเกอร์ (จักษกริช สังขมณี (แปล), 2559: 51-52) ได้อธิบายการปะทะสังสรรค์ของสังคมชาวนากับพัฒนาการของทุนนิยมว่าได้แสดงให้เห็นความยืดหยุ่นของสังคมชาวนาว่า มีความสามารถในการจัดการแรงงาน สามารถผสมผสานแหล่งรายได้ทั้งจากในและนอกภาคเกษตร ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงไป แต่ไม่ได้หมายความว่าสังคมชาวนากำลังจะสูญสลาย แต่เป็นภาพของการได้รับผลจากนโยบายของรัฐที่เน้นแนวทางเสรีนิยมใหม่ แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็ยังคงให้การสนับสนุนการพัฒนาในภาคชนบทซึ่งในระยะ 40 ปีที่ผ่านมาได้ยกระดับความอยู่ของชาวบ้านบางส่วนให้พ้นจากความยากจนได้ นอกจากนี้ในงานของ Keyes (อ้างถึงในประภาส ปันตบแต่ง, 2558: 31) ได้อธิบายให้เห็นภาพของคนในชนบทว่าไม่ใช่ตาสีตาสีตาอีกต่อไปแต่มีลักษณะของ ชาวนาผู้มีโลกทัศน์กว้างไกล (Cosmopolitan Villager) ได้รับรู้ข่าวสารใหม่ๆ

งานวิจัยหลายเรื่องได้เสนอภาพการเปลี่ยนแปลงไปของชุมชนชาวนา เช่น งานศึกษาของ ประภาส ปันตบแต่ง (2558: 29-59) ในพื้นที่ชุมชนชาวนาในจังหวัดนครปฐม ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่การปลูกข้าวเพื่อส่งออกของที่ราบลุ่มภาคกลาง มีระบบชลประทาน ระบบकुคลองอย่างทั่วถึง ในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 ซึ่งได้รับการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ถนนหนทางสะดวกมากขึ้น ประกอบกับการพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตมีความซับซ้อนสูงขึ้น วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิมมาก ทั้งการเข้ามาของรถไถนาเดินตาม เมล็ดพันธุ์ เครื่องสูบน้ำ รถนวดข้าว ปัจจุบันภาพชุมชนชาวนาแห่งนี้จึงเต็มไปด้วยความซับซ้อน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ จามะรี เชียงทอง (2560: 164-167) ที่ได้อธิบายภาพของชนบทที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนว่า ชุมชนหลายแห่งได้กลายสภาพเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท โดยอธิบายผ่านภาพของหมู่บ้านเกษตรกรรมที่กลายเป็นหมู่บ้านคนงานในนิคมอุตสาหกรรม แต่ไม่ได้หมายความว่าความเป็นชนบทจะหายไป โดยยกตัวอย่างเกษตรกรไว้

ที่ดินที่ผันตัวเองไปเป็นแรงงานรับจ้าง สามารถหาเช่าที่ดินเพื่อปลูกข้าวกินเอง ในขณะที่เดียวกันคนงานรับจ้างที่มีที่ดินเป็นของตนเองก็สามารถให้เช่าที่ดินของตนเองเพื่อทำการผลิตได้ โดยแรงงานรับจ้างทำการเกษตรไม่จำเป็นต้องเป็นแรงงานไร้ที่ดินเสมอไป

1. การปรับโครงสร้างในชนบท

จากการศึกษาของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2554) ที่ได้วิจัยในพื้นที่ชนบทอีสานโดยใช้แนวคิดการปรับโครงสร้างชนบท (Rural Restructuring) เป็นแนวทางในการศึกษาเน้นการมองความเชื่อมโยงระหว่างการผลิตและการบริโภคควบคู่กันไป ในบริบทของตลาดแบบเสรีนิยมใหม่ที่เน้นการบริโภคไปพร้อม ๆ กับการสร้างสถาบันและอำนาจทางสังคม งานศึกษานี้ได้เสนอข้อมูลว่าภาคอีสานได้เปิดตัวเข้าสู่ระบบตลาดทุนนิยมมาอย่างต่อเนื่อง ระยะเวลาในช่วง พ.ศ. 2510-2530 ตลาดยังคงจำกัดอยู่เฉพาะสินค้าเกษตร ตลาดทุนนิยมขยายตัวเต็มที่หลังทศวรรษที่ 2530 และยังพบว่ามีการเคลื่อนย้ายของผู้คนเพื่อทำงานนอกภาคการเกษตรและอพยพไปทำงานต่างประเทศอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งสัมพันธ์กับการพัฒนาในพื้นที่อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่ได้สร้างสภาวะไร้พรมแดนให้เกิดการอพยพข้ามไปมาระหว่างเส้นเขตแดนของกลุ่มแรงงาน ซึ่งส่งผลให้โครงสร้างสังคมชนบทอีสาน “...เกิดภาพเชิงซ้อนของทั้งกระบวนการก้าวออกจากการผลิตบนฐานที่ดิน และกระบวนการหวนกลับมาผลิตบนที่ดินพร้อม ๆ กันไป...” ชีวิตของประชาชนในพื้นที่ภาคอีสานถูกทำให้กลายเป็นแรงงานในการผลิตเพื่อขาย การไปรับจ้างนอกภาคเกษตรส่งผลให้ชาวบ้านต้องหันมาพึ่งเศรษฐกิจฐานทุนมากขึ้น และต้องสูญเสียอำนาจในการต่อรองทางเศรษฐกิจไปพร้อมกับการต้องแบกรับภาระความเสี่ยงทางเศรษฐกิจไว้มากขึ้น ซึ่งมีลักษณะที่ซับซ้อนและย้อนแย้งไปในคราวเดียวกัน ด้านหนึ่งพร้อมเสี่ยงกับตลาดทุนนิยมแต่ในอีกด้านหนึ่งพยายามท้าทายตลาดอยู่บ้างแต่อยู่ในวงจำกัด ประกอบกับการกระจายอำนาจใน

การปกครองภายใต้การบริหารส่วนตำบล ส่งผลต่อการให้ความสำคัญกับการเป็นสมาชิกชุมชนมีมากขึ้น เพราะสมาชิกชุมชนสามารถเข้าถึงประโยชน์สาธารณะต่าง ๆ ภายใต้การจัดการขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นอกจากนี้ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนจากวัฒนธรรมย่อยแบบชาวนาเข้าสู่วัฒนธรรมย่อยแบบพลเมืองของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ยุทธศาสตร์การจัดการความเสี่ยงผ่านการรณรงค์ต่อสู้เรียกร้อง ซึ่งเป็นผลจากนโยบาย 30 บาท รักษาทุกโรค กองทุนหมู่บ้าน การประกันเงินกู้จากธนาคารพาณิชย์ ด้านหนึ่งชาวบ้านจึงมีความเป็นปัจเจกและต้องใช้แรงงานเพื่อแสวงหารายได้เพิ่มมากขึ้น อีกด้านหนึ่งพวกเขาต้องพึ่งพาทุน ซึ่งอาจทำให้พวกเขาไม่สามารถจะพึ่งตัวเองได้ทุกอย่าง

2. การกลายเป็นผู้ประกอบการของชาวนา

ในงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชนบทบนพื้นที่สูงของ จามะรี เชียงทอง (2560: 189-190) ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงฐานะทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับหมู่บ้านในพื้นที่ราบ โดยให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าความแตกต่างทางโครงสร้างเศรษฐกิจมีมาก่อนยุคการปลูกข้าวโพด โดยกลุ่มที่มีฐานะร่ำรวยคือครอบครัวที่มีแรงงานยุคนุกเบิกที่ดินได้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่ครอบครัวยากจนมีแรงงานนุกเบิกที่ดินได้น้อย และเมื่อมีรายได้เป็นตัวเงินมากขึ้น จึงมีโอกาสนในการลงทุนเพื่อประกอบกิจการอื่นๆ ได้มากขึ้นตามไปด้วย หรือในงานศึกษาของ Rigg (2001) (อ้างใน จามะรี เชียงทอง, 2560: 175) ได้อธิบายในเชิงเศรษฐกิจว่าระบบเศรษฐกิจชนบทในสังคมสมัยใหม่ ไม่ได้มีฐานการผลิตในภาคเกษตร การพึ่งพาการค้าและการหัตถกรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจจากภาคบริการด้วย โดยยกตัวอย่างการให้บริการโทรศัพท์มือถือ การเปิดร้านอินเทอร์เน็ตในหมู่บ้าน การเปิดร้านซักรีด เป็นต้น

นอกจากนี้ในงานชิ้นเดียวกันนี้ (จามะรี เชียงทอง, 2560: 230-231) ได้อธิบายภาพการเปลี่ยนแปลงของชาวนาในชนบทช่วง พ.ศ. 2553-2559 ว่าได้เปลี่ยนสถานะของตนเองจากเดิมกลายเป็น

1) ผู้จัดการ/ผู้ประกอบการ ซึ่งหมายถึงเจ้าของที่ดินที่ใช้แรงงานจ้างในการทำนา

2) ผู้ประกอบการไร่/สวน คือผู้ที่เปลี่ยนแปลงที่นามาเป็นการปลูกผัก ผลไม้ และดอกไม้เพื่อขาย และต้องพึ่งพิงแรงงานรับจ้างเป็นส่วนใหญ่

3) ผู้ประกอบการในฐานะผู้รับช่วงสัญญา คือการผลิตสินค้าเกษตรตามพันธสัญญาทั้งแบบวาจาและแบบเป็นทางการ

4) ผู้ประกอบการค้าแร่ โดยเดินทางค้าขายทั้งสินค้าเกษตรและสินค้าที่ไม่ใช่เกษตร

5) ผู้ประกอบการในตลาดรูปแบบใหม่ ซึ่งนอกจากการค้าขายสินค้าประเภทต่าง ๆ ยังรวมถึงการทำธุรกิจขนาดเล็กในภาคบริการ

หรือในงานศึกษาของ Ann Le Mare และคณะ (2015: 290-292) ที่ได้กลับไปศึกษาหมู่บ้านเดิมที่ทีมวิจัยได้เคยศึกษาไว้เมื่อตอนเรียนปริญญาเอกจำนวน 3 แห่ง ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ได้แสดงให้เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นว่าในชุมชนได้เปลี่ยนการทำงานมาเพียงเพื่อเอาไว้บริโภคในครัวเรือน มีรายได้ที่เป็นเงินจากการทำไร่อ้อย สมาชิกบางคนในครัวเรือนหันไปทำงานรับจ้างในโรงงานใกล้หมู่บ้าน รายได้ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านทั้งสามแห่งจึงมาจากการทำงานนอกพื้นที่หมู่บ้าน

3. การจัดตั้งกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ชนบท

จากการศึกษาของ ADB (2554) รายงานว่าประเทศไทยในช่วงทศวรรษที่ 1990s (พ.ศ. 2533-2542) มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมจากเพื่อเรียกร้องการจัดสรรบริการทาง

สังคมและสาธารณูปโภคต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อประชาชนไปเป็นการเคลื่อนไหว เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประกอบกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิพลเมืองไทยหลายประการ ทั้งการกำหนดหน้าที่ของรัฐเอาไว้เพื่อสร้างมาตรฐานการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน โดยภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับโครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต้องถูกยกระดับ การมีสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ โดยผลลัพธ์จากบทบัญญัตินี้ดังกล่าวทำให้รัฐบาลต้องปรึกษาหารือกับประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะในกรณีที่มีผลกระทบกับประชาชนต้องมีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างทั่วถึงก่อนการดำเนินการ หรือบทบัญญัติว่าด้วยเสรีภาพในการชุมนุม และการสมาคม หรือบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิอันหลากหลายของชุมชน ซึ่งส่งผลให้ชุมชนได้แสดงบทบาทของตนเองในการปกป้อง รักษาพื้นที่ของชุมชนและพัฒนาตนเองในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้าน

ในระหว่างที่ผ่านมาชาวบ้านได้พัฒนาศักยภาพของตนเองผ่านหลากหลายกิจกรรม เช่น การยกระดับความรู้ผ่านการทำงานวิจัยไทบ้าน (ศศิวิมล ปัญญาพิรมย์, 2552: เว็บไซต์) ที่เริ่มต้นจากการศึกษาเรื่องผลกระทบจากการเปิด-ปิด เขื่อนปากมูล โดยมีกระบวนการตั้งคำถามการวิจัยจากชาวบ้าน ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล บอกเล่าประสบการณ์จริง อ้างอิงจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เก็บข้อมูลจากชาวบ้านที่มีความรู้ความเข้าใจ ซึ่งวิธีการทำงานนี้ได้ขยายไปในอีกหลายพื้นที่ หรือการก่อตั้งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ซึ่งเป็นองค์กรที่สนับสนุนกระบวนการทำงานขององค์กรชุมชน ทั้งกระบวนการของสภาองค์กรชุมชน โครงการบ้านมั่นคงเมือง-ชนบท ส่งผลให้ชุมชนได้ลุกขึ้นมาจัดการปัญหาของตนเอง เรียนรู้กระบวนการทำงานกลุ่มอย่างต่อเนื่อง หรือการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชน (พริ้งขจร ธารเสนา, 2559: 58-63) ที่พบว่าชุมชนสามารถจัดการกระบวนการทำงานของชาวบ้านซึ่งไม่เคยหยุดนิ่งในการพัฒนาตนเอง มีการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการจัดการกองทุน

ปัจจุบันภาพของชนบทดั้งเดิมที่ความสัมพันธ์ของผู้คนแน่นแฟ้น ดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชุมชนปรับตัวเข้ากับทุนนิยม ทั้งในเชิงโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีความซับซ้อน ย้อนแย้งกลับไปกลับมาระหว่างการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเข้าสู่ตลาดแรงงานหรือเป็นเจ้าของกิจการ ในอีกด้านหนึ่งชุมชนได้ยกระดับตนเองในการพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ ผ่านการทำโครงการพัฒนาชุมชน พัฒนาองค์ความรู้ของชุมชน หรือการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก มีส่วนร่วมในการพัฒนาและแสดงให้เห็นศักยภาพในการจัดการตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม ภาพชนบทในปัจจุบันจึงแตกต่างไปจากในช่วงของการเริ่มต้นโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ทั้งในเชิงโลกทัศน์ของคนในชุมชนที่เชื่อมโยงกับโลก วิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกับคนในเมือง หรือวิถีการผลิตที่เชื่อมโยงกับกลไกตลาดอย่างเข้มข้น

4. สังคมชนบทในงานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัคร

จากการทบทวนเอกสารการสังเคราะห์งานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัคร ในชุดวิจัยสังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร (นาพร อติวานิชยพงศ์ และคณะ, 2556: 7-13) ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยในงานสังเคราะห์ชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของชุมชนชนบทไทย และศึกษามุมมองของบัณฑิตอาสาสมัครต่อสังคมชนบทไทยในช่วง พ.ศ. 2546-2556 จากงานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัครใน 85 หมู่บ้าน แบ่งเป็นหมู่บ้านในภาคอีสาน 42 หมู่บ้าน ภาคกลาง 22 หมู่บ้าน ภาคใต้ 21 หมู่บ้าน สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่หมู่บ้านที่บัณฑิตอาสาสมัครศึกษามีลักษณะแตกต่างกันออกไป คือ มีลักษณะพื้นที่สูงในเขตภูเขา หมู่บ้านในพื้นที่ราบ และหมู่บ้านชายทะเลในภาคใต้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งเป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพร โดยงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครได้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรที่เริ่มลดน้อยลงอย่างต่อเนื่องจนทำให้เกิดโครงการฟื้นฟูอนุรักษ์ธรรมชาติและ การปลูกจิตสำนึกให้ห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งการศึกษานี้ได้ค้นพบลักษณะสำคัญ 3 ประการของชนบทไทย คือ

1) เป็นสังคมที่รวมคนจากหลายเชื้อชาติ ทั้งผู้ที่มีสถานะและไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมาย ประชากรจำนวนมากเป็นผู้ที่อพยพมาจากประเทศเพื่อนบ้านหรืออพยพมาจากภูมิภาคอื่น โดยเฉพาะภาคอีสานมีการอพยพแรงงานไปตั้งรกรากทั้งในภาคกลางและภาคใต้ในฐานะลูกจ้างขายแรงงาน แต่ปัจจุบันได้เลื่อนสถานภาพเป็นเกษตรกรเจ้าของสวนหรือเป็นผู้ประกอบการและตั้งรกรากในภูมิภาคที่ตนอพยพไปทำงาน สามารถปรับตัวใช้ชีวิตร่วมกับคนในท้องถิ่นได้ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาวินัยธรรมอีสานผ่านวัฒนธรรมอาหารหรือประเพณีบางอย่าง

2) สังคมชนบทไทยยังมีวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมปรากฏชัดเจนในภาคอีสานที่แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนประเพณีบางอย่างไปตามยุคสมัย แต่ชาวบ้านยังทำบุญตามฮีตสิบสองแม้ว่าจะไม่ครบทั้งสิบสองเดือน ในขณะที่ภาคใต้และภาคกลางพบว่า สังคมวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมจะพบได้ในชุมชนมุสลิมและชุมชนชาติพันธุ์มอญหรือกะเหรี่ยง

3) สังคมชนบทได้เข้าสู่ความทันสมัย (modernity) โดยสะท้อนผ่านการศึกษาเกี่ยวกับการเข้าถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ของคนชนบท ผลกระทบจากนโยบายการพัฒนา และวิถีการประกอบอาชีพในปัจจุบันของชาวบ้านในชนบท โดยในชนบทอีสานสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือที่สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้ การมีคอมพิวเตอร์ใช้ในครัวเรือนหรือการติดตั้งสัญญาณดาวเทียม ส่วนวิถีการทำมาหากินของ

ชาวบ้าน พบว่าต้องพึ่งพารายได้หลักจากการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ หรือการเป็นแรงงานนอกระบบ ในพื้นที่ภาคกลางได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาด้านพลังงาน ด้านการอนุรักษ์ อย่างไรก็ตามในช่วงหลัง พ.ศ. 2540 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนได้แพร่หลายในพื้นที่ปฏิบัติงานของบัณฑิตอาสาสมัคร ทำให้งานศึกษาส่วนใหญ่เป็นเรื่องการจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชน การทำธุรกิจชุมชน การทำเกษตรพอเพียง การทำเกษตรอินทรีย์ การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น โดยชุมชนที่ดำเนินโครงการดังกล่าวเป็นชุมชนที่เคยล้มเหลวจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ แล้วจึงปรับตนเองใหม่เข้าสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ในพื้นที่ภาคใต้พบสถานการณ์ของชุมชนที่ถือครองที่ดินน้อยลง หนี้สินทั้งในและนอกระบบ เกิดจากการเลี้ยงกุ้งในกระชัง ธุรกิจโรงแรม รีสอร์ท รุกล้ำพื้นที่ชุมชน กิจกรรมประเพณีดั้งเดิมหายไป ซึ่งเป็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่คล้ายคลึงกับในสังคมชนบทในภาคกลางและอีสาน

อีกทั้งเมื่อผู้เขียนได้ทบทวนเอกสารข้อมูลศึกษาชุมชนของบัณฑิตอาสาสมัคร พบว่าในรอบสิบปีพื้นที่ภาคสนามของบัณฑิตอาสาสมัครมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย จากการเปรียบเทียบข้อมูลจากการศึกษาชุมชนในพื้นที่เดียวกันของบัณฑิตอาสาสมัคร ในงานของ รัชต รัชตรณชัย ได้ศึกษาไว้เมื่อ พ.ศ. 2554 กับงานของ สุกานดา ทิพยะพร ศึกษาใน พ.ศ. 2560 ในพื้นที่บ้านปากคานอก หมู่ 11 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร ชาวบ้านเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอ มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนมากกว่าร้อยปี เดิมมีอาชีพเกษตรกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการพัฒนาเข้ามาในหมู่บ้าน ทั้งการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ถนน ไฟฟ้า ในช่วง พ.ศ. 2535 ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านออกไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น ประกอบกับชาวชุมชนต้องประสบกับปัญหาน้ำไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตรของ

ชุมชนคือการทำข่าวไว้เพื่อไว้บริเวณในครัวเรือน ดังนั้นอาชีพหลักของชาวบ้านในปัจจุบันจึงเป็นอาชีพรับจ้างนอกชุมชน สมาชิกของชุมชนมีการอพยพโยกย้ายกันตามฤดูกาล จากข้อมูลการศึกษาของ สุกานดา พบว่าชุมชนมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของประชากรโดยธรรมชาติและจากการแต่งงานเข้ามาของสมาชิกจากต่างพื้นที่ นอกจากนี้ยังพบว่าสมาชิกชุมชนในรุ่นหลังที่ได้รับการศึกษาสูงถึงระดับปริญญาตรีเมื่อจบการศึกษาแล้วมักจะหางานทำและตั้งรกรากในเมืองเพิ่มมากขึ้น โดยในงานศึกษาทั้งสองเรื่องยังได้ให้ข้อมูลโครงการต่างๆ ที่เข้ามาสนับสนุนการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนทั้งของภาครัฐ เอกชน ทั้งที่เป็นกองทุนสนับสนุนอาชีพหรือเป็นแหล่งเงินกู้ให้กับชุมชน ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทห่างไกล ในปัจจุบันจึงต้องทำความเข้าใจความซับซ้อนทับกันของระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนกับการสร้างความหมายใหม่เมื่อชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อเชื่อมโยงกับโลกอยู่ตลอดเวลา

เยาวชน คนรุ่นใหม่ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป

เมื่อกลุ่มเป้าหมายของหลักสูตรฯ เป็นนักศึกษา ผู้เขียนจึงได้ย้อนกลับไปทบทวนบริบททางสังคมในช่วงการก่อตั้งหลักสูตรฯ เพื่อทำความเข้าใจความคิด อุดมการณ์ ทางสังคมของนักศึกษาปัญญาชนในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งเมื่อพิจารณาสถานการณ์ทางสังคมในยุคนั้นพบว่า ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 (กนกรัตน์ เลิศฐสกุล, 2561: 141-155) ประเทศไทยอยู่ภายใต้ระบบการปกครองแบบเผด็จการทหาร ขบวนการทางสังคม เช่น แรงงาน กรรมกร ชาวนา ขาดการจัดตั้ง ส่วนขบวนการของฝ่ายซ้ายก็ถูกปราบปราม ในขณะที่จำนวนนักศึกษาขยายตัวเพิ่มขึ้นจากนโยบายการพัฒนา ในช่วงเวลาดังกล่าวมีมหาวิทยาลัย 5 แห่ง กระจายตัวไปทั่วประเทศ และเป็นอิสระจากการกำกับโดยตรงของรัฐ ประกอบกับบรรยากาศแบบ

เสรีนิยมขยายตัวในมหาวิทยาลัยและการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านสงครามของคนรุ่นใหม่ในหลายประเทศทั่วโลกในช่วงทศวรรษ 2500 ก็เป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ช่วยให้นักศึกษาในขณะนั้นเห็นความเป็นไปได้ในการเป็นพลังแห่งการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้การขยายตัวของสถาบันอุดมศึกษาและระบบการเมืองในช่วง พ.ศ. 2500-2510 ทำให้คนรุ่นใหม่ที่มีภูมิหลังหลากหลายกลายเป็นชนชั้นกลาง มีโอกาสทางการศึกษาและก่อตัวเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ มีโอกาสเลื่อนชั้นทางสังคม อีกทั้งบรรยากาศทางการศึกษาในมหาวิทยาลัยยังมีส่วนช่วยสนับสนุนความสนใจทางสังคมการเมืองของนักศึกษาอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกล่าวถึงการเติบโตของขบวนการนักศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวมีบทบาทนำและมีผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาในชนบทมากกว่าในเมืองหลวง โดยตัวนักศึกษาเองเริ่มเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อการศึกษาไปจากเดิม นักศึกษาในช่วงเวลานั้นไม่มีความคิดว่าจะจบออกไปจะทำงานราชการเพียงอย่างเดียว หรือโดยสภาพการตกงานยิ่งส่งผลให้ตัวนักศึกษาหันมาให้ความสนใจและเข้าใจสถานการณ์ทางสังคมเพิ่มมากขึ้น มีการออกไปสัมผัสชีวิตในชนบท (แอนดรู เทอร์ตัน, 2521: 67-68) ซึ่งมีความแตกต่างไปจากสถานการณ์ของเยาวชน คนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน

ซึ่งเมื่อผู้เขียนได้ทบทวนงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเยาวชน คนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน (กิตติกาญจน์ หาญกุล, 2556: 32-43) พบว่าคนรุ่นใหม่ที่สนใจกิจกรรมทางสังคมในปัจจุบันมีพื้นที่การเรียนรู้ที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งกลุ่มที่สนใจกิจกรรมทางการเมือง กลุ่มที่สนใจด้านสิทธิมนุษยชน กลุ่มที่สนใจงานด้านการศึกษา กลุ่มที่สนใจด้านจิตอาสาในหลากหลายรูปแบบ กลุ่มที่สนใจการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น และกลุ่มที่ทำงานพัฒนาเยาวชนจากค่ายอาสาพัฒนาในมหาวิทยาลัย ความหลากหลายของพื้นที่การเรียนรู้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากความสนใจของกลุ่มเยาวชนในปัจจุบัน และเมื่อผู้เขียนได้ทบทวนข้อมูลของกลุ่มที่สนใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมพบข้อมูลจาก

เว็บไซต์ของ The Matter (ออนไลน์. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561) ได้ยกตัวอย่างการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนรุ่นใหม่ในสหรัฐอเมริกา ในกรณีการเรียกร้องกฎหมายคุ้มครองข้ามอาวุธปืน กลุ่มคนรุ่นใหม่ในฮ่องกงที่ต่อต้านการควบคุมระบบการศึกษาจากจีนแผ่นดินใหญ่ กลุ่มนักเรียนในชิลีที่รวมตัวกันเรียกร้องนโยบายปฏิรูปการศึกษาซึ่งส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและส่งผลให้คนจำนวนมากเข้าไม่ถึงระบบการศึกษา ในอิหร่านมีกลุ่มนักศึกษาของมหาวิทยาลัยเตหะรานรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านคำสั่งปิดหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าและสิทธิเสรีภาพของนักศึกษา ในแอฟริกาใต้ก็พบว่ามีการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเคปทาวน์เพื่อต่อต้านสัญลักษณ์ของการล่าอาณานิคมและการเหยียดผิว หรือในกรณีประเทศไทย ก็พบว่ามีการเคลื่อนไหวของนักเรียน นิสิตนักศึกษา ในหลากหลายกรณีเพื่อสิทธิทางด้านการศึกษา จะเห็นได้ว่าพลังการขับเคลื่อนทางสังคมของคนรุ่นใหม่มีเกิดขึ้นในหลากหลายประเด็นในหลายประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนไหวที่ตั้งคำถามกับวัฒนธรรม ความเชื่อหลักของสังคมในประเทศของตนเอง

โดยในกรณีของประเทศไทย เราพบว่ามีกลุ่มนักกิจกรรมรุ่นใหม่ ที่ทำงานทางสังคมอยู่จำนวนหนึ่ง ที่สนใจเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาทางสังคม เช่น การรวมกลุ่มของนักศึกษาคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เรียกตนเองว่ากลุ่มดาวดิน หรือกลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยบูรพาที่รวมกลุ่มกันเพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาของชาวประมงพื้นบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาในพื้นที่จังหวัดระยอง ในชื่อกลุ่มลูกชาวบ้าน (กิตติกาญจน์ หาญกุล, 2556) หรือจากงานศึกษาของกลุ่ม Newground ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทำงานศึกษา วิจัย และสนับสนุนให้เกิดการเข้าถึงทรัพยากรของคนรุ่นใหม่และคุณภาพชีวิตของประชากรในอนาคต เมื่อ พ.ศ. 2559 (ออนไลน์. สืบค้นวันที่ 9 กรกฎาคม 2561) โดยได้สำรวจความคิด

ความเป็นชุมชนของคนรุ่นใหม่ โดยสอบถามเกี่ยวกับสภาพความเป็นชุมชนและความสำคัญของความเป็นชุมชนต่อตนเอง ซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

1) ชุมชนเมืองมีความหลากหลายสูงมาก ทั้งมีความสนใจกับการมีกินข้างบ้านที่มีปฏิสัมพันธ์อันดี ไปจนถึงคนที่ต้องการความเป็นส่วนตัวหรือคนที่ยึดโยงกับบุคคลอื่นผ่านความสนใจที่มีร่วมกัน โดยยกตัวอย่างเรื่องการหายไปของเพื่อนบ้าน ไม่ส่งผลต่อชีวิตเท่ากับการหายไปของร้านกาแฟที่เอาไว้นัดเจอเพื่อน

2) การยึดโยงกับพื้นที่ทางกายภาพมีความสำคัญต่อคนรุ่นใหม่ น้อยกว่าการยึดโยงด้วยพื้นฐานความเป็นมนุษย์ หรือความสนใจในการทำกิจกรรมและความสนใจเชิงประเด็น ในการทำงานกับเยาวชนจึงต้องให้น้ำหนักทั้งชุมชนเชิงกายภาพและเชิงวัฒนธรรม ว่าการให้น้ำหนักด้านใดจะส่งเสริมให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากกว่า

ปัจจุบันมีงานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งที่ได้ตั้งข้อสังเกตต่อกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนในยุคปัจจุบัน เช่น การศึกษาวิจัยรูปแบบการเรียนรู้สำหรับคนรุ่นใหม่ ที่จัดทำขึ้นโดยสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ ร่วมกับสถาบันการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี (มจธ.) ได้เสนอข้อมูลเทรนด์การเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป (ออนไลน์. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561) ว่าเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของตลาดแรงงาน มีอาชีพใหม่เกิดขึ้น อาชีพบางอาชีพจะหายไป ปริมาณความรู้มีการเติบโตสูง ซึ่งรูปแบบการเรียนรู้แบบเดิมไม่สามารถรองรับการสร้างอาชีพให้กับคนรุ่นใหม่ได้อีกต่อไป ผู้ประกอบอาชีพต้องปรับตัวและพร้อมต่อการเรียนรู้อยู่เสมอ ซึ่งจากการสำรวจพฤติกรรมของกลุ่มตัวอย่างคนรุ่นใหม่ใน Gen Y / Gen Z พบว่าความรู้ที่คนกลุ่มนี้ต้องการคือเรื่องทักษะในการทำงาน ทักษะชีวิตและความรู้ในชีวิตประจำวัน และผลจากการวิจัยในฉบับเดียวกันได้ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้เรียน กลุ่มผู้สอน

กลุ่มผู้ผลิตสื่อและกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในตลาดแรงงานเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ พบว่า อุปสรรคการเรียนรู้จะสัมพันธ์กับความแตกต่างทางทัศนคติ รสนิยม และวิจรรณญาณของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาการคิดวิเคราะห์ ส่วนสื่อการเรียนรู้นั้นควรเป็นสื่อที่มีการผสมผสานระหว่างสื่อที่สามารถปฏิสัมพันธ์ตอบโต้ในการเรียนรู้ สามารถเรียนรู้ร่วมกันได้ง่าย ร่วมกับสื่อหนังสือ การพัฒนาด้านการฟัง พูด อ่าน เขียน การถ่ายทอด เป็นสิ่งสำคัญ รวมทั้งทักษะที่จำเป็น เช่น ทักษะด้านการคิดวิเคราะห์ ทักษะการค้นคว้าด้วยตนเองและปฏิบัติจริง การปรับทัศนคติและยอมรับความแตกต่างจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันที่ดีได้ ประกอบกับการสร้างแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ และการได้ทดลองปฏิบัติจริงจะช่วยสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ อีกทั้งควรสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการลงมือปฏิบัติและสร้างสภาวะของการแข่งขัน จะช่วยกระตุ้นและส่งเสริมการเรียนรู้

จากการทบทวนเอกสารจะเห็นได้ว่าจินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบันมีทั้งกลุ่มที่สนใจสถานการณ์ปัญหาสังคม และเกิดเป็นกลุ่มนักกิจกรรมรุ่นใหม่ในขณะเดียวกันก็พบกลุ่มเยาวชนที่สนใจการตั้งคำถามในเชิงวัฒนธรรม และเน้นการแก้ไขปัญหาในระดับปัจเจก การเรียนรู้ของเยาวชนในปัจจุบันมีลักษณะที่แตกต่างไปจากอดีต การตั้งคำถามกับสังคมมีหลากหลายมากขึ้นทั้งการตั้งคำถามในเชิงโครงสร้างและตั้งคำถามในเชิงปัจเจกบุคคลต่อระบบคุณค่าหรือวัฒนธรรมเดิม ความเปลี่ยนแปลงไปของบริบทสังคมและการเข้าไปมีส่วนร่วมในสถานการณ์ปัญหาที่แตกต่างไปของกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นผลจากจินตนาการทางสังคมที่มีความแตกต่างกัน

บทสรุปและความท้าทาย

บทสรุปเบื้องต้นจากการศึกษาจึงพบว่าในการนำเยาวชนไปเรียนรู้
ชนบทผ่านหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครตามปณิธานของอาจารย์ป๋วย จึงไม่ใช่
เพียงแค่การออกแบบเนื้อหาของหลักสูตรที่ต้องสอดคล้องกับสถานการณ์
ความซับซ้อนของชุมชนชนบทเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเปลี่ยนแปลงไปของ
มุมมอง จินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบันที่ให้ความสำคัญกับ
สถานการณ์ทางสังคมในแงุ่มุมที่แตกต่างไปจากเดิม คนรุ่นใหม่มีความสนใจ
หลากหลายมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่ามีทั้งกลุ่มที่สนใจปัญหาสังคมและ
ลงปฏิบัติการบางอย่างด้วยตนเองและกลุ่มที่สนใจตั้งคำถามในระดับปัจเจก
ดังนี้

1. การปรับปรุงหลักสูตรในระยะถัดไปจึงควรปรับตัวให้สอดคล้อง
กับจินตนาการทางสังคมที่เปลี่ยนไปของทุกคนในชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ของ
การปฏิบัติงานภาคสนามของบัณฑิตอาสาสมัครและเยาวชนซึ่งเป็นกลุ่ม
เป้าหมายที่หลักสูตรต้องการให้เข้ามาศึกษาในหลักสูตรนี้

2. การปรับปรุงหลักสูตรให้สามารถสนองตอบความต้องการของ
ชาวชุมชน ที่มีวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบพลเมืองให้มากขึ้น

3. หลักสูตรควรออกแบบให้สามารถรองรับเยาวชนที่สนใจ
เข้าศึกษาซึ่งมีลักษณะหลากหลาย และมีความสนใจปัญหาสังคมหลากหลาย
ขึ้นเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2561). การเติบโต ความถดถอย และการฟื้นตัวขบวนการนักศึกษาไทย ใน *วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. 1(1), 130-177.
- กิตติกาญจน์ หาญกุล. (2556). กระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จามะรี เชียงทอง. (2560). สังคมชนบทในโลกสมัยใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เกิดรุ่น 2 คนรุ่นใหม่ในขบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน. มหาวิทยาลัยแม่โจ้ร่วมกับมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (เอกสารอัดสำเนา).
- เชษฐา พงษ์ทัดถ์. (2549). วิธีคิดทางทฤษฎีในสังคมวิทยา: พัฒนาการและปัญหาทางทฤษฎี (Theoretical Thinking in Sociology: Development and Theoretical Dilemmas) ใน *วารสารร่วมพฤษภา*. 24(1-2), 1-58.
- ธรี ปิตติล. (2559). เหลียวหลัง แลหน้า การพัฒนาชนบทไทย: จากแนวทางบูรณะชนบทสู่มุมมองจาก “ตัวกลางในการพัฒนา” ใน *ช่วยกับสังคมไทยในวิกฤติเปลี่ยนผ่าน จัดพิมพ์ในโอกาส 100 ปี ชาตกาลป๋วย อึ๊งภากรณ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์ และคณะ. (2556). สังคมไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร: บทสังเคราะห์ความรู้จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2558). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชาวนา ใน *วารสารพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์*. 17(1), 29-63.
- ป๋วย อึ๊งภากรณ์, เสน่ห์ จามริก และเกษม ศิริสัมพันธ์. (2522). บันทึกการสนทนาปัญหาเศรษฐกิจและสังคม ระหว่างศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก และ ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ ใน *แนวความคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

- พอพันธ์ อูยานนท์. (2548). ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยชุมชนชนบทภาคกลาง ใน *ประวัติศาสตร์ความคิดกับแนวคิดชุมชน* โดย จักรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (บก.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- พริ้งขจร ธารเสนา. (2559). ชุมชนที่สนับสนุนการจัดกองทุนสวัสดิการชุมชน: กรณีศึกษากองทุนสวัสดิการชุมชนเทศบาลตำบลบ้านนา อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง. การวิจัยเฉพาะเรื่องตามหลักสูตร. ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร). วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2559.
- รัชต รัชตรณชัย. (2554). ภาพสะท้อนจากยอดดอย: ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทผลกระทบ และความสำเร็จในการดำเนินงานเพื่อการวางตัวที่เหมาะสมของหน่วยงานภายนอกในชุมชนปกาสัยนอก หมู่ 11 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุกานดา ทิพย์พร. (2560). ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้ารับการศึกษาของชาวปกาสัยนอก: กรณีศึกษาบ้านปากคานอก หมู่ที่ 11 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. (2542). โครงการที่ผมรัก: ป๋วย อึ๊งภากรณ์ พิมพ์เผยแพร่ในโอกาสทำบุญ 100 วัน อาจารย์ป๋วย ณ วัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร? สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- แอนดรู เทอร์ตัน. (2521). สถานการณ์ปัจจุบันในชนบทไทย ใน *เศรษฐกิจไทย: โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แอนดรู วอล์คเกอร์ (เขียน) จักรกริช สังขมณี (แปล). (2559). ชาวนาการเมือง อำนาจในเศรษฐกิจชนบทสมัยใหม่ของไทย. นนทบุรี: ฟาเดียวัน.

- ฮัน ลูเธอร์. (2521). ชวนคนไทยในช่วงประชาธิปไตยเบิกบาน ใน *เศรษฐกิจไทย: โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Ann Le Mare, Buapun Promphaking and Jonathan Rigg (2015). Returning Home: The Middle-Income Trap and Gendered Norms in Thailand. *Journal of International Development* 27. p. 285-306.
- Newground. (2559). ข้อเสนอ “การพัฒนาคนรุ่นใหม่” บนความเข้าใจ “วัฒนธรรมเยาวชน”. สืบค้นวันที่ 9 กรกฎาคม 2561. <https://thaipublica.org/2017/11/newsground01/>
- Okmd. (2560). เทรนการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ยุคดิจิทัล. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561. http://www.okmd.or.th/okmd-opportunity/FutureLearningPlatform/899/Digilearn_infographic
- The Matter. (2561). 6 student movement ขบวนการเคลื่อนไหวของนักเรียนวัยทีน พลังคนรุ่นใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลง. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561. <https://thematter.co/pulse/6-student-movement/46749>

การออกแบบหลักสูตรโดยใช้ชุมชนเป็น
ฐานเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์
สำหรับนักเรียนประถมศึกษาและ
มัธยมศึกษา: “หลักสูตรจำลองโรงเรียน
บ่อ รัชท์คลองแสนแสบ”
Curriculum Design Using Community-Based
Approach Enhancing Primary and Secondary
Students’ Conservation “Virtual School
Curriculum for SWU Conserved Saen-Saeb Canal”

รุจน์ ภาชา¹, แจ่มจรัส ดีพร้อม², สุชนินธ์ บัณฑุ์นันทกุล³
และ อชิระ อุตมาน⁴

¹ อาจารย์ ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

² อาจารย์ ศูนย์ภาษาและบริการวิชาการ วิทยาลัยนานาชาติเพื่อศึกษาความยั่งยืน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

³ อาจารย์ ดร. ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

⁴ อาจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาข้อมูลพื้นฐานเพื่อใช้ในการออกแบบหลักสูตร (2) ออกแบบหลักสูตร และ (3) ศึกษาประสิทธิผลของหลักสูตรที่ใช้กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลาย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา มีการเก็บข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย คือ นิสิตการศึกษาด้านจิต จำนวน 29 คน เป็นผู้ออกแบบหลักสูตร ชาวบ้านริมคลองแสนแสบ จำนวน 20 ครอบครัวเป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตร และนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายโรงเรียนวัดภาษี จำนวน 63 คน สำหรับการนำหลักสูตรไปใช้ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หลักสูตรที่คณะผู้วิจัยพัฒนาขึ้น และแบบทดสอบความเข้าใจในการอนุรักษ์ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้การวิเคราะห์ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการทดสอบสมมติฐานใช้การทดสอบค่าที การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า (1) ชาวบ้านริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา ต้องการให้หลักสูตรเน้นการสร้างจิตสำนึกให้การอนุรักษ์ทั้งความรู้เบื้องต้นและวิธีการในการอนุรักษ์ (2) การออกแบบหลักสูตรระดับประถมศึกษาตอนปลาย มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย ใช้แนวคิดหลักสูตรที่เน้นความรู้เป็นศูนย์กลาง เน้นสังคมเป็นศูนย์กลาง และเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางตามลำดับ (3) ผลจากการนำหลักสูตรไปใช้ พบว่าคะแนนเฉลี่ยความเข้าใจในการอนุรักษ์ของนักเรียนคะแนนรวมผ่านเกณฑ์ร้อยละ 60 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นอกจากนั้นกิจกรรมอาสาสมัครที่นิสิตได้ลงภาคสนามยังเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะทำให้ชาวบ้านเห็นความพยายามในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ซึ่งเป็นสมบัติร่วมกันของ มศว และ ชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา

คำสำคัญ: การออกแบบหลักสูตร การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การมีส่วนร่วมของชุมชน

Abstract

The purposes of this study are (1) to study basic information used in curriculum design, (2) to design the curriculum, and (3) to study the effectiveness of the curriculum designed for upper primary school students. This study is a research and development design that utilized both quantitative and qualitative methods. The focus groups are 29 pre-service teachers who designed the curriculum, 20 Saen Saeb canal residential families that provide basic information for the study and 63 Wat Phasi upper primary school students who are taught by using the curriculum. The research tools consist of observation form, semi-structured interview form, researcher designed curriculum and conservational comprehension tests. The quantitative data is analyzed to find mean and standard deviation and to test hypothesis using one-sample t-test. The qualitative data is analyzed by content analysis.

The findings are (1) Saen Saeb canal's residents in Wattana district suggest that the curriculum needs to emphasize raising students' awareness in both basic knowledge of conservation and conservation methods, (2) curriculum for upper primary school students, lower and upper secondary school students designed by using the knowledge-centered, the society-centered and the learner-centered curriculum designs and (3) the result of curriculum implementation is the average score of the students' perception of conservation is 60 percent at the .01 level of significance. In addition, volunteer activity that pre-service teachers participated in was a vital starting point that would make Saen Saeb canal residents realize their efforts in conserving Saen Saep Canal—the heritage site that belongs to Saen Saeb Canal residents in Wattana district and SWU.

Keywords: Curriculum Design, Environmental Conservation, Community Engagement

บทนำ

มหาวิทยาลัยเป็นสถานศึกษาที่จัดการศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าระดับปริญญา ทั้งในการศึกษาในระดับปริญญาตรีและสูงกว่าซึ่งถือเป็นสถาบันทางการศึกษาที่เน้นการเตรียมบัณฑิตเข้าสู่สายอาชีพ ผลิตผลงานด้านวิชาการและเป็นเสาหลักของวงการศึกษาการให้กับประเทศ บทบาทของมหาวิทยาลัยไทยในอดีตเป็นมหาวิทยาลัยที่แยกตัวออกจากชุมชน ผู้คน สังคมและภูมิปัญญาทั้งหลาย วิชาความรู้ในมหาวิทยาลัยส่วนมากเป็นเนื้อหาสำเร็จจากต่างประเทศ ความรู้ที่อาจารย์ในมหาวิทยาลัยสอนมาจากตำรา เมื่อพลวัตของโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของผู้คนเป็นผลทำให้บทบาทของมหาวิทยาลัยในปัจจุบันจึงจำเป็นต้องหันกลับมาสู่สิ่งที่เป็นตัวตนของสังคมไทยมากขึ้นเพื่อสำรวจตนเองว่าสามารถผลิตบัณฑิตที่ตอบสนองความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบันได้มากน้อยเพียงใด การหันกลับเข้ามาศึกษาและให้ความสนใจกับทรัพยากรในชุมชนถือเป็นพันธกิจใหม่ของมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน เพราะมหาวิทยาลัยถือเป็นสถาบันการศึกษาที่มีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งเพื่อให้ประชาชนสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างยั่งยืนโดยใช้การขับเคลื่อนกระบวนการด้านงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น เน้นการวางบทบาทเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อสังคมมากขึ้น เป้าหมายหลักของมหาวิทยาลัยปัจจุบัน คือ การสร้างประโยชน์กลับคืนสู่ชุมชนท้องถิ่น (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2549: 5-6)

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (มศว) เป็นหนึ่งในมหาวิทยาลัยที่ปรับกระบวนการทัศน์และแนวคิด เพื่อนำความรู้ไปพัฒนาชุมชนให้มากยิ่งขึ้น มุ่งเน้นการรับใช้สังคมโดยการนำกระบวนการวิจัยพัฒนาท้องถิ่นเข้าไปบูรณาการร่วมกับระบบการเรียนการสอนให้คณาจารย์และนักวิจัยลงพื้นที่ชุมชนเพื่อเก็บข้อมูลชุมชน ควบคู่ไปกับการจัดการเรียนการสอนนิสิต เน้น

การทำงานช่วยเหลือชาวบ้านโดยอาศัยองค์ความรู้ที่ได้จำเรียนมาจากมหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯธุรกิจ, 2558: ออนไลน์)

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒตั้งอยู่แขวงคลองเตยเหนือ เขตวัฒนา มีอาณาเขตติดกับคลองแสนแสบ ในบริเวณท่าเรือ มศว เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ชุมชนบริเวณนี้มีความหลากหลายของอาชีพและประชากร ทั้งประชาชนในชุมชน แม่ค้าพ่อค้า พนักงานบริษัท ผู้อาศัยในคอนโดมิเนียมริมคลองและนิสิตที่สัญจรโดยใช้เรือคลองแสนแสบ ผู้คนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ใช้ชีวิตผูกพันกับคลองแสนแสบ เพื่อสนองต่อการปรับตัวของมหาวิทยาลัยคณะผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่ชุมชนคลองแสนแสบ เขตวัฒนาเป็นแหล่งข้อมูลและเป็นสนามให้นิสิตได้ใช้ความรู้เพื่อออกแบบบริการวิชาการรับใช้สังคม

สภาพของคลองแสนแสบในปัจจุบันเกิดการขยายตัวของชุมชนนำมาซึ่งปัญหาคุณภาพน้ำในลำคลองมีปริมาณน้ำเสียเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างรวดเร็วทำให้ปริมาณของเสียที่ปนมากับน้ำมีจำนวนเพิ่มขึ้น สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดมลภาวะทางน้ำ คือ การขยายตัวของร้านอาหาร ตลาดนัด โรงพยาบาล โรงแรม หอพัก และบ้านพักอาศัย สิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ปล่อยน้ำทิ้งระบายลงสู่คลองแสนแสบเป็นผลทำให้เกิดปัญหาสภาพน้ำเน่าเสียตลอดคลอง ในส่วนของสภาพน้ำในบริเวณคลองแสนแสบ เขตวัฒนา จากการเก็บตัวอย่างน้ำจากท่าเรือ มศว ท่าเรืออิตัลไทยทาวเวอร์ ท่าเรือวัดใหม่ช่องลม และท่าเรือสุเหร่าบ้านดอน จากการวัดค่าจำนวน 28 ครั้งระหว่างเดือนธันวาคม 2558 ถึง เดือนมิถุนายน 2559 ผลการวัดคุณภาพน้ำ พบว่า ค่า Biochemical Oxygen Demand (BOD) เท่ากับ 8.48 mg/l ค่า Dissolved Oxygen (DO) เท่ากับ 1.26 mg/l ซึ่งต่ำกว่ามาตรฐาน (สนอง ทองปาน, 2016: 585)

จากสภาพดังกล่าวทำให้คณะผู้วิจัยเลือกที่จะทำโครงการบริการวิชาการสู่ชุมชนโดยการนำกระบวนการวิจัยและพัฒนาการอนุรักษ์คลองแสนแสบในเขตวัฒนาตามปณิธานของมหาวิทยาลัยโดยยึดหลักการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานให้นิสิตได้ลงภาคสนามโดยใช้ศาสตร์ด้านศึกษาศาสตร์ (pedagogy) ด้วยการออกแบบและพัฒนาหลักสูตรบูรณาการเข้ากับการทำงานอาสาสมัครโดยให้นิสิตได้มีส่วนร่วมในชุมชนในฐานะพลเมืองของชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา เพื่อให้นิสิตได้รับประสบการณ์ตรงจากบริบทจริงของชุมชนด้วยการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาและความต้องการของประชาชน พร้อมทั้งวางแผนและดำเนินการแก้ไขปัญหาโดยใช้ความรู้ในวิชาชีพของตนเอง เป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหาที่จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานสำหรับการออกแบบหลักสูตรโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อเสริมสร้าง การอนุรักษ์สำหรับนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่อาศัยอยู่ในริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา
2. เพื่อออกแบบหลักสูตรโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์สำหรับนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่อาศัยอยู่ในริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา
3. เพื่อศึกษาประสิทธิผลของหลักสูตรโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์สำหรับนักเรียนประถมศึกษาตอนปลายที่อาศัยอยู่ในริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

หลักสูตร (curriculum) เป็นแผนการเรียนรู้ ประสบการณ์และกิจกรรมที่โรงเรียนจัดให้แก่ผู้เรียน เปรียบเสมือนพิมพ์เขียวสำคัญในฐานะแหล่งข้อมูลที่ใช้เป็นตัวกำหนดขอบข่ายของเนื้อหาและเชื่อมโยงไปสู่การจัดการเรียนการสอน (instruction) ให้บรรลุตามจุดหมายและเป้าหมายที่กำหนดไว้ (ธวัชชัย ชัยจิตยากุล, 2550: 11) การสร้างหลักสูตรและทำความเข้าใจในหลักสูตรถือเป็นหน้าที่หลักของครูโดยเฉพาะครูในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ ครูประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ทั้งนี้เพราะการจัดการเรียนการสอนตามระบบการศึกษาของประเทศไทยนั้นใช้การจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรอิงมาตรฐาน (standard based curriculum) มีการกำหนดมาตรฐานและตัวชี้วัดในหลักสูตรแกนกลางซึ่งเป็นหลักสูตรของชาติเป็นพิมพ์เขียวหลัก หน้าที่ของครูคือการนำเนื้อหาสาระตามมาตรฐานในหลักสูตรมาใช้เพื่อการจัดการเรียนการสอนในระดับชั้นเรียน รวมทั้งการวางแผนการเรียนทั้งในระดับภาคเรียน ระดับหน่วยการเรียนรู้ และระดับคาบเรียน การวางแผนการจัดการเรียนการสอนของครูในทุกขั้นตอนจึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักสูตรแทบทั้งสิ้น

เมื่อหลักสูตรเกี่ยวข้องกับครูประจำการแล้ว นิสิตครูที่กำลังศึกษาในสถาบันการศึกษา (pre-service teacher) ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน เพราะนิสิตครูเหล่านี้ก็คือผู้ประกอบวิชาชีพทางการศึกษาต่อไปในอนาคต นิสิตครูจำเป็นจะต้องฝึกปฏิบัติการออกแบบหลักสูตรในระดับจุลภาค กล่าวคือหลักสูตรสถานศึกษาและหน่วยการเรียนรู้โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐานจากชุมชนเพื่อให้นิสิตได้นำความรู้ในภาคของทฤษฎีไปปฏิบัติจริง การออกแบบหลักสูตรเป็นการคิดสรรเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนการสอน พร้อมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ที่เฉพาะเจาะจง มีเป้าหมายของหลักสูตรที่ชัดเจน (Longstreet & Shane, 1993: 57) การใช้แหล่งข้อมูลในชุมชนเป็นส่วสำคัญหลัก

และเป็นข้อมูลพื้นฐานเพื่อการออกแบบหลักสูตรถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาระบบการทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democratic process) ให้เกิดขึ้นในชุมชน กล่าวคือ เป็นกระบวนการออกแบบหลักสูตรโดยอาศัยองค์ความรู้และความคิดเห็นของคนในชุมชนสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และเป็นหลักสูตรที่ออกแบบตามความต้องการของชุมชน (Oliva, 2009: 140)

แนวคิดที่เป็นแกนเพื่อออกแบบหลักสูตรในงานวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 3 แนวคิด ซึ่งเป็นแนวคิด การออกแบบหลักสูตรที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในประเทศไทย ได้แก่

1. หลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (the learner-centered curriculum) การออกแบบหลักสูตรตามแนวคิดนี้เป็นการออกแบบหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการของไทยใช้ในการออกแบบหลักสูตรแกนกลางการศึกษาของประเทศไทยในรอบ 15 ปีที่ผ่านมา เช่น หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และ พ.ศ. 2551 ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลางสาระภูมิศาสตร์ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2560) เป็นต้น สาระสำคัญของแนวคิดนี้เน้นการพัฒนาตัวผู้เรียนให้เกิดสัจการแห่งตน (self-realization)⁵ และ การบรรลุศักยภาพของตน (self-actualization)⁶ ภายใต้บรรยากาศในการจัดการเรียนการสอนที่มีอิสระและให้อากาศแก่ผู้เรียนในการแสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ เป้าหมายของแนวคิดนี้การพัฒนาผู้เรียนรายบุคคลตามศักยภาพและความสนใจของตนเอง ภายใต้บรรยากาศการเรียนรู้ที่เน้นการ

⁵ สัจการแห่งตน หรือ การตระหนักในตน หมายถึง การรู้จักตนเองว่าตนมีศักยภาพแห่งทั้งด้านความรู้ ความสามารถ ทักษะ และคุณธรรมที่สามารถพัฒนาให้กลายเป็นลักษณะนิสัยและภูมิปัญญาขั้นสูงสุดเฉพาะตนได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555: 493)

⁶ การบรรลุศักยภาพของตน หมายถึง การที่บุคคลพัฒนาดนเองจนค้นพบหรือตระหนักในศักยภาพของตน ส่งผลให้เกิดความสุข ความสงบในตนเอง และเกิดความต้องการที่จะใช้ความสามารถของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้อื่น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555: 487)

กระตุ้นการคิด ความคิดสร้างสรรค์ ความสนุกสนาน อิสระในการทำกิจกรรม และบรรยากาศของความไว้วางใจระหว่างครูและผู้เรียน ครูผู้สอนในหลักสูตรลักษณะนี้จึงมีบทบาทเป็นผู้คอยชี้แนะ (facilitator) (Ellis, 2004: 41-42)

2. หลักสูตรที่เน้นสังคมเป็นศูนย์กลาง (the society-centered curriculum) การออกแบบหลักสูตรตามแนวคิดนี้มีเป้าหมายหลัก คือ เป็นหลักสูตรที่ใช้สำรวจและแก้ปัญหาในสังคม โดยการเชื่อมโยงความรู้ในห้องเรียนไปสู่การปฏิบัติจริงในสังคมโดยเน้นการสังเคราะห์แนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคมตามแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เน้นการเรียนรู้ประเด็นในสังคม (social issues) การแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันด้วยการลงมือปฏิบัติจริงโดยใช้เนื้อหารายวิชาต่างๆ ที่ได้เรียนรู้ในห้องเรียนเป็นเครื่องมือ และการเรียนรู้จากสมาชิกในสังคม กิจกรรมการเรียนรู้การสอนเน้นการทำงานเป็นกลุ่มและการแลกเปลี่ยนบทบาทผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม ภายใต้อรรถกาศของห้องเรียนที่เป็นประชาธิปไตย อาจจะใช้เป็นกิจกรรมคละชั้นปี หรือการเรียนรู้จากสภาพสังคมจริงก็ได้ หลักสูตรประเภทนี้จึงไม่ได้เน้นเนื้อหาวิชาการมากนัก (not academic subject matter) (Ellis, 2004: 71-75)

หลักสูตรที่เน้นสังคมเป็นศูนย์กลางในประเทศไทยยังไม่ได้ปรากฏชัดเจนในหลักสูตรระดับชาติ แต่จะปรากฏเป็นหลักสูตรท้องถิ่นและหลักสูตรสถานศึกษาที่แต่ละโรงเรียนออกแบบและพัฒนาขึ้นมาเองตามนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการในช่วง ปี พ.ศ. 2546-2550 ซึ่งเป็นช่วงที่ใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.4-ม.6) มีการกำหนดเฉพาะสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ในแต่ละรายวิชาไว้อย่างกว้างๆ โดยไม่มีการกำหนดรายละเอียดของเนื้อหาหรือสาระการเรียนรู้ เพื่อเปิดโอกาสให้สถานศึกษาแต่ละแห่งเพิ่มเติมรายละเอียดได้ตามวิสัยทัศน์ของสถานศึกษาและบริบทของชุมชน (คณะอนุกรรมการพัฒนาคุณภาพวิชาการ, 2546: 1)

3. หลักสูตรที่เน้นความรู้เป็นศูนย์กลาง (the knowledge-centered curriculum) การออกแบบหลักสูตรตามแนวคิดนี้เป็นการออกแบบหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการของไทยใช้ในการออกแบบหลักสูตรแกนกลางการศึกษาของประเทศไทยในช่วงก่อนมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2542 เช่น หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เป็นต้น การจัดหลักสูตรตามแนวคิดนี้มักจะจัดเป็นรายวิชาหรือมีเนื้อหาหลักสูตรอย่างกว้าง (broad knowledge) กล่าวคือ การจัดกลุ่มรายวิชาที่มีธรรมชาติของสาระวิชาใกล้เคียงกันไว้ด้วยกัน ยึดถือว่าตำราเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร (textbooks as curriculum) ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนจึงจะต้องยึดเนื้อหาในตำราและเน้นการใช้เทคนิคที่หลากหลายเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจในเนื้อหาได้มากที่สุด ภายใต้บรรยากาศของห้องเรียนที่เน้นความเป็นระเบียบวินัย ครูผู้สอนในหลักสูตรลักษณะนี้จึงมีบทบาทเป็นครู (teacher) ที่มุ่งเน้นการถ่ายทอดเนื้อหาและความรู้ให้นักเรียน (Ellis, 2004: 93-97; 104-109)

แนวคิดในการออกแบบหลักสูตรทั้ง 3 ถือเป็นแนวคิดที่ใช้แพร่หลายในวงการการศึกษาของประเทศไทย นิสิตในฐานะผู้ที่ประกอบอาชีพทางการศึกษาในอนาคตจึงจำเป็นต้องรู้จักนำหลักการ เป้าหมาย และสาระสำคัญของแนวคิดเหล่านี้ รวมทั้งจะต้องนำแนวคิดเหล่านี้ไปใช้ออกแบบหลักสูตรเพื่อฝึกฝนทักษะในการออกแบบหลักสูตรควบคู่ไปกับการเรียนรู้ในภาคทฤษฎี

เมื่อคัดสรรแนวคิดหลักในการออกแบบหลักสูตรครบถ้วนแล้ว คณะผู้วิจัยจึงเริ่มต้นใช้กระบวนการในการออกแบบหลักสูตรโดยเริ่มจากการนำแนวคิดในการออกแบบหลักสูตรไปใช้ในการกำหนดหลักการของหลักสูตรให้เกิด สังกัษของหลักสูตร (conceptualize the curriculum) (Ornstein

& Hunkins, 2013: 13) แล้วศึกษาข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตรโดยใช้แนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานโดยใช้กระบวนการทางสังคมศาสตร์ ได้แก่ การศึกษาจากเอกสาร การสำรวจ การสัมภาษณ์ และการลงภาคสนาม จากนั้นนำแนวคิดและข้อมูลภาคสนามไปกำหนดเป้าหมายของหลักสูตร ได้แก่ วิสัยทัศน์และพันธกิจของหลักสูตร และข้อมูลพื้นฐานที่ได้จากการศึกษาชุมชนไปสร้างเนื้อหาสาระตามองค์ประกอบของหลักสูตร ได้แก่ เนื้อหารายวิชา (เน้นการบูรณาการเนื้อหาจากหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปีพุทธศักราช 2551 เข้ากับสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น คือ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา) โดยออกแบบในลักษณะหน่วยการเรียนรู้ (unit plans) และ กิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตร

นอกจากนั้นคณะผู้วิจัยและนิสิตได้ออกแบบโรงเรียนจำลองชื่อ “โรงเรียน มศว รัชศคลองแสนแสบ” ขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อให้ง่ายต่อการกำหนดเป้าหมายในระดับหลักสูตรให้ชัดเจนและเน้นการออกแบบหลักสูตรที่เสริมสร้างการอนุรักษ์สำหรับนักเรียนอย่างเป็นรูปธรรม โดยกำหนดให้โรงเรียนจำลองแห่งนี้มีบทบาทในฐานะเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคม (school as socialization) กล่าวคือ เป็นโรงเรียนที่มีบทบาทในการถ่ายทอด ค่านิยม วัฒนธรรม แนวคิดของการอนุรักษ์ธรรมชาติรอบตัวนักเรียน การกำหนดเป้าหมายของโรงเรียนจึงให้ความสำคัญกับการศึกษาความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ในการจัดการศึกษาของโรงเรียนจำลองแห่งนั้นคือชาวบ้านในชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา คณะผู้วิจัยและนิสิตจึงได้ลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลในชุมชนท้องถิ่นและใช้แนวคิดด้านการพัฒนาเพื่อการศึกษาทรัพยากรในสังคม

แนวคิดในการศึกษาและพัฒนาชุมชนแนวหนึ่งซึ่งเป็นแนวคิดหลักของศาสตร์ด้านการพัฒนาเรียกว่า การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (society-based development) ซึ่งใช้เป็นแกนหลักในการพัฒนาสังคมตั้งแต่

ปลายทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยริเริ่มพัฒนาจากคนในชุมชนเองให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน สังกกับสำคัญที่สัมพันธ์กับนัยของการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน คือ การพัฒนาที่เน้นความสำคัญของชุมชน การมีส่วนร่วม และทรัพยากรในชุมชน กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับชุมชนในฐานะหน่วยย่อยที่มีการริเริ่ม จัดการ และดำเนินโครงการพัฒนาโดยอาศัยการตัดสินใจของคนในชุมชนเองและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในการตัดสินใจนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน รวมไปถึงการเสริมพลังการริเริ่มของชุมชนในการพัฒนาตนเอง ทั้งการตัดสินใจและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนี้เองถือเป็นโอกาสให้อำนาจแก่คนในชุมชนในการวางแผนเพื่อขับเคลื่อนชุมชนของตนเอง โดยใช้ทรัพยากรที่มีในชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก ทั้งทรัพยากรบุคคล เงินทุน สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของคนในชุมชน การประสานกันของชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมโดยใช้ทรัพยากรที่มีในชุมชนเป็นฐานในการพัฒนาทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง (โยชิโอะ วะดะ, 2551: 17-25)

การวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้นำแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานมาเป็นวิธีหลักในการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตรโดยนำความต้องการและสภาพปัญหาจากการสำรวจชุมชนคลองแสนแสบ เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร มาใช้เป็นข้อมูลสำหรับการออกแบบหลักสูตร

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (research and development) โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลใช้เวลา 10 เดือน ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2559 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2560 การดำเนินการวิจัยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบหลักสูตร และการเก็บข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตร มีกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ นิสิตการศึกษาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะสังคมศาสตร์ จำนวน 29 คน เป็นผู้ลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านริมคลองแสนแสบจำนวน 20 ครอบครัว วิธีการดำเนินการวิจัยแบ่งเป็นการศึกษาทฤษฎีการออกแบบหลักสูตรและแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นการศึกษาจากเอกสาร ส่วนการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนริมคลองแสนแสบ และการลงภาคสนาม ณ คลองแสนแสบ เขตวัฒนา เริ่มตั้งแต่ชุมชนริมท่าเรือมศว ไปจนถึงท่าเรือสุขเหράบ้านดอน ซึ่งเป็นชุมชนริมคลองแสนแสบในเขตวัฒนา ได้แก่ ชุมชนเฉลิมอนุสรณ์ ชุมชนชื่อฤดี ชุมชนประจัญคดี ชุมชนสุขเหράบ้านดอน ชุมชนแจ่มจันทร์ และชุมชนหลังสวน สน.ทองหล่อ

นอกจากนั้นนิสิตยังได้เป็นอาสาสมัครเพื่อบริการชุมชนไปพร้อม ๆ กันเพื่อให้ได้สัมผัสกับสภาพจริงและเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในคลองแสนแสบโดยการลงเรือของเขตวัฒนา จากท่าเรือ มศว ไปถึงท่าเรือสุขเหράบ้านดอน จำนวน 5 ครั้ง ตั้งแต่เดือน พฤษภาคม มิถุนายน กรกฎาคม สิงหาคม และพฤศจิกายน พ.ศ. 2560 กิจกรรมอาสาสมัครของคณะผู้วิจัยและนิสิตเป็นการลงพื้นที่เพื่อโรยจุลินทรีย์ผงและเทจุลินทรีย์น้ำที่ มศว คิดค้นสูตรขึ้นเองเพื่อบำบัดน้ำเสีย เก็บตัวอย่างน้ำ เติมนรูงคี้ให้ชาวบ้านในชุมชนใช้จุลินทรีย์บำบัดน้ำเสีย พร้อมทั้งสังเกตสภาพแวดล้อมริมคลองแสนแสบเพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานในการออกแบบหลักสูตรการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนนี้เป็นการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis)

ขั้นตอนที่ 2 การออกแบบหลักสูตร คณะผู้วิจัยและนิสิตนำข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและหลักสูตรมาเป็นฐานมาใช้ในการออกแบบหลักสูตรโดยรวมกันตั้งโรงเรียนจำลอง มศว รัชศคลองแสนแสบขึ้น สร้างรายวิชาแสนแสบศึกษาและแบ่งหลักสูตรรายวิชาออกเป็น 3 ระดับชั้น ได้แก่ ระดับ

ชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จากนั้นนิสิตสร้างสถานการณ์จำลองในชั้นเรียน (classroom simulation) เพื่อทำประชาพิจารณ์หลักสูตรโดยแบ่งบทบาทหน้าที่ในการประชาพิจารณ์ ได้แก่ กลุ่มผู้บริหารโรงเรียน กลุ่มกรรมการสถานศึกษา กลุ่มผู้เชี่ยวชาญจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กลุ่มครูผู้นำเสนอหลักสูตร และกลุ่มผู้บันทึกการทำประชาพิจารณ์ โดยมีคณะผู้วิจัยเป็นผู้จัดสถานการณ์และสังเกตการณ์

ขั้นตอนที่ 3 การตรวจคุณภาพของหลักสูตรและการเผยแพร่หลักสูตร หลังจากการทำประชาพิจารณ์เสร็จสิ้นแล้ว คณะผู้วิจัยนำหลักสูตรจำลองโรงเรียน มศว รัชศคลองแสนแสบไปให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน ตรวจสอบคุณภาพหลักสูตร ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรและการสอนจำนวน 2 คน ครูประจำการ 2 คน และศึกษานิเทศก์ 1 คน เพื่อตรวจสอบคุณภาพของหลักสูตรโดยใช้แบบตรวจสอบคุณภาพหลักสูตร 4 ระดับ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ด้วยค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การแปลความหมายค่าเฉลี่ยมีดังนี้ ค่าเฉลี่ย ระหว่าง 3.56-4.00 หมายถึง ดีมาก ค่าเฉลี่ย ระหว่าง 2.56-3.55 หมายถึง ดี ค่าเฉลี่ย ระหว่าง 1.56-2.55 หมายถึง พอใช้ และค่าเฉลี่ย ระหว่าง 1.00-1.55 หมายถึง ควรปรับปรุง เมื่อหาคุณภาพหลักสูตรเสร็จสิ้นแล้วนิสิตร่วมกันจัดนิทรรศการหลักสูตรโดยมีการนำเสนอหลักสูตรภายใต้แนวคิด “black & white” ในส่วนของ black นำเสนอสภาพปัจจุบันของคลองแสนแสบที่มีปัญหาน้ำเน่าเสีย และส่วนของ white นำเสนอภาพอนาคตหลังจากการใช้หลักสูตรจำลองโรงเรียน มศว รัชศคลองแสนแสบแล้ว นักเรียนในโรงเรียนเกิดความเข้าใจในการอนุรักษ์ พร้อมทั้งมีการจัดแสดงถึงประวัติความเป็นมา และความสำคัญของคลองแสนแสบที่อยู่คู่วิถีชีวิตชาวบ้านเขตวัฒนาอย่างยาวนาน การจัดแสดงนิทรรศการเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนิสิตในวิชาเอกอื่น คณาจารย์ และผู้สนใจ

ขั้นตอนที่ 4 การนำหลักสูตรไปทดลองใช้ คณะผู้วิจัยประสานงานกับเจ้าหน้าที่เขตวัฒนา ผู้อำนวยการโรงเรียนและครูโรงเรียนวัดภาชีซึ่งเป็นโรงเรียนที่ติดกับริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา เพื่อขออนำกิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรจำลองโรงเรียน มศว รักษ์คลองแสนแสบไปใช้โดยผู้อำนวยการโรงเรียนต้องการให้มหาวิทยาลัยจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นการอนุรักษ์และอยากให้ออดแตรกักขะการใช้ภาษาอังกฤษกับนักเรียนควบคู่กันไปด้วยเพื่อให้เข้ากับจุดเน้นของโรงเรียน ส่วนทางเขตวัฒนาต้องการให้จัดกิจกรรมกับนักเรียนในระดับประถมศึกษาตอนปลายเพื่อนำร่องก่อนขยายผลไปในระดับอื่น

หลังจากประสานงานกับโรงเรียนแล้วคณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมเตรียมความพร้อมให้กับนิสิตด้วยการจัดอบรมเพื่อเตรียมความพร้อมนิสิตสำหรับการเป็นวิทยากร เน้นการทบทวนวิธีการและเทคนิคการสอนที่เกี่ยวข้องกับการสอนภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารโดยใช้คลองแสนแสบเป็นแหล่งเรียนรู้ควบคู่ไปกับการสร้างความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ โดยใช้เนื้อหาสาระในวิชาสังคมศึกษานูรณาการกับภาษาอังกฤษ ภาษาไทย ศิลปะ และวิทยาศาสตร์ จากนั้นเลือกกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์คลองแสนแสบ จำนวน 5 กิจกรรมไปทดลองใช้ ได้แก่ แสนแสบเก่าเล่าตำนาน ภูมิสถานริมนาวา รักษ์คลอง มองมัจฉา จินตนาการคลองสดใส และกิจกรรม the guide มัคคุเทศก์รุ่นใหม่รักษ์แสนแสบ เป็นกิจกรรมที่เน้นการเสริมสร้างความรู้พื้นฐาน ได้แก่ ท่าเรือ สภาพชุมชน แหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ปัญหาและสาเหตุของปัญหาน้ำเสีย ความรู้พื้นฐานด้านภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสาร และแนวทางการอนุรักษ์คลองแสนแสบ โดยปรับปรุงวิธีการจัดการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับระดับชั้นของนักเรียนประถมศึกษาและเวลาในการจัดกิจกรรม

กลุ่มตัวอย่างการวิจัยในขั้นตอนนี้เป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 6 โรงเรียนวัดภาชีจำนวน 63 คน เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง

(purposive sampling) เป็นนักเรียนที่เป็นสมาชิกในชุมชนตามวิสัยทัศน์และพันธกิจของหลักสูตรและพื้นที่หลักในการวิจัย ส่วนแบบแผนการวิจัยในขั้นตอนนี้ใช้รูปแบบการวิจัยก่อนการทดลอง (pre-experimental designs) แบบศึกษากลุ่มเดียววัดครั้งเดียว (the one-group posttest-only design) ให้เหมาะสมกับระยะเวลาในการจัดกิจกรรม 2 วัน รวม 12 ชั่วโมง ดังนี้ (วรรณ แกมเกตุ, 2551: 139-140)

E	X	O
---	---	---

E แทน กลุ่มทดลอง, X แทน ตัวแปรจัดกระทำ และ O แทน การวัดค่าตัวแปรตาม

สมมติฐานการวิจัยในขั้นตอนนี้ คือ เมื่อเรียนจบกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนแล้วนักเรียนมีความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 60

เมื่อเสร็จสิ้นการทดลองแล้วนักเรียนที่ร่วมโครงการทดลองทำแบบทดสอบความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบเป็นแบบทดสอบที่คณะผู้วิจัยพัฒนาขึ้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การประเมินความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบริเวณคลองแสนแสบ เขตวัฒนา เป็นแบบปรนัย จำนวน 15 ข้อ 15 คะแนน (จับคู่ 5 ข้อ และ ปรนัย 4 ตัวเลือก 10 ข้อ) และแบบทดสอบความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ 5 ข้อ 20 คะแนน (เป็นแบบวัดคุณลักษณะแบบปรนัย 4 ตัวเลือก ทุกตัวเลือกมีคะแนน) รวม 35 คะแนน การวิเคราะห์ผลจากแบบทดสอบใช้ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบสมมติฐานใช้การทดสอบค่าที (one sample t-test) หลังจากเสร็จสิ้นการทดลองใช้กิจกรรมการเรียนรู้การสอนแล้วคณะผู้วิจัยและนิสิตร่วมกันสนทนากลุ่ม (focus group) เพื่อทบทวนบทเรียนที่ได้รับตลอดกระบวนการ

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตร

ผลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการลงเรือคลองแสนแสบเพื่อสังเกตสภาพชุมชน พบว่า ชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนาประกอบไปด้วยชุมชน 17 ชุมชน บริเวณริมคลองแสนแสบซึ่งเป็นคลองอยู่คู่กับเขตวัฒนามายาวนาน คลองแสนแสบถูกขุดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความยาวทั้งสิ้น 72 กิโลเมตร เชื่อมต่อจากคลองมหานาคไปทางทิศใต้ ผ่านคลองบางกะปิ คลองห้วยหมาก และคลองบางขนากไปออกแม่น้ำบางปะกงที่จังหวัดฉะเชิงเทรา คลองแสนแสบเป็นคลองหลักที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำบางปะกง ความยาวของคลองแสนแสบหากวัดเฉพาะในกรุงเทพมหานครจะมีความยาว 45 กิโลเมตรในอดีตคลองแสนแสบใช้เป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกเพื่อการขนส่งเสบียงอาหาร และกำลังพลจากกรุงเทพมหานครไปยังกัมพูชาและเวียดนามเพื่อการทำสงครามอันนัมสยามยุทธระหว่างไทยกับญวน ซึ่งกินเวลายาวนานถึง 14 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2376 ถึง พ.ศ. 2390 (สมชาย ธรรมสุทธิวัฒน์, 2537: 17) ปัจจุบันคลองแสนแสบถือเป็นคลองที่พาดผ่านกลางพื้นที่ของกรุงเทพมหานครในแนวตะวันออก-ตะวันตกถือเป็นคลองที่มีความสำคัญดังนี้

1. การระบายน้ำ คลองแสนแสบเป็นคลองที่รองรับน้ำจากลำรางต่าง ๆ ใช้เป็นเส้นทางระบายน้ำเมื่อเกิดเหตุน้ำท่วมและฝนตกหนักโดยใช้วิธีสูบน้ำจากท่อระบาย ลงสู่คลองแสนแสบแล้วผลักดันน้ำไปสู่ ลำน้ำที่เชื่อมต่อทางทิศตะวันออกของกรุงเทพมหานคร (กลุ่มสถิติวิเคราะห์, 2559: 3)

2. การคมนาคมขนส่ง เรือที่ให้บริการในคลองแสนแสบมีทั้งหมด 28 ท่า แบ่งเป็นท่าเรือสายภูเขาทอง 6 ท่า ครอบคลุมบริเวณกรุงเทพ

ชั้นใน คือ ท่าเรือผ่านฟ้าลีลาศ ถึงท่าเรือประตูน้ำ จากนั้นเชื่อมต่อกับอีก 22 ท่าเรือ เริ่มจากท่าเรือประตูน้ำไปจนถึงท่าเรือวัดศรีบุญเรือง อัตราค่าโดยสาร อยู่ระหว่าง 10 ถึง 20 บาท มีผู้ใช้บริการประมาณสามแสนหกหมื่นคนต่อ สัปดาห์ ผู้ประกอบการที่ได้รับสัมปทานการเดินเรือ คือ บริษัทครอบครัว ขนส่ง 2002 จำกัด โดยใช้เรือเครื่องกลางลำซึ่งเป็นเรือโดยสารขนาดกลาง ให้บริการ (กลุ่มสถิติวิเคราะห์, 2559: 3; 13)

3. การเป็นคลองเขตแดนที่สำคัญ เป็นเส้นแบ่งเขตพื้นที่ของ กรุงเทพมหานครออกเป็นสองส่วน คือ พื้นที่ส่วนเหนือและส่วนใต้ ถือเป็น คลองที่มีความสำคัญ และยังใช้ในการแบ่งเขตแดนในกรุงเทพมหานคร เช่น แบ่งระหว่างเขตวัฒนากับเขตห้วยขวาง เป็นต้น

ชาวบ้านในชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนาใช้ประโยชน์จาก คลองแสนแสบทั้งสามส่วนเช่นกัน ชาวบ้านส่วนมากเป็นประชาชนที่อาศัย อยู่ในชุมชนมาตั้งแต่บรรพบุรุษยาวนานกว่า 50 ปี สภาพเศรษฐกิจก็จะมี ความแตกต่างหลากหลายหากมีบ้านติดกับท่าเรือก็จะนิยมเปิดร้านขายของชำ อาหาร และเครื่องดื่ม เพื่อให้คนที่สัญจรไปมาได้บริโภค ส่วนบ้านในชุมชนลึก เข้าไปก็จะเป็นครอบครัวที่เป็นชนชั้นกลาง สภาพที่อยู่อาศัยของชุมชนบ้าน ของประชาชนริมคลองแสนแสบ ส่วนมากเป็นบ้านปูนไม่เกิน 3 ชั้น สลับกับ คอนโดขนาดใหญ่มีตึกสูงที่เป็นสำนักงาน มัสยิด และโรงเรียนด้วย ชาวบ้าน เขตวัฒนาแถบนี้ถือเป็นชุมชนริมคลองมายาวนาน

นอกจากนี้ยังมีชุมชนที่เพิ่งเกิดใหม่ซึ่งเป็นผลมาจากการขยาย ตัวของเมือง คือ ประชาชนที่อยู่บนคอนโดมิเนียมและตึกใหญ่ในบริษัทที่ตั้ง อยู่บนถนนเพชรบุรีขนานกับคลองแสนแสบ เขตวัฒนา บนถนนเพชรบุรีจะ มีคอนโดมิเนียมและบริษัทเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากเพราะอยู่ใกล้กับสถานี รถไฟและสถานีรถไฟฟ้า ทั้งสถานีรถไฟมกษัตริย์ สถานีรถไฟฟ้าใต้ดินเพชรบุรี ที่เชื่อมต่อกับสถานีรถไฟฟ้ามุ่งสู่สนามบินสุวรรณภูมิ การก่อตัวของชุมชน

เมืองที่เพิ่งเกิดใหม่ทำให้ซอยที่เชื่อมต่อระหว่างท่าเรือ มศว ไปออกถนนเพชรบุรี มีพ่อค้าแม่ค้ามาขายของเป็นจำนวนมากตลอดแนว พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นประชาชนที่อาศัยอยู่เดิมในชุมชนและมีอีกส่วนหนึ่งที่เดินทางมาจากต่างจังหวัดและจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น เขมร เมียนมา ลักษณะร้านค้าจะเป็นรถเข็นและเป็นร้านอาหารริมทางทั้งแบบถาวรและไม่ถาวรเพื่อเปิดบริการให้กับพนักงานบริษัทและประชาชนที่อาศัยอยู่ในคอนโดมิเนียมแถบนี้ด้วยขนาดซอยที่แคบและมีผู้ค้ามากจึงทำให้เกิดความแออัด

การอาศัยกันอย่างหนาแน่นของประชาชนในสังคมริมคลองแสนแสบทั้งชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่และชุมชนที่ตั้งอยู่เดิม ส่งผลกระทบโดยตรงทำให้เกิดปัญหาน้ำเสียในคลองแสนแสบ จากการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ และการลงพื้นที่สังเกต สรุปสาเหตุสำคัญของปัญหาน้ำเน่าเสียในคลองแสนแสบ เขตวัฒนามีสาเหตุหลักก็คือ การทิ้งขยะลงสู่ลำคลอง การต่อท่อน้ำทิ้งโดยตรงลงคลอง และการตั้งห้องครัวติดริมคลอง จากทั้งบ้านที่พักอาศัยของประชาชนและคอนโดมิเนียมขนาดใหญ่ริมคลอง เป็นผลทำให้ปริมาณน้ำเสียจำนวนมากไหลลงสู่คลองแสนแสบต่อเนื่องทุกวันจนทำให้คลองเน่าเสีย ปริมาณน้ำดีจากฝนและน้ำที่ผ่านการบำบัดมีน้อยกว่าน้ำเสียมาก รวมไปถึงเรือโดยสารในลำคลองเองเป็นเรือแบบใบพัดในขณะที่โดยสารมีการกวตตะกอนขึ้นมาตลอดเวลาเป็นผลทำให้น้ำขุ่น มีสีดำเข้ม มีกลิ่นเหม็นมาก ดังนั้นเพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างยั่งยืนจึงได้จัดกิจกรรมอาสาสมัคร มศว รักษ์คลองแสนแสบต้นแบบสู่ชุมชนเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ และปลูกฝังให้เยาวชนเห็นความสำคัญของคลองแสนแสบ

กิจกรรมอาสาสมัคร: มศว รักษ์คลองแสนแสบต้นแบบสู่ชุมชน

ในระหว่างที่ปฏิบัติกิจกรรมอาสาสมัครคณะผู้วิจัยและนิสิตได้สัมภาษณ์ ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และพ่อค้าแม่ค้าบริเวณริมคลองแสนแสบ ถึงสภาพความเป็นอยู่และความคิดเห็นต่อปัญหาน้ำเน่าเสียในคลอง

ภาพประกอบ 1 กิจกรรมอาสาของนิสิต

ผลจากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า ชาวบ้านริมคลองแสนแสบรับรู้เรื่องปัญหาน้ำเน่าเสียเป็นอย่างดีเพราะใช้ชีวิตอยู่ริมคลองและเห็นสภาพน้ำตลอดทั้งวันตั้งแต่เกิด โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีเป็นวัยรุ่นและวัยเริ่มทำงาน (อายุประมาณ 20-35 ปี) จะอธิบายในลักษณะคล้ายคลึงกันว่าสภาพน้ำเน่าเสียมีมานานเป็นปัญหาหลักที่คนริมคลองส่วนใหญ่เคยชิน ชาวบ้านที่ทำอาชีพแม่ค้าในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า

“น้ำในคลองเน่าเสียมานานหลายปี น่าจะเกือบ 20 ปีแล้วที่สภาพเป็นแบบนี้ คนที่นี่ค่อนข้างชิน ถามว่าอยากให้แก้ไขอะไรไหม ก็อยากให้แก้ไข แต่จะทำได้ยังไง (วัฒนา) เขามาช่วยคุณนะ...เขาก็เต็มที่ได้ในส่วนของเขา แต่ปัญหามันหลายเรื่องจะให้มาทำแต่เรื่องน้ำก็ลำบาก ขยายของไม่ค่อยดีจะไปสนใจเรื่องน้ำเน่าทำไม อยู่ไปจนชินแล้ว.... แกร่นี่ยังดีกว่าที่อื่นนะ อาจารย์ เคยไปประตูนน้ำใหม่ น้ำดำกว่าเรามาก ดีแล้วที่เราอยู่ตรงนี้....” (26 พฤษภาคม 2560)

ปัญหาน้ำเน่าเสียเป็นปัญหาหลักของคนในชุมชนมานาน แต่ด้วยความผูกพันและความรักในชุมชนที่ต้นกำเนิดผู้นำชาวบ้านและชาวบ้านหลายคนเล่าให้คณะผู้วิจัยและนิสิตฟังถึงความผูกพันของคลองแสนแสบกับชุมชนดังนี้

“คลองแสนแสบเมื่อก่อนซัก 20-30 ปี ไม่นานนี้นะ...จำได้ว่าผมเคยกระโดดเล่นน้ำประจำ คือ มันก็ได้ได้ใจจนเห็นตัวปลาแต่มันก็ไม่ได้ดำแบบนี้...แต่ตอนนี้ก็ยังมีเด็กเล่นนะอาจารย์ ลูกข้างบ้านนิ (ชี้ไปที่บ้านของเด็ก) เล่นประจำตอนเขาปล่อยน้ำมา ผมก็เตือนไว้ให้ระวังใบพัดเรือ....สภาพจะเป็นยังไงมันก็ของของเรา เด็ก ๆ ไปเล่นดีแล้วเพราะเขาจะได้เห็นว่าคลองมันใช้ได้” (26 พฤษภาคม 2560)

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนาทำให้คณะผู้วิจัยและนิสิตเห็นความผูกพันระหว่างคลองแสนแสบกับชาวบ้านที่มีความผูกพันกันมาช้านาน แม้ว่าชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนที่จะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “เคยชิน” กับสภาพน้ำเน่าเสีย แต่ชาวบ้านทุกครอบครัวที่คณะผู้วิจัยและนิสิตสัมภาษณ์ รวมทั้งเจ้าหน้าที่สำนักงานเขตวัฒนาเห็นตรงกันว่าควรจะต้องพัฒนาให้เยาวชนในชุมชนรู้จักการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ตัวอย่างจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ เขตวัฒนา ได้ข้อมูลว่า

“มศว กับเขตวัฒนา ทำงานร่วมกันมา 2 ปีแล้วเพื่อจะช่วยในเรื่องของกายภาพ คือ การอบรมวิธีการทำน้ำหมักบำบัด เพ้นท์หมักบำบัดเดือนละ 1 ครั้ง เราก็ได้นิสิต มศว รุ่นพี่ ๆ ของน้อง (นิสิตที่สัมภาษณ์) รวมกับพี่พนักงานทำความสะอาดมาช่วยเดินรณรงค์ แต่สิ่งที่อยากได้มากที่สุดคือการสร้างกิจกรรมไปสอนเด็กในโรงเรียน เขาจะได้รู้จักว่าการอนุรักษ์คลอง

จะต้องทำยังไง ตอนนี้เรามีโครงการยุวมัคคุเทศก์ริมคลองแสนแสบแนะนำให้ชาวต่างชาติมาเที่ยวริมคลองอยากให้ผนวกเรื่องนี้กับเรื่องการอนุรักษ์ด้วย” (23 มิถุนายน 2560)

หลังจากที่ฟังคำบอกกล่าวของเจ้าหน้าที่เขตวัฒนาในครั้งแรก คณะผู้วิจัยและนิสิตหลายคนคิดว่าโอกาสในการพัฒนาพื้นที่ริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวนั้นเป็นไปได้น้อยด้วยสภาพน้ำเสียในลำคลองที่เห็นประจักษ์ แต่หลังจากที่ได้ลงเรือไปทะเลจีนหวั่นภัยน้ำเสียจากท่าเรือ มศว ถึง ท่าเรือสุเหร่าบ้านดอนแล้วได้สังเกตเห็นว่าริมคลองแสนแสบ บริเวณนี้มีแหล่งท่องเที่ยวสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดภาษีที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สวนสาธารณะ ร้านค้าริมคลองดั้งเดิม เป็นต้น แสดงให้เห็นว่ายังมีโอกาสที่จะพัฒนาให้พื้นที่บริเวณนี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้แต่จะต้องทำไปพร้อมกันกับการอนุรักษ์ และการบำบัดน้ำเสีย เพราะคงจะไม่มีนักท่องเที่ยวอยากมาเที่ยวหากสภาพน้ำยังเป็นเช่นนี้อยู่

2. การออกแบบหลักสูตร

หลังจากลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตรแล้ว คณะผู้วิจัยและนิสิตกลับสรุปแนวทางในการสร้างหลักสูตรสำหรับนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา จากนั้นรวมกันสร้างโรงเรียนจำลอง มศว รัชศคลองแสนแสบ ขึ้นเพื่อเป็นโรงเรียนในอุดมคติที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น โดยให้คำจำกัดความและองค์ประกอบของ “การอนุรักษ์” ว่าเป็นการรักษาและพัฒนาให้คลองแสนแสบ เขตวัฒนา เป็นคลองที่สามารถใช้อุปโภคและบริโภคของคนในชุมชนได้โดยมุ่งเน้นให้นักเรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทั่วไปของคลองแสนแสบ ทั้งประวัติความเป็นมา ท่าเรือ สาเหตุของปัญหาน้ำเน่าเสีย สอดแทรกด้วยทักษะ ได้แก่ ทักษะด้านภาษา

และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รวมทั้งความเข้าใจวิธีการในการอนุรักษ์และลงมือปฏิบัติตามวิธีการอนุรักษ์คลองแสนแสบอย่างถูกวิธี โดยคณะนิสิตได้ร่วมกันสังเคราะห์วิสัยทัศน์และภารกิจของโรงเรียนจำลอง มศว รักษ์คลองแสนแสบ ดังนี้

วิสัยทัศน์ของโรงเรียนจำลอง มศว รักษ์คลองแสนแสบ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนด้วยหลักสูตรที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของชุมชน มีจิตสำนึกสาธารณะ ร่วมกันอนุรักษ์คลองแสนแสบ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความรู้และทักษะพื้นฐาน รักชุมชนของตนเอง การดำเนินงานของโรงเรียนเน้นการประสานความร่วมมือระหว่างผู้ปกครอง ชุมชนและโรงเรียน

ภารกิจของโรงเรียนจำลอง มศว รักษ์คลองแสนแสบ มีดังนี้ (1) ส่งเสริมให้นักเรียนเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของชุมชน (2) ส่งเสริมให้นักเรียนมีจิตสำนึกสาธารณะและมีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น (3) ส่งเสริมให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และช่วยกันดูแลรักษาคลองแสนแสบ (4) ส่งเสริมให้นักเรียนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น (5) ส่งเสริมให้นักเรียนมีความรู้และทักษะพื้นฐานโดยเฉพาะองค์ความรู้ในเรื่องชุมชน และ (6) ประสานความร่วมมือในการจัดการศึกษาระหว่างชุมชนและนักเรียน

เมื่อได้วิสัยทัศน์และพันธกิจซึ่งเป็นเป้าหมายของโรงเรียนจำลองแห่งนี้แล้ว นิสิตแบ่งกลุ่มนิสิตออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มละ 9-10 คนเพื่อรับผิดชอบกันออกแบบหลักสูตร จำนวน 3 หลักสูตร ตามองค์ประกอบของหลักสูตร ได้แก่ วัตถุประสงค์ โครงสร้างเวลาเรียน แผนผังหลักสูตร ตารางวิเคราะห์มาตรฐานและตัวชี้วัดของหลักสูตร ตัวอย่างการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรและจัดทำเป็นหน่วยการเรียนรู้ในรายวิชา “แสนแสบศึกษา” การออกแบบครั้งนี้อิงเนื้อหาจากข้อมูลพื้นฐานหลักสูตรตาม

ที่ได้ศึกษามาแล้วและสาระการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปี พ.ศ. 2551 ดังนี้

วิชาแสนสแปศึกษาระดับประถมศึกษาตอนปลาย คณะผู้วิจัยและนิสิตได้อภิปรายตกลงร่วมกันว่าจะออกแบบโดยใช้แนวคิดหลักสูตรที่เน้นความรู้เป็นศูนย์กลาง เพราะต้องการให้นักเรียนเข้าใจในสภาพแวดล้อมใกล้ตัวนักเรียนก่อน โดยเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน การทำความเข้าใจในสภาพปัญหาน้ำเน่าเสียในคลองแสนสแป เขตวัฒนา และนำไปสู่การสร้างแนวทางการอนุรักษ์พื้นฐาน เช่น การไม่ทิ้งขยะในคลอง การวิเคราะห์สาเหตุของน้ำเสีย แล้วจึงขยายเนื้อหาให้ยากขึ้นในระดับต่อไป การจัดเนื้อหาหลักสูตรเป็นการจัดหลักสูตรรายวิชาที่บูรณาการสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ดังนี้

ตารางที่ 1 หลักสูตรรายวิชาแสนสแปศึกษาระดับประถมศึกษาตอนปลาย

บทเรียน	เนื้อหารายวิชา	จุดเน้นที่สะท้อนการอนุรักษ์
แสนสแปเก่าเล่าตำนาน	ประวัติศาสตร์	การทำความเข้าใจในชุมชนของตนเอง เพื่อให้นักเรียนเห็น ความผูกพันของ คลองแสนสแปกับวิถีชีวิตคนในชุมชน เน้นประวัติความเป็นมา ศิลปวัฒนธรรม และการประกอบอาชีพ
ภูมิสถานริมฉนวน	ภูมิศาสตร์	ลักษณะทางกายภาพของคลองแสนสแป การตั้งบ้านเรือนและชุมชนที่มีผลกระทบต่อคลองแสนสแป
รักษ์คลองมองמצา	วิทยาศาสตร์	ผลกระทบของปัญหาน้ำเน่าเสียกับการใช้ชีวิตของชาวบ้านริมคลอง และวิธีการอนุรักษ์คลองแสนสแปในปัจจุบัน

ตารางที่ 1 หลักสูตรรายวิชาแสนแสบศึกษาระดับประถมศึกษาตอนปลาย (ต่อ)

บทเรียน	เนื้อหารายวิชา	จุดเน้นที่สะท้อนการอนุรักษ์
กลิ่นธวาชลาลัย	วิทยาศาสตร์	สภาพน้ำเน่าเสีย สสารที่เจือปนในน้ำ
ชลภัยอภิบาล	สุขศึกษา	การปฐมพยาบาลเบื้องต้นสำหรับคนจมน้ำ การรักษาสุขอนามัยสำหรับประชาชนริมคลองแสนแสบ
จินตนาการคลองสดใส	ศิลปะ	การสร้างทัศนศิลป์ที่สะท้อนวิธีการในการแก้ไขปัญหาตามแนวคิดของนักเรียน
สานศิลป์ประทีปไทย	การงานอาชีพ	กระบวนการในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนในการอนุรักษ์คลองแสนแสบให้สำเร็จลุล่วง
แสนแสบไชร้อยู่เย็นง	ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ	การเขียนเรื่องจากภาพและการบรรยายสภาพคลองแสนแสบ บทสนทนาเบื้องต้นสำหรับชาวต่างชาติในการนำเที่ยวริมคลอง

วิชาแสนแสบศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น คณะผู้วิจัยและนิสิตได้อภิปรายตกลงร่วมกันว่าจะออกแบบโดยใช้แนวคิดหลักสูตรที่เน้นสังคมเป็นศูนย์กลาง เพราะต้องการให้นักเรียนนำเอาความรู้เบื้องต้นในระดับประถมศึกษาตอนปลายไปปฏิบัติจริงในชุมชน ประกอบกับนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น อายุ 13-15 ปี เป็นวัยที่ชอบค้นคว้าด้วยตนเอง และมีความพร้อมที่จะออกสำรวจชุมชนของตนเอง ลักษณะการจัดเนื้อหาในหลักสูตรเป็นการบูรณาการเนื้อหาวิชาจากหลากหลายกลุ่มสาระการเรียนรู้เพื่อบ่มบ่มให้เกิดชิ้นงานหรือโครงการที่ได้จากการศึกษาชุมชน ดังนี้

ตารางที่ 2 หลักสูตรรายวิชาแผนสเปศศึกษาาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

บทเรียน	เนื้อหารายวิชา (บูรณาการ)	จุดเน้นที่สะท้อนการอนุรักษ์
นักสำรวจ ริมฝั่งคลอง	สังคมศึกษา สุขศึกษา วิทยาศาสตร์	การสำรวจสภาพสังคม เศรษฐกิจ และ ปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ใช้การเก็บ ข้อมูลและนำเสนอข้อมูลตามหลักสถิติ และนำข้อมูลมาใช้ในการจัดแหล่ง นันทนาการและแหล่งท่องเที่ยวริมคลอง แสนแสบ
เรื่องจริงริมคลอง	สุขศึกษา ภาษาไทย ศิลปะ	การเขียนบันทึก การสรุปฝั่งความคิด และการใช้ภาพวาดประกอบบันทึก เรื่องราวที่สะท้อนสภาพปัญหาริมคลอง แสนแสบ เขตพัฒนา พร้อมทั้งนำเสนอ แนวทางการแก้ไข
แสนแสบ สร้างสรรค์	ภาษาอังกฤษ ศิลปะ	การนำเสนอข้อมูลในชุมชนเป็นภาษา อังกฤษเพื่อประชาสัมพันธ์ชุมชนโดยใช้ การสร้างทัศนศิลป์เพื่อการสื่อสาร
citizen มองเห็น และแก้ไข	สังคมศึกษา ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ	การเน้นให้นักเรียนลงมือปฏิบัติเพื่อ แก้ไขปัญหาแม่น้ำเสียริมคลองแสนแสบ ในเบื้องต้นที่สามารถปฏิบัติได้จริง พร้อมทั้งนำเสนอแนวทางการแก้ไขเป็น ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

วิชาแสนแสบศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย คณะผู้วิจัยและนิสิตได้อภิปรายตกลงร่วมกันว่าจะออกแบบโดยใช้แนวคิดหลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เพราะต้องการเปิดโอกาสให้นักเรียนได้สังเคราะห์แนวทางในการอนุรักษ์คลองแสนแสบอย่างอิสระโดยเน้นการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตจริง ลักษณะการจัดเนื้อหาในหลักสูตรคล้ายคลึงกับหลักสูตรในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น แต่มีความลุ่มลึกในเนื้อหามากยิ่งขึ้น ดังนี้

ตารางที่ 3 หลักสูตรรายวิชาแสนแสบศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

บทเรียน	เนื้อหารายวิชา (บูรณาการ)	จุดเน้นที่สะท้อนการอนุรักษ์
แผลเก่า เล่าแสนแสบ	สังคมศึกษา ภาษาไทย ศิลปะ	เน้นการศึกษาพลวัตการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมคลองแสนแสบจากอดีตถึงปัจจุบันผ่านวรรณกรรมเรื่องแผลเก่า เน้นการลงสำรวจพื้นที่เพื่อหาแรงบันดาลใจในการสร้างชิ้นงานโดยนำเสนอเป็นวรรณกรรมหรืองานศิลปะเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์
the guide มัคคุเทศก์รุ่นใหม่ ใจรักแสนแสบ	สังคมศึกษา การงานอาชีพ ศิลปะ	นำเสนอเส้นทางการท่องเที่ยวคลองแสนแสบ เขตวัฒนา ทั้งการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และศิลปกรรม การจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

ตารางที่ 3 หลักสูตรรายวิชาแผนสแปศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ต่อ)

บทเรียน	เนื้อหารายวิชา (บูรณาการ)	จุดเน้นที่สะท้อนการอนุรักษ์
เลาะริมคลอง สอดส่องปัญหา	วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา	วิเคราะห์สภาพปัญหาน้ำเน่าเสียโดยใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ พร้อมทั้งนำเสนอแนวทางการแก้ปัญหาเป็นโครงการและนิทรรศการ
นักอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม น้อมรับรับพอเพียง	สังคมศึกษา การงานอาชีพ	การใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเน่าเสียในคลองแสนแสบ
สุขภาพดีที่ ริมคลอง	สุขศึกษา สังคมศึกษา	การพัฒนาสุขภาพของชาวบ้านริมคลองแสนแสบ การนำเสนอภาพอนาคตในความคิดของนักเรียนเพื่อพัฒนาชุมชนริมคลองแสนแสบให้น่าอยู่

หลังจากออกแบบหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์ในแต่ละระดับชั้นแล้ว คณะผู้วิจัยนำหลักสูตรไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพของหลักสูตร พบว่า ภาพรวมของหลักสูตรเป็นหลักสูตรที่ดี (Mean = 3.40, S.D. = 0.54) ผลการตรวจคุณภาพหลักสูตรรายด้าน ในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการออกแบบหลักสูตร (Mean = 4.00, S.D. = 0.00) ความชัดเจนของวิสัยทัศน์หลักสูตร (Mean = 3.80, S.D. = 0.54) การออกแบบหลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (Mean = 3.60, S.D. = 0.54) และ กิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรมีความหลากหลาย (Mean = 3.60, S.D. = 0.54) อยู่ในระดับดีมาก

3. การประสิทธิผลของหลักสูตร

หลังจากตรวจคุณภาพของหลักสูตรแล้ว คณะผู้วิจัยและนิสิตได้ทดลองใช้กิจกรรมการเรียนการสอนกับนักเรียนประถมศึกษาจำนวน 5 กิจกรรม หลังจากนั้นนักเรียนทำแบบทดสอบหลังทำกิจกรรมโดยผลของความเข้าใจในการอนุรักษ์ของนักเรียนปรากฏดังนี้

ตารางที่ 4 ความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบของนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย

ความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง (n) 63 คน								เกณฑ์ตามสมมติฐานร้อยละ 60
	คะแนนเต็ม (คะแนน)	คะแนนผ่านเกณฑ์ (คะแนน)	Mean	S.D.	ร้อยละ	df	t	p	
ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับคลองแสนแสบ	15	9	7.38	2.70	49.2	62	21.62*	.00	ไม่ผ่าน
วิธีการอนุรักษ์คลองแสนแสบ	20	12	16.57	2.27	82.85	62	57.76*	.00	ผ่าน
รวม	35	21	23.95	3.79	68.42	62	50.04*	.00	ผ่าน

*นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากตารางที่ 4 การเปรียบเทียบคะแนนสอบความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบเทียบกับเกณฑ์ พบว่า คะแนนเฉลี่ยความเข้าใจในการอนุรักษ์ของนักเรียนในเรื่องของวิธีการอนุรักษ์คลองแสนแสบและคะแนนรวมผ่านเกณฑ์ ร้อยละ 60 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในขณะที่คะแนนเฉลี่ยของความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับคลองแสนแสบของนักเรียนไม่ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 60 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ภาพประกอบ 2 การทดลองใช้กิจกรรม

บทสรุป: ผลจากการอภิปรายกลุ่มของนิสิต

ผลจากการอภิปรายกลุ่มหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการทั้งหมดพบว่า นิสิตรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบหลักสูตรจำลองโรงเรียน มศว รักษาศิลลองแสนแสนในทุกกระบวนการ โดยเฉพาะการได้ลงไปศึกษาบริบทของชุมชนริมคลองแสนแสน เขตวัฒนา ทำให้นิสิตมีโอกาสเปิดโลกทัศน์และเปลี่ยนมุมมองของชุมชนในเมืองที่แตกต่างกันออกไป นิสิตบางคนมีภูมิลำเนาจากต่างจังหวัดและเข้าใจว่า มศว ตั้งอยู่ใจกลางเมืองหลวงในย่านสุขุมวิท การที่ได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาชุมชนทำให้นิสิตได้เห็นสภาพจริงในอีกบริบทหนึ่งที่ประชากรมีรายได้ปานกลางไปหาน้อย และยังมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่แน่นแฟ้นอยู่

ความรู้สึกที่มีต่อการปฏิบัติกิจกรรมอาสาสมัครและการนำกิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นไปใช้ นิสิตส่วนมากมี

ความรู้สึกที่ดีที่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้โดยเฉพาะการนำกิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรไปสอนจริงในโรงเรียน กิจกรรมในส่วนนี้คณะผู้วิจัยและนิสิตทุกคนเห็นตรงกันว่าเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์เพราะได้เอาวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านการศึกษาไปใช้จริงในโรงเรียน ได้ฝึกประสบการณ์การจัดกระบวนการเรียนรู้กับเด็กนักเรียน รู้สึกมีความสุขที่ได้จัดกิจกรรมในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีสภาพใกล้เคียงกับโรงเรียนที่นิสิตจะต้องพบหลังจากสำเร็จการศึกษาและบรรจุเข้ารับราชการครู ในส่วนของกิจกรรมอาสาสมัครนิสิตให้ความเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ใช้เวลาน้อยเกินไป ในระหว่างการอภิปรายกลุ่มนิสิตบางคนถึงกับให้ความเห็นว่าเป็นกิจกรรมไม่ให้ประโยชน์ ดังตัวอย่างความคิดเห็นต่อไปนี้

“ผมว่าเราไปโรยจุลินทรีย์ผง เทจุลินทรีย์น้ำแค่เดือนละครั้ง ไม่มีประโยชน์นะครับอาจารย์ น้ำจากคลองแสนแสบเป็นคลองยาว ทำแค่เขตวัฒนาอย่างเดียวเหมือนสูญเปล่าครับ ข้อดีคือได้เห็นสภาพจริงของชุมชน แต่ในทางกลับกันผมก็สงสัยตัวเองว่าทำไปทำไม ในเมื่อน้ำไม่ได้ใสขึ้น” (26 มกราคม 2561)

เพื่อนนิสิตหลายคนช่วยนำเสนอมุมมองที่แตกต่างโดยใช้ให้เห็นถึงประโยชน์ในแง่ของการรณรงค์ เชิงสัญลักษณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“...โครงการบริการวิชาการสู่ชุมชนของเรา ชื่อว่า มศว รัชศคลองแสนแสบต้นแบบสู่ชุมชน คำว่า ‘ต้นแบบ’ น่าจะหมายถึงทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง ให้ชาวบ้านริมคลองเห็นว่าเราเองก็เป็นสมาชิกของชุมชนริมคลองเหมือนกัน อาจารย์ นิสิต พี่คนกวาดขยะของเขต (วัฒนา) มาโรยจุลินทรีย์ แจกน้ำหมักบำบัดเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเห็นว่าเราทำให้เขาเห็น ดีกว่าให้เขาพูดกันว่า มศว อยู่ในเขตวัฒนาแต่ไม่ทำอะไร....” (26 มกราคม 2561)

แม้ว่าการอภิปรายกลุ่มจะมีความเห็นที่ไม่ตรงกันแบ่งเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน แต่จุดรวมเดียวกันคือกิจกรรมอาสาสมัครที่นิสิตได้ลงมือปฏิบัติเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และการลงภาคสนามในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะทำให้ชาวบ้านริมคลองแสนแสบโดยเฉพาะนักเรียนในโรงเรียนวัดภาษีที่ร่วมกิจกรรมในหลักสูตรได้เห็นความพยายามของคณะผู้วิจัยและนิสิตในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ซึ่งเป็นสมบัติร่วมกันของ มศว และ ชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา

การจะพัฒนาและแก้ไขปัญหาย่างยั่งยืนต่อไปนั้น คงจะต้องขึ้นอยู่กับ การตื่นตัวจากทุกภาคส่วนในชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา ทั้งชาวบ้าน ประชาชนที่อยู่อาศัย แม่ค้าพ่อค้าที่ใช้บริเวณนี้ทำกิน ผู้โดยสารทางเรือ รวมทั้งบุคลากรทางการศึกษาทั้งคณาจารย์ นิสิต และเจ้าหน้าที่ฝ่ายสนับสนุนของ มศว ทุกคนในฐานะพลเมืองของชุมชนริมคลองแสนแสบ ทุกภาคส่วนในชุมชนนี้จะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์ในเชิงรุก เพื่อให้สภาพน้ำในคลองแสนแสบ เขตวัฒนา มีสภาพที่ดีขึ้นผ่านค่ามาตรฐาน เพื่อขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นต่อไป

ภาพประกอบ 3 สถานการณ์จำลองประชาพิจารณ์หลักสูตร

อภิปรายผล

การพัฒนาคุณภาพน้ำคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน

การออกแบบหลักสูตรเสริมสร้างการอนุรักษ์สำหรับนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาโดยใช้วิธีการในการเก็บข้อมูลพื้นฐานของหลักสูตรเน้นลงสำรวจปัญหาจากชุมชนจริงโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทางสังคมศาสตร์ ทั้งการสัมภาษณ์ สังเกต และการเป็นอาสาสมัครบริการชุมชน ทำให้คณะผู้วิจัยและนิสิตเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในคลองแสนแสบมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในกระบวนการของการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาน้ำเน่าเสียในคลองแสนแสบ เขตวัฒนา ซึ่งเกิดจากการทิ้งขยะและปล่อยน้ำเสียลงสู่คลอง นอกจากนั้นผลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านริมคลองแสนแสบส่วนมากระบุว่าสภาพน้ำเน่าเสียเป็นสภาพที่เคยชิน สะท้อนให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาอนุรักษ์คลองแสนแสบอย่างจริงจังให้มากขึ้นตามสภาพที่เอื้ออำนวยที่ชาวบ้านพอจะทำได้ เช่น การงดทิ้งขยะในลำคลอง การสร้างตาข่ายดักไขมันจากห้องครัวก่อนปล่อยลงสู่คลอง และการใช้น้ำหมักจุลินทรีย์ของ มศว เทลงในชักโครกและท่อน้ำทิ้งเพื่อบำบัดน้ำในเบื้องต้น โดย มศว จะต้องลุกขึ้นมาเป็นเจ้าภาพ สถานต่องานและเป็นต้นแบบในด้านการอนุรักษ์คลองแสนแสบ เขตวัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกว่าชาวบ้านริมคลองจะพึ่งตนเองได้ และพัฒนาให้เกิดแนวทาง การแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน

ในขณะเดียวกันหากวิเคราะห์จากข้อมูลในเชิงเอกสาร พบว่าคลองแสนแสบเป็นคลองที่มีความยาวมากถึง 72 กิโลเมตร และถือเป็นความรับผิดชอบของเขตพื้นที่ในกรุงเทพมหานครมากถึง 9 เขตพื้นที่ ได้แก่ ราชเทวี ปทุมวัน วัฒนา ห้วยขวาง วังทองหลาง บางกะปิ บึงกุ่ม สะพานสูง คันนายาว มีนบุรี และคลองสามวา สภาพน้ำเน่าเสียในคลองเป็นปัญหาถูกใช้หากรณรงค์หรืออนุรักษ์เพียงเขตวัฒนาแห่งเดียวย่อมไม่ประสบความสำเร็จ

ดังนั้น จำเป็นจะต้องขยายเครือข่ายการอนุรักษ์ไปยังพื้นที่เขตอื่นๆ ให้มากขึ้น เน้นการทำงานในเชิงระบบโดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์จึงจะทำให้คลองแสนแสบมีคุณภาพน้ำที่ดีขึ้นได้

การออกแบบหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์

หลักสูตรที่เสริมสร้างการอนุรักษ์คลองแสนแสบเน้นการออกแบบเนื้อหาในหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลาย เป็นการฝึกฝนให้บัณฑิตการศึกษาบัณฑิตได้ออกแบบหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรใหม่ ๆ โดยใช้ข้อมูลจากชุมชนเป็นฐาน หากพิจารณาเนื้อหาในหลักสูตรทั้งหมดจะพบว่าการออกแบบเนื้อหาในหลักสูตรเน้นการบูรณาการ (integrated) ทั้งการบูรณาการเนื้อหารายวิชาที่เป็นการผสมผสานเนื้อหาจากหลากหลายวิชากับกิจกรรมการเรียนการสอน และการบูรณาการสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นคลองแสนแสบเข้าสู่ในรายวิชา ดังที่ วลัยพานิช (2544: 162-163) อธิบายไว้ว่า การบูรณาการเป็นแนวทางในการสร้างหลักสูตรที่จะเน้นการเชื่อมโยงเนื้อหา สาระความรู้และกระบวนการเรียนการสอน เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาด้วยประสบการณ์และเนื้อหาสาระต่างๆ ล้วนแต่มีการเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันหลายๆ สาขาวิชาการบูรณาการช่วยเพิ่มพูนทักษะการแก้ปัญหา เน้นการเรียนรู้ร่วมกัน มีการสะท้อนให้เห็นเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้น ช่วยเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนกับชีวิตจริง และทำให้นักเรียนสามารถสร้างความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริง

นอกจากนั้นลักษณะการจัดเนื้อหาในหลักสูตรที่คณะผู้วิจัยและนิสิตได้ออกแบบขึ้นยังเป็นการออกแบบหลักสูตรที่มีเนื้อหาแบบเกลียวสว่าน (spiral curriculum) กล่าวคือ เป็นการออกแบบเนื้อหาให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ความคิดหรือเนื้อหาพื้นฐานเดิมๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีกจนกว่านักเรียนจะได้เรียนรู้ความคิดรวมของเรื่องนั้นๆ โดยมีความยากและความลึกซึ้งเพิ่มไปตามระดับชั้น

กล่าวคือ ในช่วงต้น ๆ จัดให้มีเนื้อหาของหลักสูตรในเรื่องง่าย ๆ ตื้น ๆ แล้วค่อย ๆ เพิ่มความยากและความลึกลงไปเรื่อย ๆ ตามระดับชั้นที่สูงขึ้น (ธวัชชัยชัยจิรายากุล, 2550: 24-26) การออกแบบเนื้อหาในลักษณะนี้จะช่วยให้ นักเรียนเข้าใจเนื้อหาเกี่ยวกับคลองแสนแสบจากง่ายไปหายากและเข้าใจองค์รวมของปัญหาเพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์แนวทางการแก้ไขปัญหาได้ดีขึ้น

ประสิทธิผลของหลักสูตร

หลังจากทดลองใช้กิจกรรมการเรียนรู้การสอน 5 กิจกรรมกับนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนวัดภาษี เพื่อหาประสิทธิผลของหลักสูตร พบว่า นักเรียนมีความเข้าใจในวิธีการอนุรักษ์คลองแสนแสบและคะแนนในภาพรวมผ่านเกณฑ์ร้อยละ 60 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในขณะที่เดียวกับการทดสอบสมมติฐานความเข้าใจในความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับคลองแสนแสบ ได้แก่ ความเป็นมา ท่าเรือ และการสนทนาภาษาอังกฤษพื้นฐาน ไม่ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 60 เมื่อวิเคราะห์ถึงรายละเอียดของกิจกรรมการเรียนรู้การสอนทั้ง 5 กิจกรรม พบว่า การจัดกิจกรรมเน้นการปฏิบัติมากกว่าการถ่ายทอดองค์ความรู้ จากกิจกรรมทั้งหมด 5 กิจกรรม มีเพียงกิจกรรมแสนแสบเก่าเล่าตำนานเท่านั้นที่เป็นกิจกรรมให้ความรู้ ประกอบกับข้อจำกัดในด้านเวลา และนักเรียนที่เข้ากิจกรรมเป็นนักเรียนคละความสามารถเป็นผลทำให้คะแนนเฉลี่ยด้านความรู้ไม่ผ่านเกณฑ์ ดังนั้น หากต้องการจะขยายผลการนำหลักสูตรไปใช้ในระดับชั้นอื่นๆ ก็ควรวางแผนระยะเวลาให้รัดกุมมากขึ้น

กิจกรรมอาสาสมัครของนิสิต

นิสิตได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมอาสาสมัครในชุมชนเพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐาน วิเคราะห์สาเหตุของปัญหาน้ำเน่าเสียในคลองแสนแสบ พร้อม ๆ กับ

การรณรงค์ให้ชาวบ้านใช้จุลินทรีย์และน้ำหมักที่ มศว ผลิตขึ้นเพื่อบำบัดน้ำก่อนปล่อยลงสู่คลอง ทำให้นิสิตได้เรียนรู้บริบทของชุมชนจริงและได้ทำความเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาในฐานะพลเมืองคนหนึ่งในชุมชนริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม (participatory citizen) ตามแนวคิดของ Westheimer (2005: 38-40) กล่าวคือ มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในชุมชนท้องถิ่นทั้งในภาคทฤษฎีคือการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและภาคปฏิบัติคือการลงมือแก้ไขปัญหาโดยการโรยจุลินทรีย์ลง เทจุลินทรีย์น้ำ และเดินรณรงค์ ทำให้นิสิตรู้กระบวนการทำงานในการบำบัดน้ำเสียของเขตวัฒนา และ มศว ฝึกให้นิสิตได้ออกแบบหลักสูตรที่เสริมสร้างการอนุรักษ์โดยใช้องค์ความรู้ในวิชาชีพของตนเองด้วยข้อมูลชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้ทั้งกระบวนการ อนึ่ง การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ชุมชนและแก้ไขปัญหาน้ำเสียในคลองแสนแสบ เขตวัฒนา เป็นต้นกำเนิดสำคัญที่จะสามารถพัฒนาให้นิสิตเป็นพลเมืองในระดับสูงขึ้น หรือที่เรียกว่า “พลเมืองที่มุ่งเน้นความเป็นธรรมในสังคม (justice oriented citizen)” ตามแนวคิดของ Westheimer (2005: 38-40) ได้เช่นกัน โดยนิสิตจะต้องนำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ใช้การคิดเชิงวิพากษ์และวิเคราะห์รากของสาเหตุและที่มาของปัญหาอย่างละเอียด โดยเฉพาะสาเหตุที่มาจากปัจจัยอื่นๆ เช่น การเมืองท้องถิ่น สภาพเศรษฐกิจ หรือผลประโยชน์ในการเดินเรือ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นต้นตอหลักของปัญหาเพื่อสร้างความยุติธรรมในการใช้ทรัพยากรและไปสู่การพัฒนาคุณภาพน้ำในคลองแสนแสบซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของกรุงเทพมหานครต่อไป

ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ทำให้การออกแบบหลักสูตรเป็นการออกแบบหลักสูตรที่มีความหมาย (meaningful curriculum) กล่าวคือ มีเป้าหมายที่ชัดเจนในการพัฒนานักเรียนที่เป็นพลเมืองของชุมชนตามความต้องการของคนในชุมชนเอง การศึกษาข้อมูลพื้นฐานโดยใช้วิธีการทางสังคมศาสตร์จึงถือเป็นหัวใจสำคัญที่นักพัฒนาหลักสูตรจะต้องให้น้ำหนัก

2. วิธีการในการศึกษาข้อมูลพื้นฐานโดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลทางสังคมศาสตร์ คือ การสัมภาษณ์และการสังเกต ประกอบกับการลงภาคสนามในพื้นที่จริงจะช่วยให้ผู้พัฒนาหลักสูตรเห็นสภาพจริงของชุมชนและง่ายต่อการกำหนดเป้าหมายของหลักสูตร

3. การออกแบบหลักสูตรตามแนวคิดที่เน้นความรู้ เน้นสังคม และเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ถือเป็นกรอบสำคัญเพราะแนวคิดหลักเหล่านี้ส่งผลกระทบโดยตรงกับการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอนและการวัดประเมินผลในหลักสูตร หากนักพัฒนาหลักสูตรเลือกแนวคิดหลักในการออกแบบหลักสูตรแนวคิดใดองค์ประกอบของหลักสูตรก็จะต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมด

4. การออกแบบหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ควรเน้นกิจกรรมการเรียนการสอนในเชิงรุก (active learning) คือ เน้นการปฏิบัติจริงเป็นหลัก เพราะหัวใจสำคัญของการอนุรักษ์คือการลงมือปฏิบัติจริง (action) มากกว่าการเรียนรู้ในด้านความรู้

5. กิจกรรมอาสาสมัครสามารถพัฒนาความเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมในชุมชนของนิสิตได้เป็นอย่างดี ทำให้นิสิตที่ได้ลงสนามในชุมชนเข้าใจวิธีการในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนและหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นกับคนในชุมชนได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาและวิจัยอย่างต่อเนื่องเพราะการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหรือการบำบัดสภาพน้ำเน่าเสียที่เป็นปัญหาอย่างยาวนานมากกว่า 20 ปี จำเป็นต้องใช้เวลาในการฟื้นฟู
2. ควรมีการศึกษาและกำกับติดตาม (follow-up) กับนักเรียนกลุ่มทดลองถึงความเข้าใจในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ และศึกษานักเรียนมีการปฏิบัติตามวิธีการอนุรักษ์คลองแสนแสบที่ได้เรียนมามากน้อยเพียงใด
3. ควรมีการพัฒนาแนวทาง กลยุทธ์ และการจัดตั้งองค์กรเพื่อเป็นเครือข่ายในการอนุรักษ์คลองแสนแสบกับเขตพื้นที่อื่น เพราะหากแก้ไขปัญหาก็แค่เขตวัฒนาที่ไม่สามารถทำให้คลองแสนแสบกลับมาอยู่ในสภาพที่ดีขึ้นได้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชนทุกเขตพื้นที่ที่อาณาเขตติดกับคลองแสนแสบ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบริการวิชาการแก่ชุมชน โครงการ “มศว อนุรักษ์คลองแสนแสบต้นแบบสู่ชุมชน” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2559 และ พ.ศ. 2560 ผู้สนับสนุนงบประมาณวิจัย คือ กองบริการวิชาการแก่ชุมชน ซึ่งมี รศ. ดร.ชาญวิทย์ เทียมบุญประเสริฐ เป็นรองอธิการบดีฝ่ายพัฒนากิจการเพื่อสังคม ร่วมกับสำนักงานเขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร โดยมี อาจารย์ ดร.สนอง ทองปาน จากคณะศึกษาศาสตร์ เป็นหัวหน้าชุดโครงการทั้งหมด งานวิจัยฉบับนี้เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจของพี่น้องคณาจารย์จากหลากหลายคณะและคงจะสำเร็จลุล่วงไม่ได้หากไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านริมคลองแสนแสบ เขตวัฒนา และนิสิตการศึกษามัธยมศึกษา สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะสังคมศาสตร์ วันที่ 11 ทุกคน การดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการสืบสานวิสัยทัศน์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในฐานะ “มหาวิทยาลัยรับใช้สังคม”

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพมหานคร. (2558). มองมุมใหม่ บทบาทมหาวิทยาลัยไทยกับการรับใช้ชนบท. สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2560. จาก www.bangkokbiznews.com/advertorial/detail/49
- กลุ่มสถิติวิเคราะห์. (2559). รายงานการสำรวจความหนาแน่นผู้โดยสารเรือคลองแสนแสบ. กรุงเทพฯ: กลุ่มสถิติวิเคราะห์ สำนักแผน กรมเจ้าท่า.
- คณะกรรมการพัฒนาคุณภาพวิชาการ. (2546). การจัดการสาระการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- ธวัชชัย ชัยจิรฉายกุล. (2550). หน่วยที่ 1 หลักการและแนวโน้มในการพัฒนาหลักสูตร, ประมวลสาระชุดวิชาการพัฒนาหลักสูตรและวิทยาวิธีการสอน หน่วยที่ 1-7. นนทบุรี: บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- โยชิโอะ วะดะ. (2551). การพัฒนาโดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน บทเรียนจากประสบการณ์ของไต้หวันและคีรีวง. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ฉบับชุมชน การพัฒนาและทรัพยากร, 2(2), 11-58.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2555). พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วลัย พานิช. (2544). การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการสำหรับผู้เรียนระดับมัธยมศึกษา, แนวคิดและแนวปฏิบัติสำหรับครูมัธยมศึกษาเพื่อการปฏิรูปการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 2 (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2549). บทบาทมหาวิทยาลัยกับชุมชน. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 1(15), 5-6.

- วรวิณี แกมเกตุ. (2551). *วิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สนอง ทองปาน. (2016). *The Quality of Water in Saeb Canal: A Case Study for Developing a Database of Environmental Education for Schools under the Office of Education Vadhana District Bangkok*, 22-24 November 2016 in Kyoto Japan Conference Proceedings. Kyoto: Annual Conference on Engineering and Applied Science.
- สมชาย ธรรมสุริวัฒน์. (2537). “มาตรการทางกฎหมายในการป้องกันมลพิษจากเรือกล: ศึกษาเฉพาะกรณีเรือกลในคลองแสนแสบ”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Ellis, Arthur F. (2004). *Exemplars of Curriculum Theory*. New York: Eye on Education.
- Longstreet, W.S. and Shane, H.G. (1993). *Curriculum for a New Millennium*. United State of America: Allyn and Bacon.
- Oliva, Peter F. (2009). *Developing the Curriculum*. 7th edition. United Stage of America: Pearson Education.
- Ornstein, Allan C. and Hunkins, Francis P. (2013). *Curriculum Foundations, Principles, and Issues*. United Stage of America: Pearson Allyn & Bacon Educational Leadership Series.
- Westheimer, Joel. (2015). *What Kind of Citizen?: Educating our Children for Common Good*. New York: Teacher College Press Columbia University.

โครงการที่รัก... บทบาทนักวิชาการศึกษา “พีเลียง” กลไกเล็ก ๆ กับภารกิจที่ท้าทาย

สุภาวดี อินนุพัฒน์¹

¹ สุภาวดี อินนุพัฒน์ นักวิชาการศึกษา ชำนาญการ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทกดย่อ

นับเป็นเวลาเกือบกึ่งศตวรรษตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหลักสูตร ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) : ป.บอ. เมื่อ พ.ศ. 2512 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2561 ที่นักวิชาการศึกษาพีเลียงผู้ซึ่งเป็นกลไกเล็กๆ อยู่คู่กับหลักสูตร ป.บอ. มาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหลักสูตร บทบาทและภารกิจของนักวิชาการศึกษาพีเลียงถือได้ว่าเป็นบทบาทที่มีความสำคัญไม่น้อยสำหรับการจัดการศึกษาหลักสูตรนี้ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทด้านการประสานงาน บทบาทการหนุนเสริมการจัดการเรียนการสอน และบทบาทที่นักวิชาการศึกษาพีเลียงรักและให้ความสำคัญมากที่สุด คือ บทบาทการเป็นพีเลียงให้กับบัณฑิตอาสาสมัคร ซึ่งเป็นบทบาทที่นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องทุ่มเททั้งกำลังกาย กำลังใจ รวมทั้งกำลังความคิดและสติปัญญาในการดูแลให้คำปรึกษาคำแนะนำและเสริมสร้างกำลังใจให้กับบัณฑิตอาสาสมัครในระหว่างการเรียนรู้ในหลักสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่บัณฑิตอาสาสมัครอยู่ในพื้นที่ปฏิบัติงานสนามเป็นเวลา 7 เดือน

นับเป็นเวลา 40 กว่าปี ที่บทบาทนักวิชาการศึกษาแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากในอดีตจนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2558 ด้วยนโยบายการบริหารหลักสูตรที่เปลี่ยนแปลงไปประกอบกับปัจจัยและข้อจำกัดหลายประการที่เกิดขึ้น เช่น การขยายภารกิจด้านการจัดการเรียนการสอนทั้งระดับปริญญาตรี และระดับบัณฑิตศึกษาและข้อจำกัดด้านงบประมาณ ทำให้บทบาทของนักวิชาการศึกษาพีเลียงจำต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามไม่ว่าบทบาทของนักวิชาการศึกษาพีเลียงจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร แต่จิตใจของการเป็นนักวิชาการศึกษาพีเลียงยังคงอยู่ นักวิชาการศึกษาที่เคยเป็นพีเลียงบัณฑิตอาสาสมัคร จะยังคงเป็นนักวิชาการศึกษาพีเลียงที่มีความรักความปรารถนาดีให้กับบัณฑิตอาสาสมัครตลอดไป

คำสำคัญ: นักวิชาการศึกษาพีเลียง บัณฑิตอาสาสมัคร หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร)

Abstract

For nearly half a century, since Dr.puey ungphakorn established graduate volunteer in 1969 until now 2018. the educators, who working like a small mechanisms together from the beginning of this program. The role and mission of academic educators, can be considered as an important role of this program such as coordinate role, Studies supporting role, and the role is the most beloved of academic educators is graduate volunteer mentor role. Which is the role that academics educator have to devote to both in physical strength and encouragement Including the power of thinking and caring to giving advice, and support for graduate volunteer while they study in this program Especially during the time that graduate volunteer are study in the field for 7 months.

For nearly 50 years, the role of academic educators has been virtually unchanged from the past. Until the year 2015 with the policy of course management that changed with many factors and a lot of limitations such as expanding of teaching and learning management for both undergraduate and graduate degree and budgetary constraints making the role of academics educators have to inevitably change. However regardless of the role of academic educators are changed. But the heart of being the academic educators still exists. Academic educators who used to be mentors of graduate volunteer Will continue to be an academic educators who still love, good wishes for graduate volunteer forever.

Keyword: Academic Educator Graduate Volunteer Graduate Diploma Program (Graduate Volunteer)

บทนำ

หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2512 โดย ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มีชื่อเมื่อแรกเริ่มก่อตั้งว่า โครงการประกาศนียบัตรอาสาสมัครชั้นบัณฑิต (ป.อ.บ.) ซึ่งเป็นเพียงโครงการหนึ่งของคณะเศรษฐศาสตร์เท่านั้น ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2513 โครงการประกาศนียบัตรอาสาสมัครชั้นบัณฑิต (ป.อ.บ.) ได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ดำเนินการเป็นการถาวรภายใต้ชื่อ “โครงการการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาสาสมัคร (ป.บ.อ.)” (บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542: 8-9) โครงการการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิต-อาสาสมัคร (ป.บ.อ.) ได้ขอแยกตัวจากคณะเศรษฐศาสตร์เป็นแผนกอิสระ ขึ้นตรงกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2515 (สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515: 1) เพื่อดำเนินงานด้านการจัดการศึกษาโครงการการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาสาสมัคร (ป.บ.อ.) เป็นการเฉพาะ ต่อมาเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2518 โครงการการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาสาสมัคร (ป.บ.อ.) ได้รับอนุมัติจากทบวงมหาวิทยาลัยให้มีฐานะเป็นสำนักส่งเสริมวิชาการในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีชื่อเรียกว่า “สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร” และเปลี่ยนชื่อเป็น “สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร” เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2519 (สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 4/2519, 2519: 3) ในปี พ.ศ. 2535 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรและเปลี่ยนชื่อหลักสูตร จาก “โครงการการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาสาสมัคร (ป.บ.อ.)” เป็น “หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร)” (จารุวิทย์ บุณนาค, 2548: 40) ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักสูตรการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาของสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร ทั้งนี้ก่อน พ.ศ. 2559 สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร จัดการเรียนการสอนเฉพาะหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา จำนวน 2

หลักสูตรเท่านั้น คือ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) และ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ชนบทศึกษาและการพัฒนา) จนกระทั่งสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร ได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในการประชุมครั้งที่ 3/2558 เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2558 ให้เปลี่ยนชื่อจาก “สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร” เป็น “วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์” และได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในการประชุมครั้งที่ 11/2558 เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2558 ให้จัดการศึกษาระดับปริญญาตรีหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ เริ่มจัดการเรียนการสอนตั้งแต่ปีการศึกษา 2559 เป็นต้นมา ทำให้ปัจจุบันหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) กลายเป็นหลักสูตรหนึ่งของวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มีภารกิจด้านการจัดการเรียนการสอนทั้งระดับปริญญาตรี และระดับบัณฑิตศึกษา

นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหลักสูตรจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2512 - พ.ศ. 2561) ปรัชญา แนวคิด และกระบวนการจัดการการศึกษาของหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อเดิมมากนัก กล่าวคือ ยังคงเป็นหลักสูตรที่เปิดโอกาสให้ “คนหนุ่มสาว” บัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีจากทุกสาขาวิชาและทุกมหาวิทยาลัยเข้ามาศึกษาในหลักสูตรและไปทำงานอาสาสมัครในพื้นที่ชนบทห่างไกล ภายใต้ปรัชญา การเรียนรู้จากสภาพความเป็นจริงของสังคม ผ่านการทำงานอาสาสมัครหรือการให้บริการชุมชน (Service – Learning) โดยมุ่งหวังให้บัณฑิตอาสาสมัครผู้สำเร็จการศึกษาจากหลักสูตรนี้ **“เป็นผู้มีสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม รักความเป็นธรรม พร้อมอุทิศตนทำงานเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม”** สมดังความมุ่งหมายของหลักสูตร

ตลอดระยะเวลาการจัดการศึกษาของหลักสูตรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 - พ.ศ. 2561 มีการปรับปรุงหลักสูตร จำนวน 4 ครั้ง โดยหลักสูตรเมื่อ

เริ่มก่อตั้งมีชื่อว่า **โครงการประกาศนียบัตรอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ป.อ.บ.)** มีการปรับปรุงครั้งแรกหลังจากจัดการเรียนการสอนได้เพียง 1 ปี ในปี พ.ศ. 2513 ได้เปลี่ยนชื่อหลักสูตร เป็น **โครงการการศึกษาขั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษา (โครงการ ป.บ.อ.)** และปรับปรุงวัตถุประสงค์ของหลักสูตรและรายวิชาในหลักสูตรเพียงเล็กน้อย ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2526 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรเป็นครั้งที่สอง โดยปรับเพิ่มวัตถุประสงค์ของหลักสูตรและปรับรายวิชาให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมและลักษณะการจัดการเรียนการสอนของหลักสูตร และมีการปรับปรุงหลักสูตรครั้งที่สามเมื่อปี พ.ศ. 2535 โดยปรับลดวัตถุประสงค์ของหลักสูตรลงเหลือเพียง 2 ข้อ ปรับรายวิชาและเปลี่ยนชื่อเป็น **หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษา)** และปรับปรุงหลักสูตรครั้งที่สี่เมื่อปี พ.ศ. 2553 ซึ่งเป็นการปรับปรุงหลักสูตรภายหลังจากการปรับปรุงหลักสูตรครั้งที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2535 เป็นเวลานานถึง 18 ปี มีการปรับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันของสังคม ตัดรายวิชาจิตวิทยาสังคมออกและเพิ่มรายวิชาอาชีวศึกษาในชุมชนเข้ามาแทน ปัจจุบันหลักสูตรมีการปรับปรุงหลักสูตรทุก ๆ 5 ปี เพื่อให้หลักสูตรมีความทันสมัยสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและเพื่อให้สอดคล้องกับเกณฑ์มาตรฐานหลักสูตรของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) หลักสูตรที่ใช้จัดการเรียนการสอนในปัจจุบัน เป็นหลักสูตรฉบับปรับปรุงหลักสูตร พ.ศ. 2558

โครงสร้างการจัดการศึกษาของหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษา) นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหลักสูตรจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีโครงสร้างการศึกษาเช่นเดิม คือ แบ่งเป็นการเรียนรายวิชาภาคทฤษฎี 3 เดือน การลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม 7 เดือน และการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง 2 เดือน

ตารางที่ 1 แสดงวัตถุประสงค์ของหลักสูตร พ.ศ. 2512 - 2526²

วัตถุประสงค์		
หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2512	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2513	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2526
1. ฝึกฝนบัณฑิตไทยให้รู้จักเสียสละบำเพ็ญตนเพื่อสาธารณประโยชน์	1. ฝึกฝนบัณฑิตไทยให้รู้จักเสียสละและบำเพ็ญตนเพื่อสาธารณประโยชน์	1. เพื่อส่งเสริมบัณฑิตไทยให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมชนบท มีจิตสำนึกความรับผิดชอบและมีความสามารถในการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม
2. ให้บัณฑิตเกิดความเคยชินกับสภาพงานและภาวะการในชนบทและมีความสนใจที่จะปฏิบัติงานในชนบท	2. ให้บัณฑิตมีความเข้าใจและคุ้นเคยกับสภาพสังคมชนบท บังเกิดความสนใจที่จะปฏิบัติงานในชนบท	2. เพื่อเปิดโอกาสและส่งเสริมให้บัณฑิตไทยได้ทำงานในพื้นที่ชนบทและกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา ด้วยวิทยาการที่เหมาะสมให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมของตนเองได้ อันจะเป็นการส่งเสริมการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ

² รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาสมัครในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตารางที่ 1 แสดงวัตถุประสงค์ของหลักสูตร พ.ศ. 2512 - 2526 (ต่อ)

วัตถุประสงค์		
หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2512	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2513	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2526
3. ส่งเสริมความริเริ่มในงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม	3. ส่งเสริมให้บัณฑิตมีทักษะในมนุษยสัมพันธ์ และมีความคิดริเริ่มในงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม	3. เพื่อส่งเสริมให้สถาบันอุดมศึกษาได้ศึกษาและรวบรวม ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านที่บัณฑิตอาสาสมัครไปประจำอยู่ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการเรียนการสอน และการวิจัยในสถาบันอุดมศึกษา ตลอดจนการวางแผนพัฒนาระดับชาติ
		4. เพื่อส่งเสริมและประสานการดำเนินงาน ด้านการพัฒนาชนบทของหน่วยงานต่างๆ และประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นผลให้การพัฒนาชนบทนโยบายของรัฐได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

ตารางที่ 2 แสดงวัตถุประสงค์ของหลักสูตร พ.ศ. 2535 - 2558

วัตถุประสงค์		
หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2535 ³	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2553 ⁴	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2558 ⁵
1. เพื่อผลิตบัณฑิตในระดับประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ให้เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดและวิธีการศึกษาและการพัฒนา โดยเน้นชุมชนชนบท และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ตลอดจนมีความสามารถที่จะทำงานประสานร่วมกับชาวบ้านและหน่วยงานพัฒนาต่างๆ	1. เพื่อผลิตบัณฑิตที่มีความตระหนักรู้ในบทบาทหน้าที่ของตนเองต่อส่วนรวมในทุกระดับโดยเฉพาะมีจิตสำนึกอาสาสมัครที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม ด้วยความใส่ใจและเอื้ออาทร	1. มีสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม รักความเป็นธรรม พร้อมอุทิศตนทำงานเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม
2. ส่งเสริมให้บัณฑิตอาสาสมัครเป็นผู้มีความหนักแน่น อดทน รู้จักเสียสละ มีความรับผิดชอบต่อมิชชั่นสัมพันธ์และมีความริเริ่มที่จะบำเพ็ญตนเพื่อสาธารณประโยชน์	2. เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ความสามารถในการทำงานพัฒนาทั้งในภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสังคมโลก	2. มีความรู้ในลักษณะพหุสาขาวิชา สามารถทำความเข้าใจสังคม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการทำงานพัฒนาร่วมกับประชาชน

³ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2535

⁴ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2553

⁵ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2558

ตารางที่ 2 แสดงวัตถุประสงค์ของหลักสูตร พ.ศ. 2535 - 2558 (ต่อ)

วัตถุประสงค์		
หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2535	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2553	หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2558
		3. สามารถทำงานร่วมกับ ประชาชนในพื้นที่ที่ หลากหลาย แตกต่าง และซับซ้อนทางวัฒน- ธรรมได้

ตารางที่ 3 แสดงโครงสร้างหลักสูตรตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2512 - 2558)

โครงสร้างหลักสูตร (จำนวนหน่วยกิต)	หลักสูตรฉบับปี พ.ศ.					
	2512 ⁶	2513 ⁷	2526 ⁸	2535 ⁹	2553 ¹⁰	2558 ¹¹
หน่วยกิตตลอดหลักสูตร	40	40	30	28	28	30
รายวิชาภาคทฤษฎี	21	21	11	14	14	15
การปฏิบัติงานภาคสนาม	15	15	15	8	8	9
สารนิพนธ์/การค้นคว้าอิสระ/ การวิจัยเฉพาะเรื่อง/ งานสร้างสรรค์	4	4	4	6	6	6

⁶ รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาศาสตร์ในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิต
อาสาศาสตร์, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

⁷ รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาศาสตร์ในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิต
อาสาศาสตร์, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

⁸ รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาศาสตร์ในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิต
อาสาศาสตร์, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

⁹ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาศาสตร์) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2535

¹⁰ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาศาสตร์) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2553

¹¹ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาศาสตร์) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2558

ตารางที่ 4 แสดงการจัดการเรียนการสอนรายวิชาภาคทฤษฎีระหว่าง
 พ.ศ. 2512 - 2558

รายวิชา	จำนวนหน่วยกิต
หลักสูตรฉบับปี พ.ศ. 2512¹²	21
วิชาปรัชญาสังคมและการเมือง	3
วิชาจิตวิทยาการศึกษา	3
วิชาสังคมชนบทและสังคมเมือง	3
วิชามนุษยวิทยาสังคม	3
วิชาการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาชุมชน	3
วิชามนุษยสัมพันธ์	3
วิชาแบบวิธีการวิจัย	3
หลักสูตรฉบับปี พ.ศ. 2513¹³	21
วิชาปรัชญาสังคมและการเมือง	3
วิชาจิตวิทยาการศึกษา	3
วิชาสังคมชนบทและสังคมเมือง	3
วิชามนุษยวิทยาสังคม	3
วิชาการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาชุมชน	3
วิชามนุษยสัมพันธ์	3
วิชาแบบวิธีการวิจัย	3

¹² รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาสมัครในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹³ รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาสมัครในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตารางที่ 4 แสดงการจัดการเรียนการสอนรายวิชาภาคทฤษฎีระหว่าง
พ.ศ. 2512 - 2558 (ต่อ)

รายวิชา	จำนวนหน่วยกิต
หลักสูตรฉบับปี พ.ศ. 2526¹⁴	30
วิชาจิตวิทยาเพื่อการพัฒนาสังคมและมนุษย์สัมพันธ์	2
วิชาความรู้ว่าด้วยสังคมไทย	4
วิชาการพัฒนาชนบทไทย	3
วิชาแนวทางการศึกษาและการทำสารนิพนธ์	2
หลักสูตรฉบับปี พ.ศ. 2535¹⁵	14
วิชาจิตวิทยาสังคม	3
วิชาความรู้ว่าด้วยสังคมไทย	3
วิชาการพัฒนาชนบทไทย	3
วิชาเทคนิคการทำงานในชนบท	2
วิชาการศึกษาวิจัยสังคม	3
หลักสูตรฉบับปี พ.ศ. 2553¹⁶	14
วิชาความรู้ว่าด้วยสังคมไทย	2
วิชาชนบทไทยในกระแสความเปลี่ยนแปลง	3
วิชาเทคนิคการทำงานพัฒนาชนบท	3
วิชาการวิจัยทางสังคมเบื้องต้น	3
วิชางานอาสาสมัครในชุมชน	3

¹⁴ รายงานการวิจัยการประเมินผลการผลิตบัณฑิตอาสาสมัครในรอบ 40 ปี โดย สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, 2554, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹⁵ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2535

¹⁶ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2553

ตารางที่ 4 แสดงการจัดการเรียนการสอนรายวิชาภาคทฤษฎีระหว่าง พ.ศ. 2512 - 2558 (ต่อ)

รายวิชา	จำนวนหน่วยกิต
หลักสูตรฉบับปี พ.ศ. 2558¹⁷	15
วิชาสังคมพหุวัฒนธรรม	3
วิชาชนบทไทยในบริบทโลกาภิวัตน์และท้องถิ่นวิวัฒน์	3
วิชาการกระบวนการการทำงานในชุมชน	3
วิชาวิธีวิทยาการวิจัยทางสังคม	3
วิชางานอาสาสมัครและความรับผิดชอบต่อสังคม	3

จากโครงสร้างหลักสูตรและภารกิจด้านการจัดการเรียนการสอนที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากหลักสูตรการศึกษาอื่นๆ โดยเฉพาะภารกิจด้านการลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนามเพื่อทำงานอาสาสมัครและเรียนรู้ผ่านการให้บริการชุมชนเป็นระยะเวลายาวนาน ถึง 7 เดือน ทำให้บทบาทนักวิชาการศึกษาของหลักสูตร ป.บอ. จำต้องมีบทบาทหน้าที่ที่มีความเฉพาะและแตกต่างออกไปจากนักวิชาการศึกษาของหลักสูตรอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

นักวิชาการศึกษา “พีเลียง” กลไกเล็ก ๆ กับบทบาทที่ท้าทาย

นักวิชาการศึกษา หรือ ที่บัณฑิตอาสาสมัครเรียกว่า พีเลียง เป็นตำแหน่งที่มีมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) เมื่อปี พ.ศ. 2512 โดยในยุคแรกๆ จะเรียกว่า ตำแหน่งวิทยากร ตำแหน่งเจ้าหน้าที่ฝึกอบรมและตำแหน่งนักวิชาการศึกษา โดย

¹⁷ หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2558

ตำแหน่งนักวิชาการศึกษามีครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2529 นักวิชาการศึกษาของหลักสูตร ป.บอ. จะทำหน้าที่แตกต่างจากนักวิชาการศึกษาของคณะอื่นๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554: 2) ทั้งนี้เพราะนักวิชาการศึกษาของหลักสูตร ป.บอ. นอกจากจะทำหน้าที่ด้านการจัดการศึกษาและการเรียนการสอนรายวิชาของหลักสูตรแล้ว นักวิชาการศึกษายังมีบทบาทหนุนเสริมการจัดการเรียนการสอนของหลักสูตร ซึ่งแบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงการเรียนการสอนรายวิชาภาคทฤษฎี 3 เดือน ช่วงการลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม 27 สัปดาห์หรือประมาณ 7 เดือน และช่วงการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง 2 เดือน

1. บทบาทที่ท้าทายช่วงบัณฑิตอาสาสมัครเรียนรายวิชาภาคทฤษฎี 3 เดือน

บทบาทนักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงตลอด 24 ชั่วโมง ตั้งแต่ พ.ศ. 2528 หรือตั้งแต่บัณฑิตอาสาสมัคร รุ่นที่ 17 เป็นต้นมา ในช่วงการเรียนรายวิชาภาคทฤษฎี 3 เดือน บัณฑิตอาสาสมัครต้องพักค้าง ณ ศูนย์ฝึกอบรมสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต เพื่อเรียนรายวิชา จำนวน 5 รายวิชา และร่วมกิจกรรมเสริมหลักสูตรต่างๆ เพื่อเตรียมความพร้อมภาคทฤษฎีในด้านความรู้ เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และทักษะต่างๆ อย่างเพียงพอสำหรับการใช้ชีวิตในหมู่บ้านเป็นเวลา 7 เดือน ในช่วงเวลาที่บัณฑิตอาสาสมัคร พักค้างที่ศูนย์ฝึกอบรมสำนักบัณฑิตอาสาสมัครนั้น นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงต้องผลัดเวรกันมาพักค้างที่ศูนย์ฝึกอบรมสำนักบัณฑิตอาสาสมัครร่วมกับบัณฑิตอาสาสมัครด้วย เพื่อทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้กับบัณฑิตอาสาสมัครตลอด 24 ชั่วโมง ในช่วงการพักค้างที่ศูนย์ฝึกอบรมร่วมกับบัณฑิตอาสาสมัครนั้น นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยง ต้องพึงระลึกอยู่เสมอว่า นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่าง

ที่ดีของบัณฑิตอาสาสมัครในทุกๆ ด้าน และต้องร่วมกิจกรรมของบัณฑิตอาสาสมัครในทุกกิจกรรม ตั้งแต่ตื่นเช้าจนกระทั่งเข้านอน กิจกรรมหลักๆ ของบัณฑิตอาสาสมัครในแต่ละวันประกอบด้วย การทำอาหารตอนเช้า การเข้าแถวเคารพธงชาติเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนเข้าเรียน (กิจกรรมนี้ถูกยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. 2558) การฝึกพูดหน้าชั้นก่อนเรียนรายวิชา และกิจกรรมในช่วงเย็นหลังเลิกเรียนรายวิชา เช่น การทำอาหารเย็น การทำความสะอาดอาคารสถานที่ และกิจกรรมเสริมความรู้ในช่วงเย็น (โครงการบ่มเพาะต้นกล้าอาสาสมัคร) ในช่วงการเรียนรายวิชานี้ นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องคอยสังเกตพฤติกรรมและให้คำปรึกษาแก่บัณฑิตอาสาสมัครและร่วมแก้ไขปัญหาในกรณีที่มีปัญหาที่เกิดขึ้นด้วย

บทบาทการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามของนักวิชาการศึกษาพีเลียง บทบาทการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม ถือเป็นบทบาทที่ทำหยาบบทบาทหนึ่งของนักวิชาการศึกษาพีเลียง เนื่องจากในอดีตตั้งแต่ยุคเริ่มแรกจนถึงปี พ.ศ. 2558 (บทบาทนี้ถูกยกเลิกไปเมื่อปี พ.ศ. 2558) ก่อนเปิดภาคการศึกษาในแต่ละปีการศึกษา นักวิชาการศึกษาพีเลียง ต้องสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม โดยการประสานงานกับองค์กรในพื้นที่และเดินทางไปยังพื้นที่ปฏิบัติงานสนามเพื่อพูดคุยกับองค์กร ชุมชน และครอบครัวที่เป็นบ้านพักของบัณฑิตอาสาสมัคร เพื่อทำความเข้าใจถึงบทบาทและภารกิจที่บัณฑิตอาสาสมัครจะต้องทำในระหว่างปฏิบัติงานสนามในพื้นที่ให้กับองค์กร ชุมชน และครอบครัวที่บัณฑิตอาสาสมัครจะไปพักอาศัยอยู่ด้วยเข้าใจว่าในระหว่างการลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนามนั้น บัณฑิตอาสาสมัครมีบทบาทหรือภารกิจหลัก 3 บทบาทด้วยกัน คือ 1) **บทบาทการเป็นลูกหลานชาวบ้าน** หมายถึง บัณฑิตอาสาสมัครต้องพักในหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม โดยอาจพักอาศัยร่วมกับครอบครัวในหมู่บ้านหรือพักร่วมกับเจ้าหน้าที่องค์กรในพื้นที่ปฏิบัติงานสนามก็ได้ อย่างไรก็ตามหลักสูตรมุ่งหมายให้ บัณฑิตอาสา

สมัครพักอาศัยร่วมกับครอบครัวในชุมชนมากกว่าพักอาศัยร่วมกับเจ้าหน้าที่องค์กร ซึ่งนักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงต้องพยายามประสานหาบ้านพักที่เป็นครอบครัวของคนในชุมชนให้ได้เป็นลำดับแรก ในกรณีที่หาไม่ได้จริง ๆ จึงให้บัณฑิตอาสาสมัครพักร่วมกับเจ้าหน้าที่องค์กร บทบาทบัณฑิตอาสาสมัครในฐานะลูกหลานชาวบ้าน จึงเป็นการช่วยงานของครอบครัวและกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ต้องศึกษาและเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนพื้นที่ปฏิบัติงานสนามด้วย 2) บทบาทการเป็นเจ้าหน้าที่องค์กร หมายถึง บัณฑิตอาสาสมัครต้องปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายจากองค์กรเสมือนเจ้าหน้าที่ขององค์กรคนหนึ่ง และ 3) บทบาทการเป็นนักศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หมายถึง บัณฑิตอาสาสมัครต้องประพฤติตนอยู่ในระเบียบวินัยของนักศึกษาและมีภารกิจด้านวิชาการ คือ การศึกษาข้อมูลชุมชนและเก็บข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง

จากการที่บัณฑิตอาสาสมัครจะต้องพักอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป็นระยะเวลายาวนานถึง 7 เดือน ทำให้นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงต้องให้ความสำคัญกับการสำรวจพื้นที่และประสานงานเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัครเป็นอย่างมาก นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงจะต้องประสานและทำให้องค์กรเข้าใจบทบาทของบัณฑิตอาสาสมัครให้มากที่สุด เพื่อไม่ให้องค์กรมอบหมายภารกิจให้กับบัณฑิตอาสาสมัครมากหรือน้อยจนเกินไปจนกระทบกับบทบาทอื่นของการปฏิบัติงานสนาม หลักสำคัญอีกประการหนึ่งของการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามของนักวิชาการศึกษาที่เลี้ยง คือ การเดินทางเข้าไปให้ถึงหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม เพื่อประสานจัดหาบ้านพักในหมู่บ้านและทำความเข้าใจกับครอบครัวที่บัณฑิตอาสาสมัครต้องไปพักอาศัยอยู่ด้วยถึงการใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัว บทบาทและภารกิจของบัณฑิตอาสาสมัคร ระหว่างการปฏิบัติงานสนามใน

หมู่บ้าน การพบปะกับคนในชุมชนและผู้นำชุมชนเพื่อบอกกล่าวถึงการเข้ามาปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัคร ในกรณีที่มิใช่ข้อจำกัดจนทำให้ไม่สามารถเดินทางเข้าไปในหมู่บ้านได้ นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องประสานกับองค์กรปฏิบัติงานสนามให้องค์กรจัดหาบ้านพักและทำความเข้าใจถึงภารกิจของบัณฑิตอาสาสมัคร ให้ผู้นำและคนในชุมชนทราบ หัวใจสำคัญของการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามของนักวิชาการศึกษาพีเลียง คือ

- 1) การประสานกับองค์กรในพื้นที่เกี่ยวกับงานที่บัณฑิตอาสาสมัครต้องปฏิบัติ
- 2) การประสานกับชุมชนและจัดหาบ้านพักให้กับบัณฑิตอาสาสมัคร
- 3) สัมภาษณ์รายละเอียดของชุมชนและรายละเอียดการเดินทางเข้าพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม

ในทุกครั้งของการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม เป็นความเข้าใจร่วมกันของนักวิชาการศึกษาพีเลียงว่า นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องเดินทางไปให้ถึงหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม ในกรณีที่สามารเดินทางเข้าหมู่บ้านได้ ไม่ว่าการเดินทางเข้าพื้นที่นั้นจะยากลำบากแค่ไหน ทำให้นักวิชาการศึกษาพีเลียงสามารถพูดได้เต็มปากว่า **“เมื่อพีเดินทางเข้าไปได้ น้องก็ต้องเดินทางเข้าไปได้เช่นกัน”**

บทบาทการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามของนักวิชาการศึกษาพีเลียงได้ถูกยกเลิกไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 เนื่องด้วยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีด้านการสื่อสารที่พัฒนาขึ้นอย่างก้าวกระโดดและต่อเนื่อง ทำให้ผู้คนสามารถสื่อสารถึงกันได้อย่างง่ายดาย สะดวก และรวดเร็วขึ้นกว่าในอดีตเป็นอย่างมาก หลักสูตรจึงปรับบทบาทของนักวิชาการศึกษาพีเลียง โดยให้นักวิชาการศึกษาพีเลียงนำเทคโนโลยีมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทดแทนบทบาทการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม นักวิชาการศึกษาพีเลียงมีบทบาทเป็นผู้ประสานกับองค์กรเพื่อให้องค์กรปฏิบัติงานสนามทำหน้าที่ประสานงานกับพื้นที่ในประเด็นหลักๆ แทนนักวิชาการศึกษาพีเลียง เช่น การจัดหาบ้านพัก รายละเอียดข้อมูลชุมชนเบื้องต้น ภาระงานและพันธกิจที่บัณฑิตอาสาสมัคร

ต้องทำในระหว่างการลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม และรายละเอียดการเดินทางเข้าพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม เป็นต้น

2. บทบาทที่ทำทนายในช่วงบัณฑิตอาสาสมัครลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม 7 เดือน

การลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนามเป็นเวลา 7 เดือนของบัณฑิตอาสาสมัครถือได้ว่าเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของหลักสูตร ป.บอ. ซึ่งอาจมีเพียงไม่กี่หลักสูตรในประเทศไทย ที่ส่งนักศึกษาไปปฏิบัติงานสนามในพื้นที่ชนบทห่างไกล โดยให้นักศึกษาปฏิบัติงานและใช้ชีวิตในชุมชนเป็นเวลานานถึง 7 เดือน บัณฑิตอาสาสมัครจะลงปฏิบัติงานสนามในหมู่บ้าน ๆ ละ 1 คน การลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บัณฑิตอาสาสมัครได้ไปเรียนรู้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ปัญหา และความต้องการของชาวชนบท และมุ่งหมายให้บัณฑิตอาสาสมัครได้ใช้ความรู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาทำงานให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนชนบทที่บัณฑิตอาสาสมัครไปใช้ชีวิตอยู่ (วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, 2558: 5)

ในยุคเริ่มก่อตั้งหลักสูตร พ.ศ. 2512 จนถึง พ.ศ. 2561 นักวิชาการศึกษาจะทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงคอยให้คำปรึกษาแก่บัณฑิตอาสาสมัครในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านการปรับตัวและการใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัว การทำงานร่วมกับองค์กรปฏิบัติงานสนาม การเก็บข้อมูลเพื่อเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง และด้านอื่น ๆ ที่บัณฑิตอาสาสมัครต้องการคำแนะนำจากนักวิชาการศึกษาที่เลี้ยง จนมีบัณฑิตอาสาสมัครบางคนได้เขียนถึงนักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงไว้ในรายงานการสรุปบทเรียน 1 ปีการเป็นบัณฑิตอาสาสมัครไว้ว่า “...นักวิชาการศึกษาซึ่งเป็นได้แทบทุกอย่างที่น้องๆ ต้องการ” (สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557: 15)

บทบาทนักวิชาการศึกษาพีเลียง ในช่วงที่บัณฑิตอาสาสมัครลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนามนี้ เป็นบทบาทที่ทำหายมากอีกบทบาทหนึ่งของการเป็นนักวิชาการศึกษาพีเลียง ทั้งนี้เพราะนักวิชาการศึกษาพีเลียงจะต้องใช้ทุกกลยุทธ์และทุกทักษะที่มีเพื่อทำหน้าที่เป็นพีเลียงให้คำปรึกษาแก่บัณฑิตอาสาสมัครในทุก ๆ เรื่อง โดยนักวิชาการศึกษาพีเลียงจะต้องมีความรู้ทางวิชาการและเทคนิคการให้คำปรึกษาเพื่อเสริมสร้างกำลังใจให้กับบัณฑิตอาสาสมัคร นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องสามารถปรับและประยุกต์ใช้ทักษะและกลยุทธ์ให้เหมาะกับบัณฑิตอาสาสมัครแต่ละคนที่มีความเฉพาะและแตกต่างกัน ในช่วงเวลาที่บัณฑิตอาสาสมัครลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม นักวิชาการศึกษาพีเลียงจะมีบทบาทต่าง ๆ ดังนี้

2.1 บทบาทการนิเทศงานบัณฑิตอาสาสมัคร

บทบาทการนิเทศงาน เป็นบทบาทที่ทำหายมากบทบาทหนึ่งของการเป็นนักวิชาการศึกษาพีเลียงและเป็นบทบาทที่นักวิชาการศึกษาพีเลียงให้ความสำคัญมากบทบาทหนึ่งด้วยเช่นกัน เพราะการเยี่ยมนิเทศนั้น นักวิชาการศึกษาพีเลียงจะต้องเดินทางไปยังหมู่บ้านที่บัณฑิตอาสาสมัครปฏิบัติงานสนามอยู่ โดยต้องเยี่ยมนิเทศบัณฑิตอาสาสมัครที่อยู่ในความดูแลให้ครบทุกคน และควรจะใช้เวลาอยู่ในหมู่บ้านร่วมกับบัณฑิตอาสาสมัครอย่างน้อยคนละ 2 - 3 วัน เพื่อติดตามการใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัวและชุมชน และติดตามการทำงานร่วมกับองค์กรปฏิบัติงานสนาม ในระหว่างการเยี่ยมนิเทศบัณฑิตอาสาสมัครนั้น นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องสังเกตพฤติกรรมความรู้สึก การใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัวและชุมชนและการทำงานร่วมกับองค์กรปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัครด้วยว่า มีสถานการณ์อะไรที่เป็นที่น่าสังเกตหรือเป็นสัญญาณเตือนว่าบัณฑิตอาสาสมัครอาจมีปัญหาในการใช้ชีวิตในชุมชนหรือมีปัญหาการทำงานในองค์กร หากมีสถานการณ์บางอย่างที่เป็นสัญญาณเตือน ไม่ว่าจะมาจากการที่บัณฑิตอาสาสมัคร

เล่าให้ฟังหรือนักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงสังเกตเห็นเอง นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงจะต้องพยายามแก้ไขหรือจัดการกับปัญหาหรือสถานการณ์ที่ไม่พึงประสงค์นั้นให้บัณฑิตอาสาสมัครผ่านพ้นสถานการณ์นั้นไปโดยเร็ว เพื่อให้บัณฑิตอาสาสมัครสามารถใช้ชีวิตและทำงานในพื้นที่นั้นต่อไปได้จบครบตามระยะเวลาที่หลักสูตรกำหนด นอกจากนี้นักวิชาการศึกษาจะต้องติดตามการทำงานวิชาการในส่วนของการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูล และการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องด้วยว่า บัณฑิตอาสาสมัครมีข้อมูลเพียงพอต่อการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องหรือไม่ และหากบัณฑิตอาสาสมัครขอคำปรึกษาในประเด็นการเก็บข้อมูลหรือการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงต้องสามารถให้คำแนะนำกับบัณฑิตอาสาสมัคร ในประเด็นทางวิชาการได้ด้วย กล่าวคือ นักวิชาการศึกษาที่เลี้ยงจะต้องมีทักษะและความรู้ทางวิชาการและมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาคอยให้กำลังใจสำหรับการใช้ชีวิตในพื้นที่และการปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัครด้วย

2.2 บทบาทการสร้างเสริมกำลังใจและปลูกพลังให้กับบัณฑิตอาสาสมัคร

การปฏิบัติงานสนาม ถือได้ว่าเป็นบททดสอบที่สำคัญที่สุดของการเรียนการสอนในหลักสูตร ป.บอ. เพราะบัณฑิตอาสาสมัครจะต้องปรับตัวและใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัวและชุมชนที่ไม่คุ้นเคย ต้องทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับชุมชน ต้องศึกษาและเก็บข้อมูลชุมชนเพื่อนำมาเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง และต้องทำหน้าที่ช่วยงานองค์กรเสมือนเป็นเจ้าหน้าที่คนหนึ่งขององค์กร เพื่อเก็บเกี่ยวประสบการณ์และเรียนรู้ผ่านการให้บริการชุมชน (Service Learning) ตามหลักปรัชญาของหลักสูตร ภารกิจและบททดสอบนี้เป็นบททดสอบที่บัณฑิตอาสาสมัครต้องผ่านไปได้ หลายครั้งที่บัณฑิตอาสาสมัครพบเจออุปสรรค เกิดความท้อแท้ ทำให้หมดกำลังใจใน

การปฏิบัติงานและการอยู่ในพื้นที่ปฏิบัติงานสนามบัณฑิตอาสาสมัครก็จะสื่อสารมายังนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงเพื่อเล่าถึงปัญหา อุปสรรค และความยากลำบากที่ได้พบ นักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงที่เป็นกลไกเล็กๆ ของหลักสูตรนี้ มีบทบาทหน้าที่ในการช่วยเหลือให้คำปรึกษาคอยให้กำลังใจและประคับประคองให้บัณฑิตอาสาสมัครยังคงมีความมุ่งมั่น ยืนหยัด ฝ่าฟันอุปสรรค และเดินต่อไปในเส้นทางสายนี้จนบรรลุเป้าหมายและความตั้งใจของตัวบัณฑิตอาสาสมัครเองที่มีต่อการเข้ามาเรียนในหลักสูตรนี้

2.3 เทคนิคและทักษะที่นักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงพึงมี

2.3.1 เทคนิคการสื่อสาร การให้คำปรึกษา และเสริมสร้างกำลังใจ ในแบบฉบับของนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยง

2.3.1.1 การสร้างความคุ้นเคย นักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงต้องสร้างความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ที่ดีกับบัณฑิตอาสาสมัครนับตั้งแต่ก้าวแรกที่บัณฑิตอาสาสมัครก้าวเข้ามาเรียนในหลักสูตร การสร้างความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันนี้จะนำไปสู่ความไว้วางใจและการเปิดใจของบัณฑิตอาสาสมัครกับนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยง ทำให้เมื่อบัณฑิตอาสาสมัครรู้สึกไม่สบายใจหรือมีปัญหาในระหว่างการเรียนรู้ในหลักสูตรไม่ว่าจะเป็นช่วงการเรียนรู้วิชาภาคทฤษฎี ช่วงการปฏิบัติงานสนามในพื้นที่หรือช่วงการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง บัณฑิตอาสาสมัครจะเปิดใจเล่าปัญหาให้นักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงฟัง เพื่อขอคำแนะนำหรือหาทางออกที่เหมาะสมร่วมกันต่อไป

2.3.1.2 การเปิดใจรับฟังบัณฑิตอาสาสมัคร เมื่อบัณฑิตอาสาสมัครปฏิบัติงานสนามในพื้นที่ มีบางครั้งที่บัณฑิตอาสาสมัครต้องการพูดคุยหรือเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ให้กับนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงฟัง ซึ่งเรื่องที่เล่าอาจเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป เรื่องที่ต้องการขอคำปรึกษาแนะนำจากนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยง หรือเรื่องที่ส่งผลต่อการอยู่ในพื้นที่ปฏิบัติ

งานสนามของบัณฑิตอาสาสมัคร สิ่งนี้นักวิชาการศึกษาพีเลียงพึงทำ คือการรับฟังสิ่งที่บัณฑิตอาสาสมัครพูดหรือเล่าให้ฟังอย่างตั้งใจ ไม่พยายามตัดบทหรือขัดจังหวะการเล่าเรื่องราวของบัณฑิตอาสาสมัคร ต้องฟังเรื่องราวให้ครบถ้วนแล้วให้คำแนะนำอย่างระมัดระวังและมีความเป็นไปได้ในการจัดการกับปัญหาที่ไม่เกิดผลกระทบกับทุกภาคส่วน เช่น ครอบครัวที่บัณฑิตอาสาสมัครพักอาศัย ชุมชน องค์กร หรือตัวบัณฑิตอาสาสมัครเอง เพื่อให้บัณฑิตอาสาสมัครมีความสุขและสามารถใช้ชีวิตและปฏิบัติงานในพื้นที่ได้ครบตามเวลาที่หลักสูตรกำหนด

2.3.1.3 ให้คำแนะนำภายใต้เงื่อนไขและข้อบังคับ

ของหลักสูตร การให้คำแนะนำเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นของนักวิชาการศึกษาพีเลียงแก่บัณฑิตอาสาสมัครนั้น สิ่งนี้นักวิชาการศึกษาพีเลียงต้องคำนึงถึงเป็นหลักสำคัญเป็นอย่างแรกก็คือ สวัสดิภาพความปลอดภัยและการใช้ชีวิตต่อในพื้นที่ปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัคร ลำดับต่อมาคือคำแนะนำที่ให้แก่มัคทายาสสมัครต้องสอดคล้องและเป็นไปตามเงื่อนไขและข้อบังคับของหลักสูตร ในกรณีที่เป็นปัญหาเล็กๆ น้อยๆ ที่นักวิชาการศึกษาพีเลียงเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบต่อทั้งตัวบัณฑิตอาสาสมัครเอง องค์กร และชุมชน นักวิชาการศึกษาพีเลียงก็จะให้คำแนะนำ วิธีแก้ปัญหาหรือทางออกที่คิดว่าเหมาะสมที่สุดในการจัดการกับปัญหานั้นๆ ให้แก่มัคทายาสสมัคร แต่ถ้าเป็นกรณีที่เป็นปัญหาที่อาจส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตและการทำงานในพื้นที่ของบัณฑิตอาสาสมัคร นักวิชาการศึกษาพีเลียงจะต้องหารือร่วมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ประธานและกรรมการบริหารหลักสูตร หรือองค์กรปฏิบัติงานสนามในบางกรณีเพื่อหาทางออกร่วมกันให้กับบัณฑิตอาสาสมัครต่อไป

2.4 ความรู้และทักษะทางวิชาการที่นักวิชาการศึกษาพีเลียง พึ่งมี

เนื่องจากเงื่อนไขการสำเร็จการศึกษาของหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) คือ การเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องหรือการผลิตผลงานสร้างสรรค์ ดังนั้นนักวิชาการศึกษาพีเลียงควรมีความรู้และทักษะเกี่ยวกับการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล และเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนอย่างเพียงพอที่จะให้คำแนะนำแก่บัณฑิตอาสาสมัครในเบื้องต้นได้ ซึ่งนับเป็นบทบาทหนุนเสริมกับอาจารย์ที่ปรึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครทักษะและความรู้ด้านการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยที่นักวิชาการศึกษาควรมีเพื่อให้คำแนะนำแก่บัณฑิตอาสาสมัครในเบื้องต้น ประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) หมายถึง การสังเกตที่ผู้สังเกตเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการสังเกตเนื่องจากผู้ศึกษาจะต้องเข้าไปคลุกคลีกับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการสังเกตจนได้รับความไว้วางใจเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของผู้ถูกสังเกต และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non - participant observation) หมายถึง การสังเกตที่นักวิจัยหรือผู้ศึกษาไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในสถานการณ์นั้น ๆ ไม่ต้องมีปฏิสัมพันธ์และไม่ต้องมีปฏิกิริยาโต้ตอบกับผู้ถูกสังเกต ผู้ศึกษาจะใช้วิธีนี้เมื่ออยากรู้ว่าอะไรเกิดขึ้นบ้างในปรากฏการณ์ที่ศึกษา คุณภาพของข้อมูลจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมนี้ จะขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ศึกษาในการเฝ้าดู ฟัง โดยไม่รบกวนการดำเนินตามธรรมชาติของเหตุการณ์ที่สังเกต (ชาย โพธิ์สิตา, 2554: 288 - 290) การสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ (active interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ทั้งสองฝ่ายมีส่วนร่วมในการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์ต้องใช้ศิลปะและความสามารถในการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ที่ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์มีความกระตือรือร้นที่จะเล่าเรื่องราวของเขาโดยไม่รู้สึกว่าการสัมภาษณ์หรือถูกซักไซ้ไล่เลียง รูปแบบการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพเป็นการสนทนา

แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured conversation) คือ เป็นการสนทนาที่มีโครงสร้างของการสนทนาหรือมีแนวคำถามที่กำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว แต่มีความยืดหยุ่นได้มากเท่าที่จำเป็น จุดมุ่งหมายของการสัมภาษณ์อยู่ที่การทำความเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ผู้สัมภาษณ์จะต้องจับประเด็นในสิ่งที่ผู้ให้สัมภาษณ์พูดหรือแสดงออก ซึ่งจะทำให้ผู้สัมภาษณ์กำหนดได้ว่าจะต้องถามในเรื่องเดิมต่อไปเพื่อขยายความในสิ่งที่ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบ หรือว่าจะสัมภาษณ์ในประเด็นถัดไป หรือมีประเด็นที่เกี่ยวข้องเพิ่มเข้ามาที่จะต้องสัมภาษณ์เพิ่มเติมหรือไม่ (ชาย โพธิ์สิตา, 2554: 247-252) **การสนทนากลุ่ม (Focus Group)** การสนทนากลุ่มไม่ใช่การสัมภาษณ์คนเป็นกลุ่มและไม่ใช่การระดมสมอง แต่เป็นการสนทนากับกลุ่มเฉพาะเจาะจงที่กำหนดขึ้นมาเพื่อหาความคิดเห็นและประสบการณ์ของผู้ร่วมสนทนาซึ่งอาจแตกต่างกันได้ ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกันเสมอไป สมาชิกในการสนทนากลุ่มจะถูกเลือกสรรมาตามคุณสมบัติที่นักวิจัยหรือผู้ศึกษากำหนด เพื่อสนทนาหรืออภิปรายโต้ตอบกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การสนทนากลุ่มจะเป็นการสนทนาอภิปรายกันในเนื้อหาหรือประเด็นที่ผู้ศึกษากำหนดมาเป็นประเด็นในการสนทนา โดยมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน เพื่อจะได้ข้อมูลที่ถูกต้องตรงประเด็นสำหรับตอบคำถามการวิจัยโดยเฉพาะ (ชาย โพธิ์สิตา, 2554: 196-197) **การทำแผนที่เดินดิน** คือ การสำรวจลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งจะทำให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การทำแผนที่เดินดินถือเป็นเครื่องมือสำคัญเครื่องมือหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนของบัณฑิตอาสาสมัคร **ประวัติศาสตร์ชุมชน** เป็นการทำความเข้าใจเรื่องราวของชุมชน ในมิติต่างๆ ประกอบด้วย **มิติทางสังคมวัฒนธรรม** เพื่อทำความเข้าใจชุมชนในประเด็นประเพณี ความเป็นมา บุคคลสำคัญ การรวมกลุ่ม และความขัดแย้งในชุมชน **มิติด้านเศรษฐกิจ** เพื่อศึกษากลไกเศรษฐกิจของชุมชน ปัจจัยการผลิต อาชีพของคนในชุมชน

และรูปแบบการผลิต **มิติด้านการเมือง** เป็นการศึกษาข้อมูลชุมชนในด้านผู้นำท้องถิ่น การมีส่วนร่วม ความขัดแย้ง สถาบันทางการเมือง และการรวมกลุ่มของคนในชุมชน **มิติด้านสุขภาพ** เป็นการศึกษาข้อมูลด้านสุขภาพของคนในชุมชน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน และศึกษาระบบการให้บริการด้านสุขภาพในปัจจุบันและการเข้าถึงบริการด้านสุขภาพของชาวบ้าน ศึกษาเกี่ยวกับการแพทย์ในชุมชนทั้งการแพทย์แผนปัจจุบันและการแพทย์แผนไทย เป็นต้น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจะทำให้เข้าใจความเป็นมาและเรื่องราวของชุมชน เข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชน สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อชุมชน ซึ่งจะช่วยให้บัณฑิตอาสาสมัครมองเห็นและเข้าใจภาพรวมของชุมชนมากขึ้น **ผังเครือญาติ** เป็นการศึกษาความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน เพื่อทำความเข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนเชิงเครือญาติ ซึ่งจะช่วยให้บัณฑิตอาสาสมัครมองเห็นรากฐานของชุมชนและเข้าใจตัวบุคคลและระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในระยะเวลาอันสั้น **โครงสร้างองค์กรชุมชน** เป็นการศึกษาบุคคล องค์กร และสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน รวมถึงผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เพื่อช่วยให้เข้าใจโครงสร้างของชุมชนและเห็นภาพความสัมพันธ์ของชุมชนในแง่มุมต่าง ๆ **ระบบสุขภาพชุมชน** เป็นการศึกษาระบบสุขภาพของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย โรคที่มีในชุมชน ความรู้สึกของคนในชุมชนที่มีต่อโรคและวิธีการรักษาโรคของคนในชุมชน จะช่วยให้บัณฑิตอาสาสมัครเห็นความหลากหลายทางการแพทย์ที่มีในชุมชน เช่น การรักษาตามวิถีของชาวบ้าน การรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบัน หรือรักษาด้วยแพทย์แผนไทย **ประวัติชีวิต** เป็นการศึกษาเรื่องราววิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ผู้นำ คนเฒ่าคนแก่ คนป่วย คนทั่วไป ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิถีชีวิต วัฒนธรรม สภาพสังคม เศรษฐกิจ และความเคลื่อนไหวของชุมชน

หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ **ปฏิทินชุมชน** เป็นการศึกษาวิถีชุมชน ในมิติ ด้านสังคม เศรษฐกิจ ประเพณีวัฒนธรรม การผลิตทางการเกษตร และการประกอบอาชีพของชุมชนในรูปแบบของช่วงเวลาตามปีปฏิทิน การศึกษาปฏิทินชุมชนจะทำให้บัณฑิตอาสาสมัครสามารถวางแผนการทำงาน ร่วมกับชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับวิถีของชุมชนอย่างแท้จริง (นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ Mind Mapping โดย เกษัษฐกรประชาสวรรณ แสนภักดี สืบค้นจาก <http://www.prachasan.com/elearning/ComWayKomart.pdf>, เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2561)

3. บทบาทการเสริมพลังในช่วงการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง 2 เดือน

การปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัครจะสิ้นสุดลง เมื่อ บัณฑิตอาสาสมัครปฏิบัติงานสนามในพื้นที่ครบ 7 เดือน จากนั้นจะเข้าสู่ ช่วงเวลาของการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องเป็นเวลา 2 เดือน เพื่อ สำเร็จการศึกษาตามโครงสร้างของหลักสูตร ในช่วงเวลาการเขียนรายงาน การวิจัยเฉพาะเรื่องนี้ เป็นช่วงที่บัณฑิตอาสาสมัครมีความเครียดค่อนข้าง สูง เพราะต้องเขียนงานวิชาการโดยใช้ข้อมูลที่ได้รวบรวมในระหว่าง การปฏิบัติงานสนามในพื้นที่ ช่วงนี้บัณฑิตอาสาสมัครจะใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการ เขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง การอ่านหนังสือ การเข้าห้องสมุดเพื่อ ค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติม และการนัดพบกับอาจารย์ที่ปรึกษาเป็นระยะๆ เพื่อขอ คำแนะนำการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง

บทบาทหลักของนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงในช่วงนี้ คือ การให้ กำลังใจและคอยกระตุ้นเตือนให้บัณฑิตมีความมุ่งมั่นในการเขียนรายงาน การวิจัยเฉพาะเรื่อง ไม่ไขว่เขวไปกับสิ่งเร้าหรือปัจจัยอื่นๆ ที่มาดึงดูดความ สนใจของบัณฑิตอาสาสมัครออกไปจากการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง

บางครั้งบัณฑิตอาสาสมัครก็จะเข้ามาขอคำแนะนำเกี่ยวกับการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องจากนักวิชาการศึกษาพีเลียง ซึ่งนักวิชาการศึกษาพีเลียงก็จะทำหน้าที่ให้คำแนะนำการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องในเบื้องต้นให้กับบัณฑิตอาสาสมัครด้วย

ภารกิจหลักของนักวิชาการศึกษาในช่วงการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัคร คือ

1. ให้กำลังใจในการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง การติดตามและคอยกระตุ้นเตือนให้บัณฑิตอาสาสมัครยังคงมุ่งมั่นในการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องเพื่อเสนอขอสอบการวิจัยเฉพาะเรื่องและสำเร็จการศึกษาภายในเวลาที่กำหนด
2. ประสานกับอาจารย์ที่ปรึกษาในการติดตามความก้าวหน้าและกระตุ้นการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัคร
3. ประสานการสอบรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัคร
4. ตรวจสอบรูปแบบการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัครให้เป็นไปตามรูปแบบที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กำหนด

บทสรุป: นักวิชาการศึกษา “พีเลียง” กับบทบาทที่(ต้อง)เปลี่ยนแปลงไป

นับแต่เริ่มก่อตั้งหลักสูตรเมื่อปี พ.ศ. 2512 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2561 เป็นเวลาเกือบครึ่งศตวรรษที่นักวิชาการศึกษาพีเลียงอยู่คู่กับหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) มา บทบาทหรือภารกิจหลัก ๆ ของนักวิชาการศึกษาพีเลียงตลอด 40 กว่าปีที่ผ่านมาแทบไม่เปลี่ยนไปจากภารกิจของนักวิชาการศึกษาในอดีต กล่าวคือ นักวิชาการศึกษาพีเลียงยังคงมีภารกิจในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรและสนับสนุนการเรียนการสอนของหลักสูตรในช่วงการเรียนรายวิชาภาคทฤษฎี 3 เดือน ภารกิจในการ

เป็นที่เลื่องลือเทศการปฏิบัติงานสนามและเป็นส่วนสนับสนุนการปฏิบัติงานสนามของบัณฑิตอาสาสมัครในระหว่างการลงพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม 7 เดือนภารกิจในด้านของงานวิชาการและสร้างเสริมกำลังใจให้กับบัณฑิตอาสาสมัครทำหน้าที่คอยกระตุ้นและติดตามการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัคร ในช่วงเวลาการเขียนรายงานการวิจัยเฉพาะเรื่อง 2 เดือน ทำให้ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของการเรียนในหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครจะได้รับความรักและความปรารถนาดีจากนักวิชาการศึกษาที่เลื่องและจะยังคงได้รับความรักและความปรารถนาดีเช่นนี้ตลอดไป แม้ว่าจะสำเร็จการศึกษาจากหลักสูตรแล้วก็ตาม จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2558 ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทและภารกิจหลักของนักวิชาการศึกษาที่เลื่องครั้งสำคัญ เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมไทยที่ก้าวเข้าสู่ยุคสังคมสารสนเทศหรือยุคข้อมูลข่าวสารไร้พรมแดน ที่ทำให้บทบาทและภารกิจของนักวิชาการศึกษาที่เลื่องซึ่งเป็นฟันเฟืองเล็กๆ ของการจัดการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ต้องเปลี่ยนแปลงไปในส่วนของภารกิจการสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนาม ด้วยการเปลี่ยนบทบาทจากการเดินทางไปสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามเป็นบทบาทการประสานงานกับองค์กรปฏิบัติงานสนามในพื้นที่เพื่อให้องค์กรในพื้นที่ปฏิบัติงานสนามเป็นผู้สำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามแทนนักวิชาการศึกษาและส่งข้อมูลกลับมายังหลักสูตร และการยกเลิกภารกิจงานบัณฑิตอาสาสมัครของนักวิชาการศึกษาที่เลื่อง อันเนื่องมาจากการะงานของวิทยาลัยที่มีมากขึ้น ทำให้วิทยาลัยต้องการให้นักวิชาการศึกษามีเวลาอยู่ประจำที่วิทยาลัยมากขึ้น แทนที่จะใช้เวลาในการเดินทางไปสำรวจพื้นที่ปฏิบัติงานสนามหรือเดินทางไปนิเทศงานบัณฑิตอาสาสมัครเป็นเวลานานๆ ประกอบกับข้อจำกัดทางงบประมาณสำหรับการจัดการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ที่ปัจจุบันได้รับงบประมาณลดลง (พ.ศ. 2561) และมีแนวโน้มว่า

จะไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนการจัดการศึกษาในอนาคต ทำให้หลักสูตรต้องยกเลิกการเดินทางไปนิเทศงานของนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 เป็นต้นมา

จากการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่งบประมาณและนโยบายด้านการจัดการศึกษาของหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) อาจส่งผลให้บทบาทของนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงที่เดิมมีบทบาทและภารกิจที่มีความพิเศษเฉพาะแตกต่างจากนักวิชาการศึกษาของคณะอื่นๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำเป็นต้องปรับลดบทบาทที่มีความพิเศษเฉพาะนี้ลง เหลือเพียงบทบาทของนักวิชาการศึกษาที่มีลักษณะเช่นเดียวกับนักวิชาการศึกษาของคณะต่างๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าบทบาทของนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร นักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงก็ยังคงเป็นนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงที่มีความรักความผูกพันและความปรารถนาดีให้กับบัณฑิตอาสาสมัครทุกคน ไม่ว่าบทบาทของนักวิชาการศึกษาพี่เลี้ยงจะเปลี่ยนแปลงไปมากเพียงใดก็ตาม

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

ชาย โพธิ์สิตา. (2554). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้ง.

บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2542). “โครงการที่ผมรัก” กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานที่ไม่ได้ตีพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2558). รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 11/2558. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์, มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ประเทศไทย.

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2558). หลักสูตร
ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ฉบับปรับปรุง พ.ศ.
2558. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประเทศไทย.

สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2554). *คู่มือการเป็นพี่เลี้ยง
บัณฑิตอาสาสมัคร*. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประเทศไทย.

สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2557). *เรื่องเล่า...
ประสบการณ์ 1 ปี การเป็นบัณฑิตอาสาสมัคร*. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์,
สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประเทศไทย.

สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. *แผนการพัฒนาโครงการ
การศึกษาชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง พ.ศ. 2515-2519*. เอกสารไม่ได้
ตีพิมพ์ สืบค้นจาก <http://ir.tu.ac.th> เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2561

สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. รายงานการประชุมคณะ
กรรมการประจำสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร ครั้งที่ 4/2519. เอกสาร
ไม่ได้ตีพิมพ์ สืบค้นจาก <http://ir.tu.ac.th> เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน
2561

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ Mind Mapping โดย เกษัษฐประชาธรรมณ์
แสนักดี. เครื่องมือศึกษาชุมชนทั้ง 7 จากหนังสือวิถีชุมชน คู่มือ
การเรียนรู้ที่ทำงานชุมชน ง่าย ได้ผล และสนุก. สืบค้นจาก <http://>

www.prachasan.com/elearning/ComWayKomart.pdf, เมื่อวันที่
26 ตุลาคม 2561

ฤทธิไกร ไชยงาม. เครื่องมือ 7 ชั้น เรียนรู้วิธีชุมชน โดย นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์.
สืบค้นจาก <https://www.gotoknow.org/posts/628531> เมื่อวันที่
26 ตุลาคม 2561

ในแพรวปีกเสรีของผีเสื้อ
มีความฝันเหลือเพื่อเพื่อโลกกว้าง
เราจะร่อนลงหอบปีกบอบบาง
ดื่มน้ำค้างเคล้าน้ำใจไปด้วยกัน
ไปเสพสุขสุนทรีย์ของชีวิต
แะผูกมิตรมวลไม้ในสวนขวัญ
อุ้มอนุละของของพืชพรรณ
สร้างสีสันโลกสวยด้วยมือเรา

ที่มา:

ข้อความ: ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง. “แผ่นพับหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร ปี 2536”

ภาพ: Design by Freepik. www.freepik.com

ประเด็นเชิงวิพากษ์ในนโยบายสังคมโลกและ
การอภิบาลเพื่อลดความยากจน:
จากความมั่นคงทางสังคมสู่การคุ้มครอง
ทางสังคมขององค์การแรงงาน
ระหว่างประเทศ
Critical Issues in Global Social Policy and
Governance for Poverty Reduction:
From Social Security to Social Protection of the
International Labour Organization

กฤษฎา ชีระโกศลพงศ์

บทคัดย่อ

ในศตวรรษ 21 นโยบายสังคมโลกเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้เพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ โดยมุ่งเน้นที่การคุ้มครองทางสังคมและการลดความยากจน แนวทางการศึกษานีโอกรัมเซียนแสดงให้เห็นการครองอำนาจนำโลกและพิจารณาโครงสร้างทางประวัติศาสตร์โดยตั้งอยู่บนความไม่เท่าเทียมของตัวแสดงต่าง ๆ แต่หลังจากสงครามเย็นยุติลง เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระหว่างประเทศส่งผลให้การคุ้มครองทางสังคมกำหนดขึ้นโดยตัวแสดงต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่อภิบาล ประการแรก ธนาคารโลกเสนอแนวทางการจัดการความเสี่ยงทางสังคม โดยมุ่งเน้นที่วงจรชีวิต ความยากจน และกลุ่มคนเปราะบาง ประการที่สอง องค์การแรงงานระหว่างประเทศส่งเสริมวัตถุประสงค์เชิงกลยุทธ์ข้อที่ 3 ของงานที่มีคุณค่าสู่การพัฒนาฐานการคุ้มครองทางสังคมในปี ค.ศ. 2011 และประการที่สาม การสร้างความเป็นสากลของการคุ้มครองทางสังคมเพื่อยกระดับเป็นความร่วมมือหุ้นส่วนโลกระหว่างธนาคารโลกและองค์การแรงงานระหว่างประเทศในปี ค.ศ. 2016 อย่างไรก็ตามพบความท้าทายสามประการของการอภิบาลโลก ความท้าทายแรก คือ การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองเพื่อจัดการความไร้ระเบียบโลกโดยสหประชาชาติ และจัดเตรียมให้การคุ้มครองทางสังคมเป็นรูปแบบของการอภิบาลสังคมโลก ความท้าทายที่สอง คือ เสรีนิยมใหม่เป็นวินัยและบ่อยครั้งถูกควบคุมโดยสถาบันระหว่างประเทศ ทั้งยังปรากฏถึงการครอบงำด้วยชุดนโยบายเสรีนิยมใหม่ของฉันทามติวอชิงตัน ความท้าทายที่สาม คือ การไม่สามารถจัดความยากจนให้หมดสิ้นลง ถือเป็นความล้มเหลวการอภิบาลของเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ: การคุ้มครองทางสังคม การลดความยากจน โลกาภิบาล ธนาคารโลก องค์การแรงงานระหว่างประเทศ

Abstract

In the 21st century, a global social policy is used by international development. It focuses on social protection and poverty reduction. A neo-Gramscian perspective demonstrates the global hegemony and considers historical structures based on inequality of actors. After the Cold War, the changing transnational structure affects the formulation of social protection by multi-actor governance which are (a) The World Bank proposes social risk management instruments focus on life-cycle, poverty, and vulnerable groups. (b) The International Labour Organization (ILO) promotes strategic objective no. 3 of decent work to developing social protection floors in 2011. (c) The foundation of universal social protection for elevating the cooperation between the world bank and the ILO to be a global partnership in 2016. There are three challenges to global governance. The first challenge is creating political legitimacy to governing global disorder by the United Nations (UN), and provided to social protection is a form of global social governance. The second challenge is neoliberalism is discipline and often constrained by international institutions. It appeared that there is the domination by neoliberal doctrines of the Washington Consensus. The third challenge is cannot eradicate poverty, so it is a governance failure of Sustainable Development Goals (SDGs).

Keywords: Social Protection, Poverty Reduction, Global Governance, World Bank, International Labour Organization

1. ประเด็นแห่งการวิพากษ์ต่อการคุ้มครองทางสังคม

ในการนำเสนอบทความนี้ ผู้เขียนได้รับแรงบันดาลใจมาจากสามประการ ดังนี้

ประการแรก จากประสบการณ์การวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวที่อยู่ข้างหลังของแรงงานย้ายถิ่น โดยศึกษาระบบการคุ้มครองทางสังคมที่สนับสนุนต่อการดำรงชีวิตของครอบครัวและชุมชน รวมถึงสาเหตุที่ทำให้แรงงานตัดสินใจย้ายถิ่นออก และแนวทางจัดการความเสี่ยงทางสังคม แต่จะเห็นได้ว่าการคุ้มครองทางสังคมกลายเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างจากเดิม เพราะนอกจากระบบการคุ้มครองทางสังคมที่ออกแบบและดำเนินการโดยภาครัฐแล้ว กระแสการพัฒนาระหว่างประเทศตั้งแต่ทศวรรษ 1990 กลับทำให้ภาคประชาสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น และแสดงบทบาทโดยการคุ้มครองทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ เช่น การจัดการทุนทางสังคมและทรัพยากรภายในชุมชน เป็นต้น (Nirathron & Theerakosonphong, 2018)

ประการที่สอง จากคำถามการวิจัยของ Bob Deacon ในหนังสือ “Global Social Policy in the Making: The Foundation of the Social Protection Floor สะท้อนให้เห็นว่าใครมีอิทธิพลภายในองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization: ILO) จนนำไปสู่การกำหนดข้อเสนอแนะฉบับที่ 202 เกี่ยวกับฐานการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection Floor: SPF) ส่งผลให้เกิดการบูรณาการองค์การภายในเครือสหประชาชาติ (United Nations: UN) ถือว่า ILO เริ่มต้นบทบาทด้านการอภิบาลทางสังคมโลกมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 (Global Social Governance) (Deacon, 2013; กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์, 2561)

ประการที่สาม พัฒนามาจากบทสนทนา “In Conversation with Robert Cox: Historical Change, the Occupy Movement and Frozen

Social Forces” ระหว่าง Sarah J. Martin กับ Robert W. Cox ในปี ค.ศ. 2013 โดยได้จัดพิมพ์ในวารสาร Global Social Policy แต่ผู้เขียนมุ่งความสำคัญต่อคำถามที่เกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียม (Inequality) และการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection) เพื่อให้เป็นแนวทางของการศึกษา (Approaches) โดยมีคำถามว่าด้วย “ประเด็นเชิงวิพากษ์ในนโยบายสังคมโลกร่วมสมัยคืออะไร” ซึ่งเป็นคำถามที่แสดงให้เห็นช่องว่างของความไม่เท่าเทียม กลายเป็นประเด็นที่ควรแก่การศึกษา เพราะเกี่ยวข้องโดยตรงต่อความยากจน แม้ว่าภาพรวมนโยบายสังคมจะใช้ช่วยเหลือประชากรโลก แต่ความเป็นจริงแล้วการแก้ไขปัญหาต้องเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยเฉพาะพิจารณาถึงการครองอำนาจนำในระเบียบโลก นอกจากนี้การคุ้มครองทางสังคมก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมหรือช่วยลดผลกระทบที่เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ขณะเดียวกันนโยบายสังคมกลับไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง และยังทำให้ความไม่เท่าเทียมไม่ปรากฏขึ้นในเชิงประจักษ์ (Martin, 2013: 220-221)

จากบทสนทนาข้างต้น นำไปสู่ข้อสังเกตของผู้เขียนว่า ทำไม Cox เคลื่อนองค์พหุออกมาสู่ประเด็นของนโยบายสังคม เพราะอันที่จริงงานเขียนของ Cox โดยเฉพาะอย่างยิ่งอัตชีวประวัติให้ความสำคัญต่อบริบททางประวัติศาสตร์หรือเหตุการณ์ร่วมสมัยที่รับรู้ในช่วงชีวิต ส่งผลให้ทฤษฎีเชิงวิพากษ์ทางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ Cox ใช้อธิบายปรากฏการณ์โลกร่วมสมัยนั้น จนขยายสู่การพิจารณาถึงการครองอำนาจนำและตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำของจีน (Cox, 2013) นอกจากนี้ Cox เน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์โดยยึดโยงกับความสัมพันธ์ของโครงสร้างและตัวแสดง (Cox, 1995: 33) โดยเป็นกรอบการวิเคราะห์ที่ Cox พัฒนาขึ้นในบทความ Social Forces, States and World Orders

เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างทางประวัติศาสตร์ (Historical Structures)¹ (Cox, 1981: 135-138)

แต่ภายใต้โครงสร้างทางประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการครองอำนาจนำ (Hegemony) ในระเบียบโลกมาโดยตลอด ซึ่ง Cox ค่อนข้างเน้นที่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะบทบาทของสหรัฐอเมริกา (United States of America: USA) ขณะเดียวกัน Cox ก็เห็นว่าพลังทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับประเทศ ทำให้การมีส่วนร่วม สหพันธ์แรงงานและสภาแรงงานอุตสาหกรรมแห่งสหรัฐอเมริกา (AFL-CIO) กลับกลายเป็นมีบทบาทกดดันและแทรกแซงต่อ ILO เพื่อกำหนดรูปแบบของรัฐที่ต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์ และสร้างระเบียบโลกที่สนับสนุนประชาธิปไตยในช่วงสงครามเย็น โดยระยะแรกเริ่ม Cox เน้นที่ด้านแรงงาน เพราะเคยทำงานที่ ILO ระหว่าง ค.ศ. 1947-1972 (Cox, 1977: 2013)

จากการครองอำนาจนำที่ Cox เสนอมา ตั้งอยู่บนฐานคิด Gramscian แต่ประยุกต์ใช้ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยการครองอำนาจนำแตกต่างจากรูปแบบของการครอบงำ (Dominance) ที่รัฐหนึ่งกระทำต่ออีกรัฐหนึ่ง แต่การจัดแบ่งตามช่วงเวลาที่มีผู้ครองอำนาจนำหรือไม่นั้น ถือว่ามีประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้

¹ โครงสร้างทางประวัติศาสตร์ (Historical Structures) แบ่งออกเป็นสามระดับ ได้แก่ พลังทางสังคม (Social Forces) รูปแบบของรัฐ (Forms of State) และระเบียบโลก (World Orders) โดยที่ Cox ได้ยกตัวอย่างเพื่ออธิบายว่าพลังทางสังคม รูปแบบของรัฐ และระเบียบโลกมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน เพราะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม โดยกรณีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในศตวรรษ 19 คือ แรงงานภาคอุตสาหกรรมถือเป็นพลังทางสังคมที่มีส่วนร่วมต่อการเคลื่อนไหวของประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นยุโรป ให้รูปแบบของรัฐกลายไปสู่ลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจและจักรวรรดินิยม โดยกลายเป็นโครงสร้างใหม่ของระเบียบโลกด้วยเหตุนี้พลังทางสังคมจึงไม่ได้จำกัดไว้ที่ความสัมพันธ์ภายในประเทศ แต่เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ประชาสังคมโลกกลายเป็นตัวแสดงที่บอบช้ำ ไม่เฉพาะแต่รัฐเท่านั้น ขณะที่พลังทางสังคมยังทำให้เกิดการขยายความสัมพันธ์เชื่อมโยงกลุ่มคนและชนชั้นทางสังคมต่างๆ มารวมเป็นกลุ่ม (Bloc) ที่มีอุปสรรคสำคัญคือความแตกต่างของแต่ละประเทศ อย่างไรก็ตามก็มีการครองอำนาจนำโลก จึงพยายามสร้างความเป็นสากลทั้งแบบแผน สถาบัน และกลไกต่างๆ สำหรับองค์การระหว่างประเทศถือเป็นกลไกตามที่ Cox เสนอไว้ เพราะทำหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการครองอำนาจนำ (Cox, 1983: 170-172)

บทบาทขององค์การระหว่างประเทศ จึงขยายการครองอำนาจออกไปครอบคลุมระเบียบโลก สร้างความชอบธรรมให้แก่แบบแผนต่างๆ และทำหน้าที่สนับสนุนความร่วมมือจากอภิสถิรชนจากประเทศกำลังพัฒนา โดยที่การกำหนดกฎเกณฑ์และแบบแผนเป็นกลไกที่ใช้ครอบงำทางเศรษฐกิจและพลังทางสังคม แม้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบทางการก็ตาม แต่กลับกลายเป็นการครอบงำโดยกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) และธนาคารโลก (World Bank: WB) ขณะเดียวกัน ILO ส่งเสริมให้มีระบบไตรภาคี เพื่อจัดการความขัดแย้งทางชนชั้นและอำนาจการต่อรองทางอุตสาหกรรมสัมพันธ์ จึงอาศัยช่วงสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง วางแผนก่อตั้ง ILO และอำนาจการก่อตั้งถูกบรรจุไว้ในสนธิสัญญาแวร์ซาย ด้วยเหตุนี้ อาณัติของ ILO จึงมีรากฐานมาจากประเทศศูนย์กลางของโลก หรือหมายถึงประเทศมหาอำนาจโลกตะวันตก ได้แก่ สหราชอาณาจักร ฝรั่งเศส และ US (Cox, 1983: 172-173; 1987: 74-78)

ขณะที่บทบาทของอภิสถิรชนหรือชนชั้นปกครองจากประเทศต่างๆ ที่มารวมตัวในองค์การระหว่างประเทศ จึงไม่ได้แยกออกจากพลังทางสังคมและการก่อรูปเป็นกลุ่มทางประวัติศาสตร์ (Historic Bloc) เพราะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในระเบียบโลก ย่อมนำไปสู่การสร้างกลุ่ม

ทางประวัติศาสตร์ใหม่ภายในประเทศต่าง ๆ อาจก่อให้เกิดการตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำ (Counter-Hegemony) แต่ Cox ก็อาศัยความคิดของ Gramsci มาใช้เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความสลับซับซ้อนระหว่างโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่าง สะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบต่าง ๆ กล่าวคือ กลุ่มทางประวัติศาสตร์ไม่ยึดโยงเฉพาะผลประโยชน์ทางชนชั้น นอกจากนี้การรวมตัวยังอาศัยวัฒนธรรมร่วมบนความยินยอมพร้อมใจ จึงปรากฏให้เห็นกลุ่มชาวนาหรือคนชายขอบ ถูกแยกออกจากกลุ่มคนงานภาคอุตสาหกรรม (Cox, 1983: 167-169; 173-174)

ขณะที่ Cox ได้พัฒนาแนวคิดปัญญาชน (Intellectual) มาจาก Gramsci โดยเป็นตัวแสดงที่มีบทบาทหลักในกลุ่มทางประวัติศาสตร์ โดยไม่ยึดโยงกับชนชั้นทางสังคม แต่ในทางกลับกันปัญญาชนที่ยึดโยงกับชนชั้น (Organic Intellectual)² จะทำหน้าที่สร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ใหม่ พร้อมกับอุดมการณ์และสถาบันภายใต้การครองอำนาจนำโดยชนชั้นแรงงานภายในสังคม (Cox, 1983: 167-169) เห็นได้ว่าแนวทางการศึกษา neo-Gramscian เน้นที่ปัญญาชนที่ยึดโยงกับชนชั้น กล่าวคือ ผู้แทนอภิสิทธิ์ชนที่มาร่วมมือภายนอกประเทศในเวทีระหว่างประเทศ ล้วนแล้วทำหน้าที่สนับสนุนการครองอำนาจนำ ดังที่ Stephen Gill พิจารณาว่าการรวมกลุ่มของผู้แทนจากภาคธุรกิจเป็นเวทีในระดับระหว่างประเทศก็ถือเป็นปัญญาชนที่ยึดโยงกับชนชั้น จากความร่วมมือนี้เรียกว่ากลุ่มระหว่างประเทศ (Transnational

² Organic Intellectual แปลตาม วัชรพล พุทธิรักษา ว่า “ปัญญาชนที่ยึดโยงกับชนชั้น” โดยเป็นการแปลตามคำจำกัดความ จึงทำให้คำดูยืดยาวก็จริง แต่ทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตามแนวคิดของ Gramsci อ่านเพิ่มเติมได้ที่ บทสำรวจความคิดทางการเมืองของ อันโตนิโอ กรัมสกี เขียนโดย วัชรพล พุทธิรักษา ปี พ.ศ. 2557 จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สมมติ

Bloc)³ โดยก้าวข้ามจากกลุ่มทางประวัติศาสตร์ที่ยึดโยงอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมภายในประเทศ (Leysens, 2008: 129-131) ที่สำคัญกว่านี้มีตัวแสดงที่สำคัญ เช่น WB และ IMF ทำหน้าที่อภิบาลปกครองให้ปรับกลไกตามวิกฤติเชิงโครงสร้าง จนกล่าวได้ว่าภายหลังวิกฤติการเงินโลกตกต่ำในปี ค.ศ. 2008 กลับไม่ทำให้ระบบทุนนิยมโลกล้มเหลวเหมือนวิกฤติเศรษฐกิจโลกตกต่ำในทศวรรษ 1930 (Gill, 1990; 2000; 2012)

กลุ่มระหว่างประเทศ ถือเป็นการก่อตัวปัญหาที่เกิดขึ้นในระเบียบโลก ไม่ว่าจะเป็นการขยายตัวของความไม่เท่าเทียม ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และการแข่งขันทางการค้า จนจำเป็นต้องให้มีกฎเกณฑ์โลกใหม่ (New Global Rules) โดยเชื่อมโยงความร่วมมือจากประเทศต่าง ๆ นอกจากนี้ยังต้องอาศัยบรรษัทขนาดใหญ่มาร่วมจัดการปัญหาในเวทีการประชุมของ WEF (Gill, 2000) อย่างไรก็ดี Gill ได้เสนอแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมใหม่ (New Constitutionalism) โดยเป็นการก่อรูปโครงการทางการเมืองและกฎหมาย

³ กลุ่มระหว่างประเทศ (Transnational Bloc) ถูกเรียกโดย Stephen Gill ที่มีแนวคิดมาจาก Historic Bloc แต่ขยายออกมาสู่ระดับระหว่างประเทศ โดยเป็นความร่วมมือของอภินิติชนที่ขยายมาสู่ระดับระหว่างประเทศมีตัวอย่างเช่น (1) คณะกรรมาธิการไตรภาคี (Trilateral Commission) ประกอบด้วยเจ็ดประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจในสามภูมิภาค ดังนี้ สหรัฐอเมริกา แคนาดา สหราชอาณาจักร ฝรั่งเศส อิตาลี เยอรมนี และญี่ปุ่น (2) G7 โดยสหรัฐอเมริกาถือเป็นผู้นำกลุ่มที่ขับเคลื่อนด้วยเสรีนิยมใหม่ (3) ขยายมาสู่ G20 ภายหลังที่ US ประสบความล้มเหลวจากวิกฤติเชิงโครงสร้างโลก (Global Organic Crisis) โดย Gill เรียกเช่นนี้เพราะเกิดวิกฤติการณ์เงินโลกในปี ค.ศ. 2008 และในปัจจุบันมี (4) World Economic Forum (WEF) ที่ทำหน้าที่ผู้นำทางการเมืองและภาคธุรกิจมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวนโยบายเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมในระดับโลก จนกลายเป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่ครองอำนาจนำภายใต้อุตสาหกรรม 4.0 และสถาปนาเจ้าผู้ปกครองโลก (Global Leadership) ภายใต้การสร้างกฎเกณฑ์และแบบแผนในรัฐธรรมนูญนิยมใหม่ (New Constitutionalism)

แต่การจำกัดความถึงเรื่องนี้ค่อนข้างหลากหลาย⁴ แต่มีความเกี่ยวข้องกับรูปแบบของการอภิบาลทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม ขณะที่โลกาภิบาล (Global Governance) ก็จัดเป็นส่วนหนึ่งและมีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ที่ปฏิบัติการในระดับโลก (Gill & Cutler, 2014: 5-8; Gill, 2017: 638-641)

จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ ส่งผลให้การครองอำนาจนำโดย US ถดถอยลงมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เนื่องจากบรรษัทข้ามชาติเป็นตัวแสดงใหม่และมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจโลก ประกอบกับญี่ปุ่นและกลุ่มประเทศในยุโรปตะวันตก กลายเป็นประเทศที่สร้างดุลแห่งอำนาจขึ้นมาท้าทายต่อ US ในฐานะศูนย์กลางของโลก (Gill, 1990) นอกจากนี้การบูรณาการของประเทศในภาคพื้นยุโรปกลายเป็นรูปแบบใหม่ของรัฐเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยอาศัยการบูรณาการชุมชนทางการเมืองของประเทศต่างๆ ที่ตั้งอยู่ภายใต้การครองอำนาจนำในวินัยเสรีนิยมใหม่ (Disciplinary Neoliberalism) โดยถือเป็นกลุ่มระหว่างประเทศที่ก้าวข้ามจากประเทศผู้ภูมิภาค และตัดข้ามจากชนชั้นทางสังคม แต่กลับไม่ได้สถาปนาผู้นำในฐานะปัญญาชนและขาดเจตจำนงร่วม (Gill, 1998: 5-6; Gill, 2003: 60-64) แม้ว่า Cox คิดแตกต่างจาก Gill กล่าวคือ US กลับมาครองอำนาจนำอีกครั้งภายหลังเหตุการณ์ 9/11 แต่กลับทำให้ US ใช้อำนาจแข็ง (Hard Power) เพื่อท้าทายตำแหน่งศูนย์กลางโดยต่อสู้ทางอารยธรรมกับจีนที่เป็นขั้วอำนาจใหม่ โดยสภาวะเช่นนี้คล้ายกับการช่วงชิงตำแหน่งของผู้ครองอำนาจนำ (Cox & Schechter, 2002; Cox, 2012)

⁴ ธรรมเนียมนิยมใหม่ (New Constitutionalism) ครอบคลุมความหมายของการปรากฏรูปแบบของโครงสร้างการอภิบาลสำหรับระบบเศรษฐกิจโลก การเปลี่ยนรูปของเสรีนิยมใหม่ให้รองรับต่อรูปแบบของรัฐ การเชื่อมโยงกลไกต่างๆ ทั้งกฎหมาย กฎระเบียบ มาตรการ ขั้นตอน และสถาบันต่างๆ ให้รวมเข้ากับเสรีนิยมใหม่ และการทำให้เกิดความยืดหยุ่นของมาตรการต่างๆ เช่น การใช้กฎหมายอ่อน (Soft Law) ที่ไม่ได้บังคับ แต่ให้ใช้ความสมัครใจ เป็นต้น

ทั้งนี้แนวทางการศึกษา Neo-Gramscian ตามที่นำเสนอใน “Encyclopedia of Globalization” มี Roland Robertson และ Jan Aart Scholte เป็นบรรณาธิการ โดยอธิบายถึงหัวข้อ “neo-Gramscianism” โดยใช้ศึกษาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองโลก ขณะเดียวกันก็ถูกใช้ในการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เน้นที่การครองอำนาจนำโดยจักรวรรดิอเมริกัน โดยเฉพาะ (1) ความล้มเหลวของระบบการผลิต Fordism และบรรษัทขนาดใหญ่ที่เคลื่อนย้ายทุนและการผลิตไปที่ประเทศกำลังพัฒนา (2) โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ในโครงสร้างระหว่างประเทศ ได้แก่ บรรษัทข้ามชาติและสถาบันระหว่างประเทศ เช่น WB และ IMF (3) เสรีนิยมใหม่ทำให้เกิดการแข่งขันของตลาดอย่างเสรีทั่วโลก (Bohle, 2007)

ขณะที่หนังสือ “New Constitutionalism and World Order” ได้พยายามประยุกต์แนวคิดวินัยเสรีนิยมใหม่และธรรมนูญนิยมใหม่เพื่อใช้อธิบายนโยบายสังคม กล่าวคือ การคุ้มครองทางสังคมบ่อยครั้งถูกเรียกแทนหรือใช้แทนกันกับนโยบายสังคม และแท้จริงแล้วเป็นกลไกที่สนับสนุนขึ้นมาภายใต้เสรีนิยมใหม่ และส่วนหนึ่งในธรรมนูญนิยมก็บ่งชี้ว่าโลกาภิบาลใช้จัดการต่อสภาวะความไม่มั่นคงของมนุษย์ (Human Insecurity) โดยเฉพาะความเสี่ยงทางสังคมที่ก่อให้เกิดงานที่ไม่มั่นคงและเสี่ยงต่อการว่างงานในระยะยาว ความยากจน และชีวิตการทำงานที่ขาดความสมดุล กล่าวได้ว่านโยบายสังคมสนับสนุนให้มีการอภิบาลทางสังคมในโลกร่วมสมัย ทั้งนี้การคุ้มครองทางสังคมถูกนำเสนอขึ้นพร้อมกับโลกาภิวัตน์ เพราะมีเป้าหมายให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและมีเสถียรภาพทางสังคมสะท้อนให้เห็นว่าวินัยเสรีนิยมใหม่นอกจากรัดกุมนโยบายเศรษฐกิจแล้วยังครอบคลุมถึงนโยบายสังคมด้วย (Brodie, 2014)

สำหรับผู้เขียนจะใช้แนวทางการวิเคราะห์ที่อาร์มภพไว้ มาพิจารณาปรากฏการณ์ของการคุ้มครองทางสังคมภายใต้บทบาทของตัว

แสดงต่าง ๆ ในโครงสร้างระหว่างประเทศ โดยเฉพาะ ILO และ WB รวมถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นหลายระดับของการคุ้มครองทางสังคม โดยอาศัยการอภิบาลตั้งแต่ระดับโลกจนถึงประเทศและลงไปถึงสังคม มีหน้าซ้ำการครองอำนาจนำทำให้การคุ้มครองทางสังคมกลายเป็นระบบที่ออกแบบขึ้นภายใต้ความเป็นการเมือง ในลำดับต่อไปผู้เขียนจะอธิบายเริ่มต้นตั้งแต่ความมั่นคงทางสังคมก่อนเปลี่ยนผ่านไปสู่การคุ้มครองทางสังคม และการลดความยากจนที่ดำเนินมากกว่าแปดทศวรรษ แต่กลับยังปรากฏอยู่เรื่อยมา จนกลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหได้จากแผนแม่บท 15 ปี เหมือนที่ MDGs และ SDGs พยายามอยู่ ในท้ายสุดจึงเป็นบทวิพากษ์ต่อแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. การสร้างความมั่นคงทางสังคมและบทบาทของการช่วยเหลือเฉพาะทางโดย ILO

จากบทบาทความช่วยเหลือเฉพาะทาง (Technical Assistance) หรือนิยมเรียกว่าความร่วมมือเฉพาะทาง (Technical Cooperation) ของ ILO ปรากฏมาตั้งแต่ทศวรรษ 1920 หรือก่อนที่ ILO จะเริ่มต้นโครงการการวางแผนกำลังแรงงานภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยปัญหาการว่างงานทำให้ ILO ส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม (Social Security) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกันสังคม ขณะที่ US ขยายความร่วมมือในภาคพื้นลาตินอเมริกาเพื่อสนับสนุนปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตามทศวรรษ 1920 กระทั่งสงครามโลกครั้งที่สอง ILO ปรับตัวภายใต้รูปแบบการพัฒนาให้สอดคล้องตามแนวทางเสรีนิยม โดยมีสามประการดังนี้ (1) การจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) (2) ทฤษฎี Keynesian Economic และ (3) แผนงาน New Deal (Sinclair, 2017: 128) แต่การทำความเข้าใจถึงภารกิจของความมั่นคงทางสังคมได้นั้น ผู้เขียนจะนำเสนอปัจจัยบ่งชี้ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ตามลำดับต่อไป

ประการแรก คือ “การจัดการเชิงวิทยาศาสตร์” (Scientific Management) ถือเป็นรูปแบบการทำงานที่ ILO ตระหนักและให้ความสำคัญขึ้นมา เพราะในทางหนึ่งได้สนับสนุนกลไกการทำงานของระบบไตรภาคี แต่อีกทางหนึ่งกลับลดทักษะการทำงาน ระดับค่าจ้าง และอำนาจการต่อรอง ทั้งนี้ความสำคัญของรูปแบบนี้เป็นสายพานการผลิต (Mass Production) ขณะที่การทำให้เป็นมาตรฐาน (Standardization) ได้รับการสนับสนุนจากความสัมพันธ์ระหว่างผลิตภาพ เวลาการทำงาน และปริมาณแรงงาน จนกลายเป็นระบบการผลิตที่ได้รับความนิยม และถือเป็นแนวทางปฏิบัติที่นายจ้างใช้ครอบงำลูกจ้าง นอกจากนี้ยังแผ่ขยายเป็นวงกว้างในสถานที่ทำงานและสังคมของโลกตะวันตก โดยเป็นรากฐานให้ศาสตร์แขนงวิชาการจัดการ (Jessop & Sum, 2006; Nyland, 2001; Nyland, Bruce & Burns, 2014) ด้วยเหตุนี้ลูกจ้างจึงเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มีแรงกายและเวลา แต่ไม่มีโอกาสครองปัจจัยการผลิต ยิ่งกว่านี้จำเป็นต้องทำงานเพื่อให้ได้รับค่าจ้างพอยังชีพ ยิ่งกว่านั้นการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์กลับส่งผลให้เกิดการกดขี่ขูดรีดในระบบโรงงานอย่างแพร่หลายในภาคพื้นยุโรปและแผ่ขยายมาในภาคพื้นเอเชียประมาณทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา

ประการที่สอง คือ “การลงทุนและสร้างระบบการประกันสังคม” (Social Insurance) เมื่อกล่าวถึงสวัสดิการสังคม (Social Welfare) ระหว่างทศวรรษ 1920-1930 ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากเงินภาษี โดยที่ ILO ผลักดันให้เกิดความเป็นสากลและเป็นหลักใช้ปฏิบัติทั่วโลก เนื่องจากคำนึงถึงสภาพปัญหาจากการทำงาน และตระหนักถึงความสำคัญของระบบอุตสาหกรรมสัมพันธ์ จึงเห็นว่าการประกันสังคมเป็นแนวทางของการบริหารแรงงานโดยรัฐในระบบทุนนิยม หรือเรียกว่า “Industrial Government” (Commons, 1921) ทั้งนี้ ILO ยังได้จัดทำมาตรฐานแรงงานสากลในหมวดหมู่ของความมั่นคงทางสังคม เพราะคาดหวังให้มีอำนาจบังคับใช้ใน

รูปแบบกฎหมายแข็ง (Hard Law) เพื่อลดผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจโลกตกต่ำ (Great Depression) ผลที่ออกมากลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะการให้สัตยาบันขึ้นอยู่กับการตัดสินใจโดยรัฐสมาชิก จึงเป็นบทบาทใหม่ของ ILO เรียกว่าความช่วยเหลือเฉพาะทาง แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ทำให้คณะมนตรีเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติใช้บทบาทนี้เป็นแนวทางการพัฒนาระหว่างประเทศ โดยจัดอยู่นอกเหนือจากการปฏิบัติการเพื่อรักษาความมั่นคงและสันติภาพของ UN (Sinclair, 2017; Hughes & Haworth, 2009)

ประการที่สาม คือ “การจัดทำมาตรฐานแรงงานสนับสนุนให้แก่แผนงาน New Deal” เริ่มต้นตั้งแต่ที่ Franklin D. Roosevelt ตัดสินใจให้ US เข้าร่วมเป็นรัฐสมาชิกของ ILO ในปี ค.ศ. 1934 โดยได้รับการชักชวนและยื่นข้อเสนองานจาก Harold Butler ที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการใหญ่แห่ง ILO ระหว่างปี ค.ศ. 1932-1938 ทำให้ US เริ่มต้นปฏิบัติการครองอำนาจนำใน ILO ซึ่งต่อมายังสนับสนุน John G. Winant ให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการใหญ่ระหว่างปี ค.ศ. 1939-1941 ทั้งนี้ Winant เป็นหนึ่งในผู้ร่วมจัดทำแผนงาน New Deal และในปี ค.ศ. 1935 ก็ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการความมั่นคงทางสังคม พร้อมกับเคยดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้อำนวยการใหญ่แห่ง ILO จึงพิจารณาว่า US มีบทบาทต่อการสร้างความเป็นสากลของระบบสวัสดิการสังคม และสถาปนาเป็นต้นแบบของระบอบรัฐสวัสดิการเสรีนิยม (Liberal Welfare Regime) อันเป็นแนวทางที่สอดคล้อง Keynesian Economics เพื่อให้รัฐบาลมีบทบาทในตลาดและส่งเสริมให้เกิดการจ้างงานอย่างเต็มที่ โดยจะเหมาะสมในช่วงวิกฤติ เพราะมีกรอบระยะเวลาสั้นๆ (Garland, 2016; Kott, 2018; Sinclair, 2017)

ILO จึงใช้ความมั่นคงทางสังคมสนับสนุนให้แก่คนทำงาน แต่มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ บทบาทของความช่วยเหลือเฉพาะทางยังอาศัย

การจัดทำมาตรฐานแรงงาน (Standard-Setting) โดยถ้าขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการออกเสียงในที่ประชุมใหญ่แรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Conference: ILC) ไม่ถึง 2 ใน 3 จะไม่สามารถจัดทำอนุสัญญาได้ และที่สำคัญกว่านั้นอนุสัญญาก็ไม่สามารถนำไปสู่การให้สัตยาบันได้โดยรัฐสมาชิก (ILO, 2010b) อย่างไรก็ตามการสร้างความมั่นคงทางสังคมตระหนักถึงความสำคัญในทศวรรษ 1930 จะเห็นได้จากการจัดทำอนุสัญญาจำนวน 9 ฉบับ เนื่องจากได้รับบทเรียนจากวิกฤติเศรษฐกิจโลกตกต่ำ หลังจากนั้นอนุสัญญาในหมวดหมู่นี้ก็จัดทำน้อยลง เพราะมีมาตรฐานแรงงานครอบคลุมขอบเขตของการประกันสังคมแล้ว แต่ก็มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือจำนวนของการให้สัตยาบันมีอยู่น้อยเมื่อเทียบกับจำนวนรัฐสมาชิกมีทั้งหมด 187 ประเทศ (ภาพที่ 1)

เมื่อสถานการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง กลับพลิกผันทำให้สหรัฐอเมริกาเห็นความสำคัญต่อการสร้างพันธมิตรทางการทหาร และสนับสนุนแผนการมาร์แชลเพื่อให้ความช่วยเหลือประเทศในภาคพื้นยุโรปตะวันตก โดยใช้เป็นกำลังตอบโต้ระบอบคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียต ทั้งนี้ UN ก็สนับสนุนให้มหาอำนาจยุโรปมอบอิสรภาพแก่ระบอบอาณานิคมในภาคพื้นแอฟริกาและเอเชีย จนก่อให้เกิดโครงสร้างอำนาจใหม่ในระเบียบโลก แต่การต่อต้านอำนาจของจักรวรรดิเคยปรากฏในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง โดยที่อินเดียนำเสนอปัญหาการใช้แรงงานบังคับ ขึ้นมาจนเป็นเหตุของการจัดทำอนุสัญญานับที่ 29 ในปี ค.ศ. 1930 ถือเป็นการตอบโต้ต่อประเทศมหาอำนาจในยุโรปตะวันตก (Kott, 2018; Sinclair, 2017) ต่อมาทศวรรษ 1960 สาธารณรัฐแอฟริกาได้ก่อกวนโดยใช้อุญัตินับที่ 111 สร้างเงื่อนไขให้ยุติแถลงปฏิญญาว่าด้วยนโยบายแบ่งแยกสีผิวของสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ (Declaration Concerning the Policy of Apartheid of the Republic of South Africa) ในปี ค.ศ. 1964 มิเช่นนั้นจะถอนตัวออกจากรัฐสมาชิกของ ILO (Maul, 2012)

ฉบับ	รายชื่อของอนุสัญญาในหมวดหมู่ของความมั่นคงทางสังคม	ปี	รัฐสมาชิกให้สัตยาบัน
C012	Workmen's Compensation (Agriculture)	1921	77
C017	Workmen's Compensation (Accidents)	1925	74
C018	Workmen's Compensation (Occupation Diseases)	1925	68
C019	Equality of Treatment (Accident Compensation)	1925	121
C024	Sickness Insurance (Industry)	1927	29
C025	Sickness Insurance (Agriculture)	1927	21
C035	Old-Age Insurance (Industry, etc.)	1933	11
C036	Old-Age Insurance (Agriculture)	1933	10
C037	Invalidity Insurance (Industry, etc.)	1933	11
C038	Invalidity Insurance (Agriculture)	1933	10
C039	Survivors' Insurance (Industry, etc.)	1933	8
C040	Survivors' Insurance (Agriculture)	1933	7
C042	Workmen's Compensation (Occupation Diseases), Revised	1934	53
C044	Unemployment Provision	1934	14
C048	Maintenance of Migrants' Pension Rights	1935	12
C102	Social Security (Minimum Standards)	1952	55
C118	Equality of Treatment (Social Security)	1952	38
C121	Employment Injury Benefits	1964	24
C128	Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits	1967	17
C130	Medical Care and Sickness Benefits	1969	16
C157	Maintenance of Social Security Rights	1982	4
C168	Employment Promotion and Protection Against Unemployment	1988	8
หมายเหตุ: 187 ILO Member States			

ภาพที่ 1 จำนวนรัฐสมาชิกที่ให้สัตยาบันอนุสัญญาในหมวดหมู่ของความมั่นคงทางสังคม

ที่มา: NORMLEX Retrieved April 17, 2018 from

<http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:20020:::NO::>

3. การเปลี่ยนผ่านจากความมั่นคงทางสังคมสู่การคุ้มครองทางสังคมของ ILO

การพัฒนาระหว่างประเทศเปรียบได้กับวาทกรรม โดย Robert O'Brien แบ่งออกเป็นสองยุคดังนี้ ยุคแรก คือ การพัฒนาโดยทุนนิยมแห่งรัฐ (ค.ศ. 1947-1981) และยุคที่สอง คือ การพัฒนาในกระแสเสรีนิยมใหม่ (ค.ศ. 1982-2015) เริ่มต้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 ภายใต้ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory) โดยได้รับการเสนอขึ้นมาจาก Walt Whitman Rostow ในปี ค.ศ. 1960 แต่ต่อมาปรากฏข้อโต้แย้งจากทฤษฎีการพึ่งพิง (Dependency Theory) เพราะโครงสร้างระหว่างประเทศมีการขูดรีดทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้การพัฒนาตามลำดับขั้นนำไปสู่มาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีและเป็นทางออกความยากจนได้อย่างไร ยิ่งกว่านี้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจยังแบ่งตามกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา โดยเป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนการแลกเปลี่ยนอย่างไม่เท่าเทียม (O'Brien & Williams, 2016: 222-232)

ILO จัดเป็นหนึ่งในองค์การในเครือของ UN ที่ขับเคลื่อนบทบาทของการพัฒนาสังคมมาก่อน WB และหน่วยงานชำนาญการอื่น (Specialized Agencies) ทั้งที่บทบาทนี้ควรริเริ่มและสั่งการมาจาก UN เพื่อลงมาที่หน่วยงานภายใน (Emmerij, 1988) สำหรับ ILO จึงพิจารณาจากการจัดทำแผนงานการมีงานทำโลก (World Employment Programme: WEP) ในปี ค.ศ. 1969 เพราะส่งเสริมการมีงานทำด้วยการพัฒนาทักษะและสร้างงานอาชีพเพื่อแก้ไขความยากจนในประเทศโลกที่สาม จึงเป็นแนวโน้มที่ดีสำหรับแรงงานในภาคคนอกระบบ (Informal Sector) ที่สำคัญ ILO เริ่มวิจัยในภาคพื้นแอฟริกาและเอเชีย โดยเห็นความสำคัญว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีคนจนอาศัยอยู่หนาแน่น และมีหน่วยการผลิตเป็นรูปแบบของครัวเรือนตั้งแต่การจัดเตรียมวัตถุดิบเพื่อการผลิตไปจนถึงการจำหน่ายสินค้า แต่ ILO กลับ

ไม่ได้มุ่งเน้นที่ความมั่นคงทางสังคม เพราะเวลานั้นการมีงานทำ ถือเป็นแนวทางสำคัญเพื่อหลุดพ้นจากความยากจน (ILO, 1972; 1991)

แตกต่างจากศตวรรษ 21 ที่เห็นว่าควรทำให้กลายสภาพมาเป็นฐานะโดยชอบด้วยกฎหมาย จัดการใช้แรงงานเด็ก และสนับสนุนให้เชื่อมโยงระหว่างภาคนอกระบบกับในระบบภายใต้การผลิตในห่วงโซ่อุปทานโลก เพราะแท้จริงแล้วแรงงานนอกระบบมีความเสี่ยงและความไม่มั่นคงจากการทำงาน ที่สำคัญกว่านี้ทำไมคำว่าภาคนอกระบบกลายสภาพสู่เศรษฐกิจนอกระบบ (Informal Economy) ด้วยสาเหตุที่ว่าการทำงานเกี่ยวข้องกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ ILO สนับสนุนงานที่มีคุณค่าให้เป็นยุทธศาสตร์เพื่อปรับปรุงสภาพการทำงาน แก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมลดความยากจนและความเปราะบาง (ILO, 2002; 2014)

อย่างไรก็ตามในทศวรรษ 1970 เป็นความระส่ำระสายของ ILO เพราะขาดจุดยืนของแผนยุทธศาสตร์ พิจารณาได้จากรายงานของผู้อำนวยการใหญ่สำหรับการประชุมที่ ILC ระหว่างทศวรรษ 1970-1980 โดยในแง่หนึ่งเห็นว่ารายงานแต่ละปี ยังปรากฏว่าขาดประเด็นที่เชื่อมโยงกัน และอีกแง่หนึ่งสะท้อนให้เห็นปัญหาเชิงโครงสร้างจากการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกำลังแรงงานโลกต้องเผชิญต่อความยืดหยุ่นของตลาดแรงงาน และความก้าวหน้าของระบบเทคโนโลยี (ILO, 1985; 1986) จะมีเพียงแต่ข้อเสนอของ ILO เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานที่ได้รับการพัฒนามาจาก WEP จนกลายเป็นแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในประเทศกำลังพัฒนาให้แก่ UN และ WB ด้วยเหตุที่การว่างงาน ความยากจน และการกระจายรายได้เป็นปัญหาที่แผ่ขยายวงกว้างและมีรากลึกมายาวนาน (ILO, 1976)

โดยแนวทางของปัจจัยพื้นฐาน (Basic-Needs Approach) พัฒนาขึ้นจากความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้า อาหาร

เครื่องนุ่งห่ม และการบริการในชุมชนก็มีความสำคัญ เนื่องจากช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิต ได้แก่ น้ำดื่มสะอาด การคมนาคม สุขภาพ และการศึกษา ที่สำคัญจะขาดไม่ได้เลยก็คือการมีส่วนร่วมของพลเมือง (Long, 1978: 261-262) จนกระทั่งแนวทางนี้นำไปสู่การวางแผนเพื่อจัดทำยุทธศาสตร์และกลายเป็นแนวทางปฏิบัติ เพราะส่งเสริมให้เกิดการมีงานทำและมีรายได้ โดยเป้าหมายของการส่งมอบบริการตั้งอยู่บนการพัฒนาเศรษฐกิจและปรับปรุงให้มีความกินดีอยู่ดี (Crosswell, 1978) ดังนั้นในช่วงเวลานี้ การเข้าถึงทรัพยากรและได้รับปัจจัยพื้นฐานจะใช้เป็นแนวทางเพื่อต่อสู้กับความยากจน โดยสะท้อนให้เห็นความล้มเหลวจากแนวทางของการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจโลก (O'Brien & Williams, 2016: 227-229) และที่สำคัญตลอดช่วงเวลาประวัติศาสตร์ บ่งชี้ให้เห็นว่าการสร้างงานอาชีพและพัฒนาทักษะไม่เพียงพอต่อการใช้เป็นทางออกของปัญหา

สืบเนื่องมาเห็นได้ว่า ILO เพิกเฉยต่อภารกิจที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางสังคม โดยมุ่งเน้นเกี่ยวกับประเด็นปัญหาของการใช้แรงงานและสภาพการทำงาน กล่าวได้ว่า บทบาทของ ILO เปลี่ยนแปลงตามบริบทระหว่างประเทศ แต่บทบาทเริ่มปรากฏความสำคัญมากขึ้นอีกครั้งในช่วงหลังสงครามเย็น หากพิจารณาตามที่ Robert O'Brien นำเสนอ หมายความว่า การล่มสลายลงของระบอบคอมมิวนิสต์ ในขณะเดียวกันโลกาภิวัตน์ก็ทำให้เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ปรากฏขึ้นมาพร้อมกับระบอบการเมืองเสรีนิยมประชาธิปไตย อันเป็นแบบแผนและกฎเกณฑ์ใหม่ในระเบียบโลก ทั้งยังทำให้ ILO กลับมามีบทบาทพร้อมกับการสนับสนุนมาตรฐานแรงงานสากลในระบบเศรษฐกิจโลก นอกจากนี้สถาบันระหว่างประเทศ เช่น IMF, WB และ WTO ก็มาร่วมมือในรูปแบบพหุภาคีด้านนโยบายสังคมโลกมากขึ้น (O'Brien, 2000; 2002)

ILO หันกลับมาสนับสนุนมาตรฐานแรงงานสากล จนเห็นถึงความสำคัญที่ใช้เชื่อมโยงกับข้อตกลงทางการค้าขององค์การการค้าโลก (World Trade Organization: WTO) ดังที่ในปี ค.ศ. 1995 มาตรฐานแรงงานได้รับการคัดเลือกจำนวน 7 ฉบับ เพื่อบรรจุเป็นมาตรฐานแรงงานหลัก (Core Labour Standards: CLS)⁵ และต่อมาในปี ค.ศ. 1999 บรรจุเพิ่มเติมอีก 1 ฉบับ รวมเป็น 8 ฉบับ (Charnovitz, 2000; Hughes & Haworth, 2011; Rodgers, Lee, Swepston & Van Daele, 2009) จะเห็นได้ว่าบทบาทของ ILO ไม่มีจุดยืนที่จะรักษาผลประโยชน์ให้แก่ตัวแสดงตามระบบไตรภาคีอย่างแท้จริง และยังเป็นທີ່ประจักษ์แล้วว่าการปรับตัวตามบริบทระหว่างประเทศสำคัญมากกว่า เพราะเป็นปัจจัยสนับสนุนการดำรงอยู่ของสถาบัน ฉะนั้นช่วงเวลานี้บทบาทของความช่วยเหลือเฉพาะทางจึงไม่เด่นชัด กระทั่งปรากฏขึ้นมาอีกครั้งในศตวรรษ 21 หรือภายหลังการนำเสนอวาระงานที่มีคุณค่า (Decent Work Agenda)

อย่างไรก็ดีความมั่นคงทางสังคมได้รับความสำคัญและกล่าวขึ้นมาอีกครั้งหลังจากวิกฤติการเงินเอเชีย (Asian Financial Crisis) ในปี ค.ศ. 1997 เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนผ่านไปสู่ค่าว่าการคุ้มครองทางสังคม และตระหนักขึ้นในระดับภูมิภาค (Haworth, 2002; Rodgers, Lee, Swepston

⁵ มาตรฐานแรงงานหลัก (Core Labour Standards: CLS) มีจำนวน 8 ฉบับ ดังนี้ (1) อนุสัญญาฉบับที่ 29 ว่าด้วยการจัดการใช้แรงงานบังคับ ปี ค.ศ. 1930 (2) อนุสัญญาฉบับที่ 87 ว่าด้วยเสรีภาพในการจัดตั้งกลุ่มหรือสมาคม ปี ค.ศ. 1948 (3) อนุสัญญาฉบับที่ 98 ว่าด้วยสิทธิในการรวมตัวและการเจรจาต่อรอง ปี ค.ศ. 1949 (4) อนุสัญญาฉบับที่ 100 ว่าด้วยค่าตอบแทนที่เท่าเทียมแก่ชายและหญิง ปี ค.ศ. 1951 (5) อนุสัญญาฉบับที่ 105 ว่าด้วยการยกเลิกแรงงานที่ใช้บังคับ ปี ค.ศ. 1957 (6) อนุสัญญาฉบับที่ 111 ว่าด้วยการเลือกปฏิบัติในการจ้างงานอาชีพ ปี ค.ศ. 1958 (7) อนุสัญญาฉบับที่ 138 ว่าด้วยการกำหนดอายุขั้นต่ำในการจ้างแรงงาน ปี ค.ศ. 1973 และ (8) อนุสัญญาฉบับที่ 182 ว่าด้วยการขจัดปัญหาใช้แรงงานเด็กทุกรูปแบบ ปี ค.ศ. 1999

& Van Daele, 2009) แต่ก็ยังไม่เป็นที่ประจักษ์นัก แม้ก่อนหน้านี้คำว่าการคุ้มครองทางสังคมเคยปรากฏในรายงานของผู้อำนวยการใหญ่ ILO เห็นได้จากครั้งแรกในปี ค.ศ. 1982 มีจำนวน 5 คำ แต่ความเข้าใจตั้งอยู่บนการประกันสังคมอย่างแยกไม่ออก (ILO, 1982) ต่อมารายงานของผู้อำนวยการใหญ่ ILO ในปี ค.ศ. 1984 ปรากฏเพียง 1 คำ โดยพิจารณาระบบเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งมาตรฐานแรงงานช่วยสนับสนุนให้เกิดการจัดเตรียมนโยบายสังคมและการคุ้มครองทางสังคมได้อย่างไร (ILO, 1984: 5-6) ในเวลาต่อมารายงานของผู้อำนวยการใหญ่ ILO ในปี ค.ศ. 1986 ปรากฏถึง 27 คำ เพราะ ILO เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นต่อแรงงานโดยไม่ได้รับการคุ้มครอง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการจ้างงานและการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ จึงหันกลับมาเริ่มทบทวนกำลังแรงงานโลก ระบบแรงงานสัมพันธ์ และการคุ้มครองทางสังคมกันอีกครั้งหนึ่ง (ILO, 1986)

ด้วยเหตุนี้คำว่าการคุ้มครองทางสังคมจึงกลายเป็นข้อสังเกตที่สำคัญ เพราะก่อนหน้านี้ค้นหาแล้วไม่ปรากฏในพจนานุกรมและสารานุกรมเฉพาะทางนโยบายสังคมและการพัฒนาระหว่างประเทศ เช่น ในกลางทศวรรษ 2000 มีบรรณาธิการคือ Tim Forsyth จัดทำสารานุกรมเรื่อง “Encyclopedia of International Development” กลับไม่ปรากฏคำดังกล่าวเป็น topic แต่ปรากฏการคุ้มครองทางสังคมในเนื้อหาสาระของคำอื่นแทน เช่น คำว่าความยากจนอธิบายว่ามีความสัมพันธ์กับตลาดแรงงานและเกี่ยวกับการเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานต่อการดำรงชีวิตของปัจเจกบุคคล (Forsyth, 2005) ต่อมาทศวรรษนี้ มีบรรณาธิการคือ Tony Fitzpatrick จัดทำสารานุกรมเรื่อง “International Encyclopedia of Social Policy” กลับไม่จัดหมวดหมู่ให้เป็นคำศัพท์หนึ่งใน topic นี้ แต่กลับบรรจุเป็นส่วนหนึ่งในคำว่านโยบายสังคม (Fitzpatrick, & et al. 2013)

ในทำนองนี้การคุ้มครองทางสังคมจึงประจักษ์เป็นเรื่องและประเด็นใหม่สำหรับการศึกษานโยบายสังคม เพราะยังก่อให้เกิดการตีความแตกต่างกันตามความโน้มเอียงจากข้อเสนอของตัวแสดง ไม่ว่าจะเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายโดย WB และ ILO รวมถึงการนำนโยบายไปปฏิบัติโดยกองทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (United Nations International Children's Fund: UNICEF) และองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations: FAO) สืบเนื่องให้การจำกัดความและให้ความหมายของการคุ้มครองทางสังคมยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนบ่อยครั้งถูกใช้แทนที่หรือเหมารวมกับสวัสดิการ ความมั่นคงทางสังคม และตาข่ายความปลอดภัยทางสังคม

4. วาทกรรมของการคุ้มครองทางสังคมเพื่อขจัดความยากจนให้หมดสิ้น

การคุ้มครองทางสังคมถือเป็นหนึ่งนโยบายในวาทกรรมของการพัฒนา เห็นได้จากแนวคิดนี้ตั้งอยู่บนความยากจน ความไม่เท่าเทียม ความเสื่อมสลายทางสังคม (Social Disintegration) และความมั่นคงทางสังคม ส่งผลให้การปฏิบัติการมุ่งเน้นที่ประเทศกำลังพัฒนา ทั้งในภาคพื้นเอเชีย แอฟริกา และลาตินอเมริกา สำหรับการปฏิบัติการนอกจากความช่วยเหลือทางการเงินแล้วยังสนับสนุนวิชาการและความรู้ โดย WB ริเริ่มกระบวนการนี้มาตั้งแต่ทศวรรษ 1990-2000 พัฒนามาจากตาข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Nets: SSN) อันเป็นแนวทางสำหรับความช่วยเหลือทางสังคม (Social Assistance) ที่มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะคือคนจนและคนเปราะบาง เนื่องจากตกอยู่ภายใต้ความเสี่ยง ด้วยเหตุนี้รัฐบาลแต่ละประเทศจึงพัฒนาและยกระดับให้การคุ้มครองทางสังคมเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแห่งชาติ (Barrientos & Hulme, 2008; Holzmann, Sipos & the Social Protection Team, 2008; von Gliszczynski, 2015)

แต่ก่อนอื่น ต้องพิจารณาจากการปรากฏคำว่าคุ้มครองทางสังคมในวิกฤติการเงินเอเชีย เพราะ ILO ก็ไม่สามารถจำกัดความได้ ขณะเดียวกันเป็นการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีรากฐานอยู่บนสิทธิมนุษยชน แต่ข้อเสนอของการจัดการความเสี่ยงทางสังคม (Social Risk Management: SRM)⁶ กลับมุ่งที่การจัดการระดับปัจเจกบุคคล (Individual Management) (Rodgers, Lee, Sweptston & Van Daele, 2009: 165-168) จากวิกฤติครั้งนี้ทำให้ WB ครอบพื้นที่สำหรับการคุ้มครองทางสังคมมาก่อน ILO กว่าหนึ่งทศวรรษ เนื่องจาก SRM พัฒนาขึ้นโดย Robert Holzmann เสนอให้มีขอบเขตกว้างกว่าความมั่นคงทางสังคมของ ILO โดยสามารถใช้ได้ทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและประเทศกำลังพัฒนา นอกจากนี้ยังอาศัยความช่วยเหลือทางสังคม เพื่อสนับสนุนให้แก่คนจนและกลุ่มคนเปราะบาง (Holzmann, 2001; Holzmann & Jorgensen, 1999; Holzmann, Sherburne-Benz & Tesliuc, 2003) ที่สำคัญคือ SRM ได้รับการพัฒนาขึ้นจากกลุ่มนักวิชาการ โดยนำเสนอในรูปแบบของการคุ้มครองทางสังคมเชิงเปลี่ยนแปลง (Transformative Social Protection: TSP)⁷ จากเดิมการจัดเตรียม

⁶ การจัดการความเสี่ยงทางสังคม (Social Risk Management) มีแนวทางดังนี้ (1) การป้องกัน (Prevention) ใช้วางแผนและจัดเตรียมแนวทางก่อนเกิดความเสี่ยง เช่น การส่งเสริมให้เด็กได้รับโอกาสทางการศึกษา การสร้างความเข้าใจแก่คนวัยทำงานสำหรับการดูแลสุขภาพ เป็นต้น (2) การบรรเทา (Mitigation) ใช้ลดผลกระทบหลังเกิดความเสี่ยง เช่น การได้รับสิทธิจากระบบประกันสังคมเพื่อคุ้มครองจากการเจ็บป่วย การว่างงาน การตั้งครรภ์ และทุพพลภาพ เป็นต้น (3) การรับมือ (Coping) ใช้ช่วยเหลือหลังเกิดความเสี่ยง ส่วนใหญ่สนับสนุนด้วยเงินโอนเพื่อให้มีรายได้บริโภคสินค้าที่จำเป็น เป็นต้น

⁷ การคุ้มครองทางสังคมเชิงเปลี่ยนแปลง (Transformative Social Protection: TSP) โดยมีแนวทางดังนี้ (1) การจัดเตรียม (Provision) สนับสนุนด้วยการบริการสังคมและแผนงานความช่วยเหลือทางสังคม (2) การป้องกัน (Prevention) สนับสนุนด้วยการประกันสังคม เพื่อให้ได้รับสิทธิประโยชน์จากความไม่มั่นคงในชีวิตและรายได้ (3) การส่งเสริม (Promotion) สนับสนุนโอกาสต่าง ๆ สำหรับการเข้าถึงทรัพยากร เช่น ครอบครัวสามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนการเงินขนาดเล็ก การที่เด็กได้รับอาหารในโรงเรียน เป็นต้น (4) การเปลี่ยนแปลง (Transformation) สนับสนุนภายใต้กฎหมายเพื่อส่งเสริมความเท่าเทียมและจัดการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม

การคุ้มครองทางสังคมเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานภาครัฐ แต่ได้ขยายออกมาสู่ครอบครัว ชุมชน ประชาสังคม และองค์การระหว่างประเทศ ทั้งนี้ TSP สนับสนุนด้วยระบบกฎหมาย เพราะจะช่วยให้คนจนและกลุ่มคนเปราะบางมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้น (Devereux & Sabates-Wheeler, 2004; 2008)

ต่อมาในศตวรรษ 21 WB เปลี่ยนแปลงบทบาทจากการคุ้มครองทางสังคมมาสู่การพัฒนาสังคม (Social Development) เพราะเห็นความสำคัญถึงการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม (Hall, 2007) อย่างไรก็ตามบทบาทของ WB เกี่ยวกับการคุ้มครองทางสังคมไม่เป็นเพียงเฉพาะข้อเสนอเท่านั้น แต่ยังขับเคลื่อนไปสู่การให้ความช่วยเหลือแก่หน่วยงานภาครัฐในประเทศกำลังพัฒนา และประเทศเหล่านี้ก็เห็นว่าการคุ้มครองทางสังคมเป็นนโยบายการพัฒนา ทั้งที่การช่วยเหลือทางสังคมต้องใช้งบประมาณจากเงินภาษี ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การรักษาพยาบาล และการช่วยเหลืออาหาร ภายใต้ความแตกต่างของกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับสวัสดิการสังคม จึงมีข้อสังเกตว่า ทำไมจึงสนับสนุนการคุ้มครองทางสังคมโดยใช้ความช่วยเหลือทางสังคม เช่น การให้เงินโอน (Cash Transfers) แทนที่การส่งเสริมการจ้างงานสาธารณะ (Public Employment) เพื่อประกันสิทธิประโยชน์และรายได้พื้นฐาน (von Gliszczynski, 2015: 27-66) ด้วยเหตุนี้จึงต้องแยกให้ออกระหว่างการให้เงินโอนเพื่อสนับสนุนรายได้พื้นฐาน (Basic Incomes) ว่าจะสามารถช่วยลดความยากจนได้จริงหรือไม่ อันเป็นข้อถกเถียงที่ Guy Standing ยกขึ้นเพื่อตั้งข้อสังเกตต่อ MDGs โดยเฉพาะเห็นว่าเป็นสิทธิพื้นฐานที่พลเมืองควรได้รับภายใต้อธิปไตยแห่งรัฐ (Standing, 2014a: 128-129; 2017)

บทบาทของ ILO ในเวลาใกล้เคียงกัน Juan Somavia (ผู้อำนวยการใหญ่แห่ง ILO ระหว่างปี ค.ศ.1999-2012) นำเสนอวาระงานที่มีคุณค่า (Decent Work Agenda) ในปี ค.ศ. 1999 และบรรจุการคุ้มครองทางสังคมไว้

ในวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ อัตราการว่างงานสูง ความยากจนที่เพิ่มสูงขึ้น อัตราการย้ายถิ่นมากขึ้น และหัวหน้าครอบครัวกลายเป็นสตรีมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ILO เห็นว่าระบบความมั่นคงทางสังคมเหมาะสมกับประเทศอุตสาหกรรมและประเทศที่มีขนาดกลางทางเศรษฐกิจ หมายความว่าประเทศกำลังพัฒนาขาดความพร้อมในแง่ของกระบวนการ ทั้งการวางแผนและการออกแบบระบบการอภิบาล รวมถึงการบริหารงบประมาณ ด้วยเหตุนี้ความมั่นคงทางสังคม (หรือพัฒนามาสู่การคุ้มครองทางสังคมในรูปแบบของ ILO) จึงเผชิญต่อความท้าทายจากผลกระทบของโลกาภิวัตน์ ความไร้เสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ความยืดหยุ่นของตลาดแรงงาน และการขยายตัวของเศรษฐกิจนอกระบบ ด้วยเหตุนี้ ILO จะออกแบบระบบการคุ้มครองอย่างไรในศตวรรษ 21 ให้รองรับต่อบริบทนี้ (Deacon, 2013; ILO, 1999)

นอกจากนี้ ILO พยายามส่งเสริมการคุ้มครองทางสังคมภายใต้ความมั่นคงทางสังคมมาเสมอ แต่จุดพลิกผันที่ทำให้ความมั่นคงทางสังคมกลับมามีบทบาทอีกครั้งในระบบเศรษฐกิจโลก กล่าวคือ วิกฤตการเงินโลกตกต่ำ (Great Recession) ในปี ค.ศ. 2008 ส่งผลให้ ILO ส่งเสริมงานที่มีคุณค่าเพื่อขับเคลื่อนการคุ้มครองทางสังคมและการมีงานทำ เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของข้อตกลงเรื่องงานของโลก (Global Jobs Pact) ในปี ค.ศ. 2009 โดยช่วยฟื้นฟูผลกระทบที่เกิดขึ้น และมีความคล้ายคลึงกับการรับมือของ SRM (ILO, 2009) กระทั่ง ILO นำเสนอ SPF⁸ ในปี ค.ศ. 2011 เพื่อแสดงลำดับขั้นของความมั่นคงทางสังคม (ILO, 2010a) ต่อมาจัดทำข้อแนะนำฉบับที่ 202 ว่าด้วย SPF ในปี ค.ศ. 2012 เพื่อส่งเสริมมาตรฐานการดำรงชีวิตและความกินดีอยู่ดี

⁸ ฐานการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection Floors) แบ่งออกตามลำดับขั้นดังนี้ ขั้นแรกมุ่งเน้นที่การเข้าถึงทรัพยากรและช่วยเหลือจากสภาพความเป็นอยู่ที่ยากเข็ญ ต่อมาขั้นสองให้จัดสรรสิทธิประโยชน์ที่กำหนดไว้ตามการประกันสังคม และในขั้นสามจะใช้ระบบการสมัครใจ ซึ่งอาจขยายสู่การประกันโดยภาคเอกชนก็เป็นไปได้

พร้อมกับกำหนดแนวทางให้รัฐบาลแต่ละประเทศนำไปสู่การปฏิบัติ (Drolet, 2014) ดังนั้นการคุ้มครองทางสังคมของ ILO เริ่มปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 แต่เป็นข้อเสนอใหม่ของ SPF โดยบูรณาการเนื้อหาสาระและแนวทางปฏิบัติที่มีก่อนหน้านี้ไว้ทั้งหมด (Deacon, 2013)

จากข้อเสนอของการคุ้มครองทางสังคมได้ประสบความสำเร็จอย่างมากจากการตีความ เพราะนอกจาก WB และ ILO ยังพบเห็นได้จากนักวิชาการให้คำอธิบายถึงการคุ้มครองทางสังคมแล้วมีความแตกต่างกัน ทั้งในแง่ขององค์ประกอบของการคุ้มครองทางสังคม จนกระทั่งถึงการนำไปสู่การปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น

1) Stephen Devereux and Rachel Sabates-Wheeler (2004: 9) ได้จัดแบ่งการคุ้มครองทางสังคมไว้ดังนี้ (1) การช่วยเหลือทางสังคมเพื่อใช้ช่วยคนและครอบครัวยากจน (2) การบริการสังคม (Social Service) เพื่อใช้เข้าถึงบริการพื้นฐานอย่างการรักษาพยาบาล (3) การประกันสังคมเพื่อจัดเตรียมให้แก่คนที่มีความเสี่ยงและประสพภาวะวิกฤติแบบฉับพลัน (4) ความเสมอภาคทางสังคม (Social Equity) เพื่อคุ้มครองจากความเสี่ยงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเลือกปฏิบัติและการกดขี่บังคับ

2) Guy Standing (2001: 2; 2007: 512-514) ให้ความหมายของการคุ้มครองทางสังคมครอบคลุมการช่วยเหลือด้วยเงินโอน การประกันสังคม การรับรองทางกฎหมายตามสิทธิพลเมือง การบริการสังคม การมีส่วนร่วมของชุมชน การลงทุนประกอบกิจการ และการเป็นอาสาสมัคร โดยถือว่ามีความหมายกว้างมากกว่า SRM และแตกต่างจากความมั่นคงทางสังคม เพราะครอบคลุมการประกันสังคมจึงถือว่าเป็นการคุ้มครองทางสังคมอย่างแท้จริง แต่ทางปฏิบัติก็ยังถูกใช้สับสนระหว่างการคุ้มครองทางสังคม ความมั่นคงทางสังคม และสวัสดิการ

3) Armando Barrientos (2010: 1-2) จัดแบ่งการคุ้มครองทางสังคมเป็นสามแนวทาง ได้แก่ (1) การประกันสังคม จัดเตรียมขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมโดยการจ่ายเงินสมทบจากนายจ้างและลูกจ้างเพื่อคุ้มครองรายได้และความมั่นคงทางสังคมในกรณีประสบการว่างงาน การเจ็บป่วย การคลอดบุตร และชราภาพ (2) การช่วยเหลือทางสังคม จัดเตรียมขึ้นโดยเงินภาษีเพื่อสนับสนุนให้แก่คนจนและเปราะบาง (3) มาตรฐานแรงงาน เป็นการคุ้มครองทางกฎหมายเพื่อขยายโอกาสและสิทธิจัดตั้งกลุ่ม จนกระทั่งนำไปสู่การเจรจาต่อรองร่วม

4) Rachel Slater, Anna McCord and Nicholas Mathers (2014: 3-4) เริ่มต้นพัฒนาคำจำกัดความจาก Devereux and Sabates-Wheeler (2004) เพราะเห็นว่าการคุ้มครองทางสังคมจะทำงานร่วมเป็นส่วนระหว่างภาครัฐและเอกชน ตั้งแต่ (1) การจัดเตรียมเงินโอนและอาหารบริโภคเพื่อช่วยเหลือคนจน (2) การคุ้มครองกลุ่มคนเปราะบางจากความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นต่อการดำรงชีวิต (3) การรักษาและสร้างทรัพย์สินจากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน (4) การส่งเสริมสถานะทางสังคมและสิทธิของกลุ่มคนเปราะบาง ฉะนั้นแนวทางของการจัดการความเปราะบางต้องอาศัยการช่วยเหลืออาหารในโรงเรียน การจ้างงานสาธารณะ การส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาและฝึกอบรม เพราะท้ายที่สุดจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันความยากจนก็จะลดลงตามเช่นกัน

จากการนำเสนอคำจำกัดความข้างต้น จะเห็นได้ว่า Standing และ Barrientos สนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในตลาดแรงงาน เพราะการคุ้มครองทางสังคมตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจควบคู่กับสังคม ด้วยเหตุที่เป็นการจัดเตรียมบริการและหลักประกันพื้นฐานทางรายได้และความมั่นคง โดยถือว่าเป็นผู้รับบริการมากกว่าส่งเสริมให้ช่วยเหลือได้ด้วยตนเอง ส่งผลให้การหลุดพ้นจากความยากจนเรื้อรัง (Chronic Poverty)

จำเป็นต้องสร้างงานอาชีพ แต่ด้วยบทบาทของ Robert Holzmann คล้ายคลึงกับปัญญาชนที่ยึดโยงกับชนชั้นปกครองตามที่ Bob Deacon (2007: 32-36; 39-44) แสดงให้เห็น SP เกิดขึ้นจากบทบาทการชี้นำโดย Holzmann และต่อมายังเกิดความร่วมมือกับ Joseph Stiglitz เพื่อขับเคลื่อนการปฏิรูประบบบำนาญ ให้กลายเป็นยุทธศาสตร์ที่สนับสนุนแนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ที่สำคัญกว่านี้การจัดการระบบการคุ้มครองทางสังคมในประเทศยากจนยิ่งก่อให้เกิดการปรับปรุงของการบริการสาธารณะ

สำหรับผู้เขียนเห็นว่าบทบาทของ Holzmann เป็นการสนับสนุนการครองอำนาจให้แก่ WB และการคุ้มครองทางสังคมได้กลายเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ของ WB ในทศวรรษ 1990-2000 หรือที่เรียกว่าโลกาภิวัตน์มีสถาบันทางเศรษฐกิจการเงินอย่าง WB, IMF, WTO มีเวทีความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐบาล เช่น OECD, G7, G8, G20 รวมถึงผู้แทนจากภาคธุรกิจ WEF ล้วนแล้วแต่ทำหน้าที่รวมศูนย์อำนาจในกระแสโลกาภิวัตน์เสรีนิยมใหม่ภายใต้ธรรมนูญนิยม เพื่อจัดการปัญหาาร่วมสมัยที่เกิดขึ้นโดยตัวแสดงเหล่านี้จะกลายเป็นผู้อภิบาลและปกครองโลกให้รอดพ้นจากวิกฤติเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียม (Gill, 2000; 2015) นอกจากนี้ SRM ตั้งอยู่บนความเสี่ยง เพราะเป็นภัยอันตรายที่มีผลต่อความมั่นคงทางชีวิตและรายได้ แต่กลับไม่ตั้งคำถามถึง “สาเหตุที่แท้จริงของความเสี่ยงทางสังคมเกิดขึ้นมาจากอะไร” สืบเนื่องถึง “การพัฒนามนุษย์จะต่อสู้เพื่อขจัดความยากจนได้อย่างไร”

จากความยากจนจึงเป็นความผูกเรือนและตกตะกอนมามากกว่าแปดทศวรรษภายใต้ความสัมพันธ์ในการเมืองโลก โดยทั้ง SRM และ SPF ต่างสนับสนุนให้แก่ “ใครคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งใด” เนื่องจากพิจารณาภาพรวมแล้วเข้าใจว่าเป็นการพัฒนาระหว่างประเทศที่สอดคล้องกับแผนแม่บทของ UN หรือต้นศตวรรษ 21 ที่รู้จักในนามของเป้าหมายของการพัฒนา

แห่งสหประชาชาติ (Millennium Development Goals: MDGs) โดยบรรจุให้ ความยากจนอยู่ในเป้าหมายข้อที่ 1 ว่าด้วยการขจัดความยากจนและความ อดอยากหิวโหย เพื่อให้ปฏิบัติการระหว่างปี ค.ศ. 2001-2015 โดยพบว่า อัตราคนจนลดลงจากเดิม ในปี ค.ศ. 1990 มีร้อยละ 47 แต่ในปี ค.ศ. 2015 เหลือร้อยละ 14 (UN, 2015: 4) จากตัวเลขข้างต้นสะท้อนให้เห็นภาพรวม คนจนลดลง แต่ความเป็นจริง ทำไมจึงเกิดการต่อต้านโลกาภิวัตน์จากประเทศ กำลังพัฒนา และขบวนการยึดครองที่เคยเสนอให้เห็นวาทกรรมที่มีชนชั้น กลางร้อยละ 99 และคนรวยที่เป็นชนชั้นนำร้อยละ 1

MDGs ของ UN จึงเปรียบเสมือนเป็นธรรมนูญนิยมโดย UN ที่ใช้กำกับกฎเกณฑ์และแบบแผนการพัฒนาระหว่างประเทศในระดับ โลก โดยเริ่มต้นมาตั้งแต่การประชุมของคณะกรรมการว่าด้วยโลกาภิบาล (The Commission on Global Governance) ในปี ค.ศ. 1995 ภายหลังการ ประชุมได้จัดทำรายงาน “Our Global Neighborhood” เนื้อหาสาระในบทที่ 5 เกี่ยวกับการปฏิรูปของ UN โดยที่อาณัติตั้งอยู่บนการรักษาสันติภาพและ ความมั่นคงระหว่างประเทศ การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกัน และการ ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน ดังนั้นเป้าหมายของการปฏิรูปสนับสนุนให้ UN เป็น ศูนย์กลางของโลกและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาสังคมโลก รวมถึง ให้ตัวแสดงอื่นที่มีรัฐสมบัติบทบาทมากขึ้น (The Commission on Global Governance, 1995) จนกล่าวได้ว่า MDGs ตกเป็นเครื่องมือของระบบ พหุภาคี (Multilateral System) เพื่อทำให้ UN มีอำนาจมากขึ้นในการเมืองโลก แต่จะเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ อย่างไรก็ตามการเมืองระดับสูง (High Politics) ก็ทำให้ UN ไม่สามารถรักษาสันติภาพโลกได้ เห็นได้จากเหตุการณ์ 9/11 มากระทั่งถึงปัจจุบันในสงครามซีเรีย

ทั้งนี้ WB จึงเป็นหนึ่งตัวแสดงที่มีอิทธิพลในเครือของ UN และ สนับสนุน MDGs อย่างเห็นได้ชัด โดยพิจารณาได้จากรายงาน “Attacking

Poverty” ระหว่างปี ค.ศ. 2000-2001 เสนอให้ความยากจนกลายเป็นวาระสำคัญของโลก และเริ่มต้นต่อสู้อย่างจริงจังเพื่ออภิบาลโลก โดยมีเป้าหมาย เช่น ให้เด็กได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานมากขึ้น การรักษายาบาลเบื้องต้น การส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ และการลดอัตราเสียชีวิตของเด็กแรกเกิด (WB, 2001) แม้ว่า WB ขับเคลื่อนประเด็นนี้มาก่อนแล้วตั้งแต่ปี ค.ศ. 1999 ก็ตาม เห็นได้จากการจัดทำยุทธศาสตร์การลดความยากจน (Poverty Reduction Strategy Papers: PRSPs) เป็นหนึ่งในกลไกการทำงานของระบบการอภิบาลโลก โดยได้รับความร่วมมือจาก IMF เพื่อจัดเตรียมความช่วยเหลือให้แก่ประเทศยากจนหรือที่มีรายได้ต่ำ โดยให้ความรู้และกู้ยืมเงินสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่ขึ้นอยู่กับว่ารัฐบาลของแต่ละประเทศยอมรับข้อเสนอภายใต้ระเบียบเศรษฐกิจตามฉันทามติวอชิงตัน (Washington Consensus) ได้หรือไม่ แต่ท้ายที่สุดหลายประเทศก็ปฏิบัติตามโดยการผ่อนปรนกฎเกณฑ์ การสนับสนุนให้ลงทุนอย่างเสรี การลดค่าใช้จ่ายภาครัฐ และการให้บริการสาธารณะ (Cammack, 2002: 45-49; Malaluan & Guttal, 2003)

นอกจากนี้ PRSP กำหนดเป้าหมายหลักไว้สามประการได้แก่ (1) การส่งเสริมโอกาสให้ประเทศยากจนมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (2) การสนับสนุนธรรมาภิบาลเพื่อต่อต้านการคอร์รัปชันและการกระจายอำนาจการคลังให้ท้องถิ่นบริหาร (3) การสร้างความมั่นคงและพัฒนาทุนมนุษย์ในแง่ของสุขภาพและการศึกษา บ่อยครั้งนิยมเรียกว่า SSN (Craig & Porter, 2002) ทั้งนี้เคยมีความริเริ่มจะพัฒนาข้อเสนอ PRSP เป็นกระบวนทัศน์ใหม่โดยผสมผสานกับการพัฒนาที่ยั่งยืนภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสนับสนุนนโยบายสู่ฐานรากชุมชน (Morrow, 2001) ด้วยเหตุที่การมีส่วนร่วมจากภาคีอื่นถือว่ามีค่าสำคัญ จนเป็นที่มาให้ทบทวน PRSP ในปี ค.ศ. 2002 แต่มีข้อสังเกตต่อการคุ้มครองทางสังคม เพราะถูกจัดให้เป็น

หนึ่งในแนวนโยบาย และพิจารณาในช่วงเวลานั้น WB คาดหวังให้กลายเป็นส่วนหนึ่งใน PRSP (Levinsohn, 2003: 1, 5-6) ฉะนั้นการที่ WB จะลดความยากจนก็ทางไกลเกินจากสภาพความเป็นจริง เนื่องจากการแข่งขันในเศรษฐกิจโลกต้องตระหนักกว่าจะอย่างไรให้เกิดการเปลี่ยนรูปของความสัมพันธ์ทางสังคม (Cammack, 2004: 206)

สืบเนื่องมาที่ ILO ก็ปรับแนวทางการพัฒนาโดยเน้นลดความยากจนเช่นเดียวกัน โดย Juan Somavia เห็นความสำคัญต่อความร่วมมือแบบพหุภาคี พิจารณาจากรายงานของผู้อำนวยการใหญ่ “Working Out of Poverty” ในปี ค.ศ. 2003 เพราะ ILO ตระหนักถึงความยากจนเป็นปัญหาที่ต้องร่วมมือแก้ไขโดยตัวแสดงในระดับระหว่างประเทศ จึงสนับสนุนด้วยงานที่มีคุณค่าเพื่อปฏิบัติการในระดับประเทศเช่นเดียวกับ PRSP กล่าวคือกรอบการส่งเสริมตัวแบบของงานที่มีคุณค่า (Decent Work Pilot Programme) ระยะเวลาระหว่างปี ค.ศ. 2002-2005 (และต่อมาพัฒนาสู่กรอบการส่งเสริมการทำงานที่มีคุณค่าแห่งชาติหรือ Decent Work Country Programmes: DWCP โดยเริ่มต้นครั้งแรกในปี ค.ศ. 2004 และดำเนินมาถึงปัจจุบัน) นอกจากนี้ขอบเขตของการคุ้มครองทางสังคมเพื่อลดความยากจนในประเทศกำลังพัฒนา ประกอบด้วยการสนับสนุนรายได้และการมีงานทำ การขยายระบบประกันสุขภาพสู่กลุ่มคนเปราะบาง การช่วยเหลือด้วยเงินโอนแก่เด็กวัยเรียน คนสูงอายุ และคนพิการ การปฏิรูประบบประกันสังคมให้ครอบคลุมถึงความสมัครใจ การส่งเสริมอาชีพอนามัยและคุ้มครองความปลอดภัยแก่แรงงาน การปรับปรุงค่าจ้างขั้นต่ำ และการมีส่วนร่วมของชุมชน ด้วยเหตุนี้ตัวแสดงตามระบบไตรภาคีระหว่างรัฐ นายจ้าง และลูกจ้างไม่ครอบคลุมสภาพปัญหา และมีความจำเป็นให้ประชาสังคมทุกภาคส่วนและองค์การระหว่างประเทศอื่นเข้ามามีส่วนร่วมและร่วมมือกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนทางสังคม (Social Partnership) (ILO, 2003: 99-106)

โดยสรุป WB เสนอธรรมาภิบาล (Good Governance) ประกอบด้วย หกตัวชี้วัด คือ ความรับผิดชอบสาธารณะ เสถียรภาพทางการเมือง ประสิทธิภาพรัฐบาล ระเบียบกฎเกณฑ์ นิติรัฐ และการควบคุมคอร์รัปชัน โดยเป็นกรอบที่ช่วยลดความยากจนและพัฒนาเศรษฐกิจประเทศ เป็นหนึ่งในเครื่องมือของนโยบายสังคมโลกที่ UN ใช้สนับสนุนผ่าน MDGs (Kwon & Kim, 2014) และกระบวนการนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ทศวรรษ 1970 โดยมีสถาบันระหว่างประเทศเป็นกลไกหลักของการนำนโยบายปฏิบัติในประเทศ (Hameiri & Jones, 2015) ทั้งที่แนวทางปฏิบัตินี้ แท้จริงแล้วโลกาภิบาลเริ่มต้นตั้งแต่ศตวรรษ 18 ภายใต้ขบวนการแรงงานหรือบทบาทของภาคประชาสังคม แต่ยังคงขาดความชอบธรรมในแง่ของสถาบันและกฎเกณฑ์ กระทั่งสันนิบาตชาติ (League of Nations: LN) และ ILO ได้ก่อตั้งขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งยุติลง ทำให้ความร่วมมือเช่นนี้เริ่มเกิดขึ้นบนความชอบธรรมทางการเมืองโลก (Murphy, 2014)

อย่างไรก็ดีโลกาภิบาลได้รับความนิยมมากขึ้นในศตวรรษ 21 เนื่องจากใช้จัดการความล้มเหลวของเสรีนิยมใหม่ที่เป็นรูปแบบอำนาจที่ใช้กำกับและสั่งการในระบอบโลก จนก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจ ช่องว่างทางรายได้ และความไม่สมดุลของการพัฒนา โดยมีข้อสังเกตต่อบทบาทของปัญญาชนอย่างนักเศรษฐศาสตร์ของธนาคารโลกจะจัดการปัญหาเช่นนี้อย่างไร (Brodie, 2015) บ่อยครั้งจะเห็นได้ว่าทำหน้าที่สถาปนาอำนาจเพื่อสร้างระเบียบสังคมและกำหนดสถานะให้แก่ผู้ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจการเมืองโลก ด้วยเหตุนี้ WB, ILO และ UN จึงมีสถานะอภิสิทธิ์ในโครงสร้างระหว่างประเทศ เพราะต่างแสดงบทบาทนี้เพื่อครองอำนาจนำด้วยโลกาภิบาลและควบคุมอำนาจจากช่วงชั้นในระบบทุนนิยมโลก ฉะนั้นโลกาภิบาลจึงไม่ใช่สถาปัตยกรรมใหม่ แต่เป็นมายาคติที่เสนอขึ้นมาร้อยเรียงและก่อรูปกลายเป็นประวัติศาสตร์ใหม่ เพื่อแก้ไข

ปัญหาโดยตัวแสดงที่ได้รับความชอบธรรมจากมติร่วมแห่งรัฐ หรือเรียกว่า “การอภิบาลโลกในกระแสเสรีนิยมใหม่” (Neo-liberal Global Governance) (Overbeek, 2004; Sinclair, 2012)

5. บทวิพากษ์การพัฒนาที่ยั่งยืน: การคุ้มครองทางสังคมสู่การอภิบาลเพื่อลดความยากจน

ในยุคแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนจัดเป็นแนวทางปทัสถาน (Normative Approach) เพื่อนำไปสู่การขจัดความยากจน การลดช่องว่างของความไม่เท่าเทียม การส่งเสริมให้เลื่อนช่วงชั้นทางสังคม และการละเว้นมิให้มีการเลือกปฏิบัติ เพื่อเป็นฐานรากให้นำเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความกินดีอยู่ดี ภายใต้การเชื่อมโยงระหว่างความรู้กับสามมิติ ดังนี้ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จนกระทั่งพิจารณาให้เป็นทศวรรษใหม่เพื่อให้ UN กลายเป็นศูนย์กลางโลก ทำหน้าที่กำหนดกฎเกณฑ์และแบบแผนให้แต่ละประเทศถือเป็นแนวทางปฏิบัติตาม รวมถึงภาคส่วนอื่น ทั้งภาคเอกชนและประชาสังคม (Sachs, 2015: 11-13) ด้วยเหตุที่องค์การในเครือของ UN มีภารกิจครอบคลุมทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสุขภาพ สิ่งแวดล้อม การศึกษา การเกษตร แรงงาน และอื่นๆ (Rosenau, 1995)

การขับเคลื่อนภารกิจจึงตั้งอยู่บนระบบพหุภาคีนิยม (Multilateralism) แต่ในความหมายนี้มีความแตกต่างจากรัฐบาลโลก (World Government) เนื่องจากโลกาภิบาล (Global Governance) สนับสนุนให้จัดการปัญหา ร่วมสมัยที่ขยายวงกว้างและมีความสลับซับซ้อนในระดับโลก (Weiss & Wilkinson, 2014) ที่สำคัญคือการทำความเข้าใจปัญหาความยากจนต้องทำความเข้าใจผ่าน UN ตั้งแต่เป้าหมายในวาระการพัฒนาหลังปี ค.ศ. 2015 เพราะกำหนดให้การคุ้มครองทางสังคมเชื่อมโยงในระดับประเทศและระดับ

โลก โดยมุ่งเน้นปฏิบัติการที่ความยากจน ความไม่เท่าเทียม การกระจายรายได้ และการนับรวมทางสังคม (Piece, 2012) จนเป็นที่มาของ SDGs แบ่งออกเป็น 17 เป้าหมาย 169 เป้าประสงค์ และมีกรอบระยะเวลาปฏิบัติการระหว่างปี ค.ศ. 2016-2030 ด้วยเหตุที่จะพาโลกก้าวข้ามสู่ความยั่งยืน โดยให้ตระหนักถึงความร่วมมือ และยิ่งกว่านั้นการคุ้มครองทางสังคมยังบรรจุอยู่ในสามเป้าหมายของ SDGs ดังนี้ (1) เป้าประสงค์ข้อ 1.3 เพื่อปฏิบัติการในระดับประเทศ โดยมุ่งเน้นที่คนจนและเปราะบาง (2) เป้าประสงค์ข้อ 5.4 เป็นหนึ่งในแนวทางของการส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ การเสริมสร้างพลังให้แก่สตรีและสนับสนุนการคุ้มครองทางสังคมให้แก่ครอบครัว (3) เป้าประสงค์ข้อ 10.4 คือการคุ้มครองทางสังคมช่วยลดความไม่เท่าเทียมในประเทศต่าง ๆ (UN, 2015)

สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนและการลดความยากจนกลายเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้มนุษย์มีความกินดีอยู่ดี ในขณะเดียวกันเพื่อลดช่องว่างของความไม่เท่าเทียมให้แคบลง แต่ ILO ชี้ให้เห็นเป้าหมายของการคุ้มครองทางสังคมถูกกำหนดขึ้นจากอาณัติ โดยปรากฏในเนื้อความของธรรมนูญแห่งองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO Constitution) เพราะแม้แต่ยุคโลกาภิวัตน์ งานที่มีคุณค่าก็บรรจุการคุ้มครองทางสังคมเป็นหนึ่งในวัตถุประสงค์เชิงกลยุทธ์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามอาณัติว่าด้วยการสร้างสันติภาพสากลและยั่งยืน โดยส่งเสริมและพัฒนาสู่ความยุติธรรมทางสังคม (ILO, 2003: 10-17) ทั้งนี้รรมาภิบาลทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนกลายเป็นความเป็นสากล โดยสะท้อนได้ทั้งความสำเร็จหรือความล้มเหลว (Sachs, 2015: 502-505) ดังนั้นแนวทางการพัฒนานี้ทำให้ ILO สนับสนุนเครื่องมือเชิงนโยบายหรือทางกฎหมายระหว่างประเทศที่เรียกว่ากฎหมายอ่อน โดยแนวทางที่ใช้คือการมีความรับผิดชอบต่อทางสังคมของบริษัท (Corporate Social Responsibility: CSR)

มากกว่าส่งเสริมรัฐสมาชิกให้สัถยาบัน CLS เนื่องจากจะเน้นที่การบังคับให้ปฏิบัติตามกรอบของกฎหมายระหว่างประเทศ (Novitz & Mangan, 2011)

ในทางกลับกันความยากจนถือเป็นปัญหาการเมืองโลก และดำรงอยู่มาตลอดช่วงเวลาประวัติศาสตร์ แท้ที่จริงแล้วยังปรากฏให้เห็นและไม่มีที่ท่าขจัดให้หมดสิ้นลง ทั้งนี้การพัฒนาระหว่างประเทศในศตวรรษ 21 มีเป้าหมายเพื่อขจัดความยากจนและส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากคำนึงถึงความมั่นคงของมนุษย์และสวัสดิการสังคมของคนจน (Hulme, 2015) แต่เมื่อพิจารณาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ของ ILO มีปฏิญญาฟิลาเดลเฟีย (Declaration of Philadelphia) ที่แถลงขึ้นใน ILC ปี ค.ศ. 1944 เพื่อให้ทุกประเทศตระหนักถึงสิทธิมนุษยชนและความยากจนเป็นภัยอันตรายทุกแห่งหน ดังนั้นเป้าหมายของ ILO ตั้งอยู่บนความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) แต่ถือเป็นภาพแห่งอุดมคติ เพราะอาศัยการกำหนดมาตราวัด (Measurement) และมีตัวชี้วัด (Indicators) เพื่อประเมินผลการปฏิบัติการกิจของ ILO ส่งผลให้นโยบายเศรษฐกิจและรัฐสวัสดิการจำเป็นต้องใช้ข้อมูลเชิงปริมาณ แม้ในเวลาต่อมาปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) ปี ค.ศ. 1948 ก็ถูกวิจารณ์เพื่อใช้ต่อต้านระบอบคอมมิวนิสต์และรัฐบาลหลังยุคอาณานิคม ที่สำคัญกว่านี้คือ การแผ่ขยายชุดนโยบายเสรีนิยมใหม่ดูเหมือนสวนทางจากข้อเสนอที่สนับสนุนการคุ้มครองทางสังคม การบริการสาธารณะ และมาตรการคุ้มครองแรงงานอย่างสิ้นเชิง (Supiot, 2012)

ในกรณีนี้จึงวิพากษ์การคุ้มครองทางสังคมบนกระแสหลักการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างการลดความยากจน (Poverty Reduction) และการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) โดยการคุ้มครองทางสังคมมีฐานรากมาจากความเป็นชาตินิยม ความมั่นคงทางสังคมและบรรษัทนิยม ตรงกับรัฐยุโรปในทศวรรษ 1880 (หรือการประกันสังคมในเยอรมนี ก่อนจะพัฒนาย้ายมาสู่ US ในทศวรรษ 1930) (Cox, 1987:

161) สำหรับการคุ้มครองทางสังคมจึงกลายเป็นกลไกในระบบทุนนิยมโลก เพราะทำหน้าที่จัดเตรียมสวัสดิการและถูกครอบงำด้วย Keynesian Economic มาตั้งแต่ทศวรรษ 1930 แม้ว่าเสรีนิยมใหม่ที่ปรากฏขึ้นในทศวรรษ 1970 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบเศรษฐกิจโลก แต่ก็จัดอยู่ในรากฐานอุดมการณ์เสรีนิยม และกลายเป็นหนึ่งในรูปแบบของรัฐ (Forms of State) นอกจากนี้โลกาภิวัตน์ยังเป็นพลังทางสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนรูปโครงสร้างระหว่างประเทศ ทั้งในระบบการผลิตและการเงิน รวมถึงความสัมพันธ์ของตัวแสดงในระเบียบโลก ที่สำคัญกว่านี้คือ การขับเคลื่อนอุดมการณ์นี้ถูกครอบงำด้วยกลุ่มทางประวัติศาสตร์ หรือสถาบันระหว่างประเทศ ครอบคลุมทั้ง WB และ IMF เช่น การสร้างแบบแผนและกฎเกณฑ์ด้วยธรรมาภิบาลเพื่อจำกัดบทบาทของรัฐบาลและภาคธุรกิจภายใต้ธรรมเนียมใหม่ (Bernard, 1997: 85-87; Cox, 1993: 259-268; Gill, 2015: 2; 2018: 2-4)

เมื่อพิจารณานโยบายสังคมและรัฐสวัสดิการในศตวรรษ 21 ตั้งอยู่บนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและสังคมที่มีเสถียรภาพ แต่แนวทางการศึกษา neo-Gramscian โดย Bakker (2014); Brodie (2014); Cox (1987); Gill (2008) กลับไม่พิจารณาการเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์ของการพัฒนาตาม ILO และ WB เสนอไว้ต่อการคุ้มครองทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น (1) การประกันสังคมที่นำเสนอโดย Otto von Bismarck ในปลายศตวรรษ 19 (2) ความมั่นคงทางสังคมที่ ILO เสนอขึ้นมาภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจโลกตกต่ำในทศวรรษ 1930 (3) ความช่วยเหลือทางสังคมที่ WB ใช้ผ่านรูปแบบ SSN ในทศวรรษ 1990-2000 และ (4) ผลกระทบจากวิกฤติการเงินตกต่ำทำให้ประเทศในภาคพื้นยุโรปอยู่ในภาวะหนี้สิน ส่งผลให้ที่ประชุมเวที G20 เห็นว่าทางออกที่ดีคือการคุ้มครองทางสังคมและเน้นการสร้างงานอาชีพให้แก่คนทำงานและคนเปราะบาง ฉะนั้นชุดนโยบายเสรีนิยมใหม่จึงตั้งอยู่บน

ข้อสังเกต เนื่องจากการจัดสวัสดิการและบริการสังคมแปรผันตามนโยบาย การคลังและงบประมาณ โดยเป็นค่าใช้จ่ายของรัฐบาล และที่สำคัญความ ล้มเหลวของการอภิบาลโลกในกระแสเสรีนิยมใหม่ปรากฏขึ้นมาหลังจาก วิกฤติการเงินตกต่ำ จนใช้เวลาเพื่อฟื้นฟูกว่าครึ่งทศวรรษ

จากความล้มเหลวของเสรีนิยมในวิกฤติการเงินในปี ค.ศ. 2008 ส่งผลให้ US และสถาบันระหว่างประเทศวิเคราะห์ความเสี่ยงทางสังคม ในธรรมนูญนิยม ไม่ว่าจะเป็นการว่างงานในระยะยาว งานที่ไม่ทำให้หลุดพ้น จากความยากจน และการสร้างสมดุลระหว่างชีวิตกับการทำงาน เพื่อทำให้ เกิดการเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกและการครองอำนาจเสรีนิยมใหม่ จนกล่าวได้ว่านโยบายสังคมได้รับผลกระทบจากการแปรรูปกิจการสาธารณะ (Privatization) ผลที่ตามมาคือการลดค่าใช้จ่ายภาครัฐในด้านสวัสดิการสังคม ขณะเดียวกัน SPF ก็พยายามยกระดับ/ฐานให้สูงขึ้นตามลำดับ สืบเนื่องจากการคุ้มครองทางสังคมจัดเตรียมให้เฉพาะกลุ่มคนเปราะบาง โดยบรรจุความ มั่นคงทางสังคมและสวัสดิการช่วยเหลือทางสังคม ครอบคลุมถึงการรักษา พยาบาลและการศึกษาไว้ในธรรมนูญนิยม แต่กลับกลายเป็นการผลิตซ้ำทาง สังคม (Social Reproduction) ในยุคร่วมสมัย โดย Janine Brodie เรียกการ คุ้มครองทางสังคมเป็นยุทธศาสตร์การอภิบาลสังคมโลก เช่นเดียวกับ Bob Deacon เพราะมีความสัมพันธ์ยิ่งยวดกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเสถียรภาพทางสังคม (Brodie, 2014: 247-260) ที่สำคัญกว่านี้คือ Deacon (2013; 2015) แสดงให้เห็นสถานะของ ILO ทำหน้าที่เป็นตัวแสดง หลักของการอภิบาลสังคมโลก โดยสืบเนื่องจากการต่อสู้ในองค์การระหว่าง ประเทศ จนได้รับชัยชนะเหนือองค์การอื่นๆ ที่มีภารกิจด้านสังคม นอกจากนี้ ยังทำให้นโยบายสังคมขับเคลื่อนบนเป้าหมายที่เป็นอุดมคติของ ILO ว่าด้วย ความยุติธรรมทางสังคม เพื่อให้บรรลุและปรากฏขึ้นภายในระบบทุนนิยมโลก

ด้วยเหตุนี้การวิพากษ์เชิงโครงสร้างระหว่างประเทศและความสัมพันธ์ของตัวแสดงในธรรมเนียมใหม่ เพื่อสะท้อนให้เห็นการครองอำนาจนำด้วยโลกาภิบาลและเสรีนิยมใหม่ เพราะคอยผลิตซ้ำวาทกรรมการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง MDGs และ SDGs เป็นแบบแผนที่สนับสนุนการพัฒนาระหว่างประเทศ โดยในทางหนึ่ง พิจารณาว่าเป็นการต่อสู้กับความยากจน แต่อีกทางหนึ่ง ขาดการวิเคราะห์ความยากจนในโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ ส่งผลให้ไม่ทราบภูมิหลังของการจัดเตรียมแผนสวัสดิการสังคมและยุทธศาสตร์การอภิบาลสังคมโลกมีประโยชน์อะไรและมีใครเป็นผู้มีส่วนได้เสีย แม้แต่วินัยเสรีนิยมใหม่ก็ทำให้ทุกองคาพยพให้ความสำคัญต่อบัณฑิตบุคคลมากขึ้น แต่ WB กลับส่งเสริม SSN เป็นแนวทางการพัฒนาในประเทศยากจน และไม่แตกต่างจากประเภทของนโยบายกระจายอย่างทั่วถึง (Redistributive Policy) ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงอภิปรายและสรุปไว้สี่ประการดังนี้

ประการแรก คือ เสรีนิยมใหม่เป็นการก่อรูปจากอุดมการณ์และขับเคลื่อนด้วยพลังทางสังคมที่เกิดขึ้นจากกลุ่มต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมระหว่างประเทศ เห็นได้จาก SSN และการลดความยากจน กลายเป็นแนวนโยบายที่ได้รับบรรจุอยู่ในฉันทามติวอชิงตันใหม่ (New Washington Consensus) (Fischer, 2012: 16-17) แต่เสรีนิยมใหม่เป็นการปรับแนวทางการพัฒนาที่ดำเนินมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เพราะสถาปัตยกรรมและโครงการทางการเมืองที่ก่อตัวขึ้นโดยประเทศในโลกตะวันตกถูกปกครองด้วยโครงสร้างอำนาจโลก ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดสกุลเงินดอลลาร์สหรัฐให้เป็นอัตราแลกเปลี่ยนกลาง และการค้าระหว่างประเทศอย่างเสรีโดยไม่มีอุปสรรคจากกฎเกณฑ์ของรัฐ ด้วยเหตุนี้เสรีนิยมใหม่จึงทำงานโดยตั้งอยู่บนแบบแผนและกฎเกณฑ์ที่มีโครงสร้างบังคับบัญชาและมีรูปแบบที่รัดกุมโดยวินัย และมีผู้ปกครองหลังสมัยใหม่ (Postmodern Prince) อาศัยความเป็นประชาธิปไตยและสร้างภาวะผู้นำ โดยเป็นปัญญาชน

ทำหน้าที่ครอบงำอุดมการณ์และชุดนโยบายเสรีนิยมใหม่ โดยสร้างมิติร่วมบนความยินยอมและไม่ใช้ความรุนแรงทางการเมือง (Gill, 2000; 2012)

ประการที่สอง เป็นความล้มเหลวที่เกิดขึ้นจากสาเหตุของการขาดตัวแสดงโดยชอบธรรมสำหรับการจัดการระเบียบโลกและทำหน้าที่สนับสนุนการครองอำนาจนำ ส่งผลให้ UN ได้รับการสนับสนุนจาก US เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้อภิบาลโลกในศตวรรษ 21 แม้ว่า UN ไม่สามารถรวมศูนย์อำนาจเชิงนโยบายและกฎหมายเข้าสู่แผนแม่บทการพัฒนาหรือ SDGs ได้อย่างมีเอกภาพ จะมีก็แต่การกำหนดเป้าประสงค์ให้สอดคล้องในทางเดียวกันจึงใช้ความร่วมมือพหุภาคี เพื่อให้เกิดการทำงานแบบเครือข่ายระหว่างองค์การระหว่างประเทศ เช่น ในกรณีของการคุ้มครองทางสังคมสนับสนุนสองแนวทางหลัก คือ SRM และ SPF แต่ ILO ก็ปรับตัวให้การคุ้มครองทางสังคมตั้งอยู่บนแนวทางวงจรชีวิตเช่นเดียวกับ WB เห็นได้จากรายงานการคุ้มครองทางสังคมโลก (World Social Protection Report) และที่สำคัญ ILO ก็ตั้งเป้าประสงค์ไว้ใน SDGs (ILO, 2017) แต่การครองอำนาจนำได้อย่างสำเร็จนั้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากความร่วมมือระหว่างรัฐกับองค์การระหว่างประเทศเท่านั้น แต่ต้องมีปัญญาชนสนับสนุนการครองอำนาจนำทั้งผู้แทนจากสถาบันการศึกษา ประชาสังคม นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล รวมถึงประธานบริหาร CEO ที่สถาปนาความชอบธรรมเป็นมิตรร่วมให้การอภิบาลโลก

ประการที่สาม สำหรับโลกาภิบาลเป็นแนวทางสนับสนุนเชิงโครงสร้างระหว่างประเทศ ครอบคลุมถึงการคุ้มครองทางสังคม โดยกระบวนการนี้เริ่มต้นมาตั้งแต่รายงานการพัฒนามนุษย์โดย UNDP ในปี ค.ศ. 1990 และที่ประชุมโลกว่าด้วยการพัฒนาสังคมที่โคเปนเฮเกน ในปี ค.ศ. 1995 จนกระทั่งตกผลึกมาให้ UN ต้องสร้างธรรมเนียมใหม่ขึ้นมาด้วยการบรรจุไว้ใน MDGs และ SDGs เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติการ แต่ก็ยัง

ประกอบด้วยข้อเสนออื่น เช่น ธรรมาภิบาล (Good Governance) ของ WB เพื่อใช้กำกับและควบคุมรัฐบาล จนกลายเป็นคำกล่าวอ้างโดย WB ถึงความยากจนมีสาเหตุสำคัญมาจากการคอร์รัปชันในประเทศ อันที่จริงแล้วปัญหาดังกล่าวก่อรูปขึ้นมาจากโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ และประสบการณ์ล้มเหลวจากข้อเสนอของการสร้างรัฐบาลโลกในศตวรรษ 20 เพราะอธิปไตยแห่งรัฐยังอยู่ในความหวงแหนจากทุกประเทศทั่วโลก หรือกล่าวได้ว่าผลประโยชน์แห่งชาติมาก่อนผลประโยชน์ร่วมกันของนานาประเทศ ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจึงเป็นช่วงชั้นและปรากฏให้เห็นการครองอำนาจนำมาตลอดช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาระหว่างประเทศไม่สามารถแยกออกจากความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละประเทศ

ประการที่สี่ คือ โครงสร้างระหว่างประเทศถูกกำกับด้วยธรรมเนียมใหม่ โดยมีพลังทางสังคมที่เคยก่อรูปให้เกิดขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์และขบวนการยึดครอง สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของระบบทุนนิยมโลกที่ขับเคลื่อนโดยวินัยเสรีนิยมใหม่ จนมีข้อสังเกตต่อวิกฤติเชิงโครงสร้างที่จำเป็นให้อำศัยการคุ้มครองทางสังคมเพื่อสนับสนุนการมีงานทำและสร้างความมั่นคงทางสังคม รวมทั้งการรับมือและลดผลกระทบที่ตามมาจากความยากจนและความไม่เท่าเทียม ดังนั้นองค์การระหว่างประเทศในเครือ UN จึงเห็นพ้องร่วมกันต่อการขับเคลื่อน SDGs แต่กลับปรากฏคำถามว่ามีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์ของใครหรือกลุ่มใดหรือไม่ เพราะแท้จริงแล้วการคุ้มครองทางสังคมเป็นประโยชน์ต่อประเทศกำลังพัฒนา โดยทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและได้รับสวัสดิการสังคม แตกต่างจากประเทศพัฒนาแล้วที่นิยมใช้การประกันสังคมและมาตรการในตลาดแรงงานเพื่อสร้างความมั่นคงทางสังคม จะเห็นได้ว่าการคุ้มครองทางสังคมมีช่องว่างสำหรับการนำนโยบายสังคมไปสู่การพัฒนาระหว่างประเทศ

ยิ่งกว่านี้ความสัมพันธ์ทางสังคมมีช่วงชั้นที่สลับซับซ้อนมากกว่าการแบ่งออกเป็นชนชั้นนายทุนกับแรงงาน ดังที่ Guy Standing (2014b: 10-12; 2015: 4-7) เรียกปรากฏการณ์นี้ว่าช่วงชั้นโลกใหม่ (New Global Stratification)⁹ เนื่องจากแรงงานต้องเผชิญวิถีชีวิตแห่งความเสี่ยง (Precariat) โดยเฉพาะการจ้างงานยืดหยุ่น (Flexible Work) ด้วยความไม่มั่นคงเช่นนี้ ILO จึงสนับสนุนการคุ้มครองทางสังคมในขนาดตของงานผ่านรูปแบบการจ้างงานที่ไม่มีมาตรฐาน (Non-Standard Employment) ภายใต้งานใน Platform Economy ครอบคลุมถึง Gig Economy ก็กลายเป็นภัยอันตรายใหม่ของกำลังแรงงานในตลาดแรงงาน เพราะได้ขยายตัวมาพร้อมกับการปฏิวัติคลื่นลูกใหม่ในอุตสาหกรรม 4.0 แต่กลับไม่มีการคุ้มครองทางสังคมที่รับมือความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากปรากฏการณ์นี้ จะมีก็แต่การพัฒนาทักษะแรงงาน (Behrendt & Nguyen, 2018)

ในท้ายนี้การศึกษาเกี่ยวกับการคุ้มครองทางสังคมปรากฏให้เห็นว่ากรอบการวิเคราะห์หาคัดยจาก SRM, TFM และ SPF มาผสานแนวทางระหว่างกัน เช่น รายงาน “Supporting Social Protection Systems” โดย European Commission (2015) ทั้งยังมีรายงาน “Social Protection for Rural Poverty Reduction” โดย Devereux (2016) ได้รับการสนับสนุนจาก FAO ซึ่งพิจารณาด้วยแนวทาง Adaptive Social Protection เพื่อวิเคราะห์ในกรณีของสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติที่จัดอยู่นอกเหนือจากสามกรอบข้างต้น

⁹ ช่วงชั้นโลกใหม่ (New Global Stratification) จัดแบ่งเป็นสี่ช่วงชั้นคือ (1) ช่วงชั้นผู้มีอภิสิทธิ์ (Elite) เปรียบกับชนชั้นนำ (2) ช่วงชั้นมนุษย์เงินเดือน (Salaried) เปรียบกับชนชั้นกลาง (3) ช่วงชั้นผู้เชี่ยวชาญ (Proficians) เปรียบกับช่างเทคนิคและผู้ให้คำปรึกษา (4) ช่วงชั้นผู้ใช้แรงงาน (Core Workers) เปรียบกับชนชั้นแรงงาน

แต่หากพิจารณาข้อถกเถียงเกี่ยวกับการคุ้มครองทางสังคม และความก้าวหน้าทางวิชาการนโยบายสังคมและการพัฒนาระหว่างประเทศได้ มี Ramesh Mishra (2013) อธิบายถึงข้อจำกัดของสวัสดิการสังคม เนื่องจากมีความแตกต่างกันตามแต่ละระบอบรัฐสวัสดิการ (Welfare State Regimes) ที่สำคัญกว่านี้การบูรณาการเศรษฐกิจโลกภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ ยังทำให้การคุ้มครองทางสังคมกลายเป็นกระแสนิยม ทั้งในข้อเสนอและนำไปสู่การปฏิบัติในระบบทุนนิยมโลก เพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการจัดการความเสี่ยงและไม่มั่นคงของชีวิต ทั้งในด้านรายได้และงานอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความยืดหยุ่นของตลาดแรงงานที่ทำให้รูปแบบการจ้างงานไม่นิยมงานเต็มเวลาเหมือนเช่นเคย

ทั้งนี้จากการเปลี่ยนรูปของระบบเศรษฐกิจโลก Deacon (2007) พิจารณาว่าเป็นผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ที่สนับสนุนกลไกการทำงานขององค์การระหว่างประเทศให้หันมาขับเคลื่อนด้วยนโยบายสังคมโลก เพื่อช่วยรองรับและแก้ไขสภาพปัญหา เพราะประเทศกำลังพัฒนาหรือกลุ่มคนชายขอบตกอยู่ภายใต้การครอบงำในกระแสเสรีนิยมใหม่ แต่ต้องใช้แนวทางให้ความช่วยเหลือทางสังคม ที่ไม่สอดคล้องกับข้อจำกัดที่มีความแตกต่างของมิติทางสังคม ทำให้การคุ้มครองทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาที่ถูกเสนอให้ใช้แนวทางของการช่วยเหลือทางสังคม สวนทางกับชุดนโยบายเสรีนิยมใหม่ที่ต้องการลดค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการสังคมลง จนเป็นข้อสังเกตทำนองนี้ของผู้เขียนว่า การขับเคลื่อนของการคุ้มครองทางสังคม โดยผู้อภิบาลโลก เช่น WB และ ILO ถือเป็นการส่งมอบแบบโครงสร้างบังคับบัญชาในการเมืองโลก เพื่อรักษาเสถียรภาพของระบบทุนนิยมโลกไว้ใช้หรือไม่

ภายใต้กระบวนการนี้ดำเนินเรื่อยมาถึงปัจจุบัน กระทั่งเมื่อวันที่ 21 กันยายน ค.ศ. 2016 ได้ยกระดับความร่วมมือเป็นหุ้นส่วนโลกระหว่าง WB กับ ILO และรัฐบาลจาก 23 ประเทศ นอกจากนี้ได้มีการเชิญให้ตัวแทน

ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความเป็นสากลของการคุ้มครองทางสังคม (Universal Social Protection) และรองรับการบูรณาการระหว่างภารกิจของการลดความยากจนโดย WB และการส่งเสริมงานที่มีคุณค่าโดย ILO (WB & ILO, 2016: 1-4; 189-194) ส่งผลให้การคุ้มครองทางสังคมมาบรรจบกันบน SDGs¹⁰ โดยทำให้ SPF มองภาพการคุ้มครองทางสังคมกว้างกว่าการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนสู่การสร้าง ความมั่นคงทางสังคม เนื่องจาก SRM ของ WB ทำให้ ILO พิจารณากรอบแนวทางของวงจรชีวิตตั้งแต่เด็กจนถึงคนสูงอายุมาใช้ แต่อย่างไรก็ดี ก็สะท้อนให้เห็นว่า UN สามารถรวมศูนย์อำนาจโลกมาไว้บน SDGs ได้จนประสบความสำเร็จ (ILO, 2017) หมายความว่าความยากจนกลายเป็นหนึ่งภัยอันตรายที่จะขจัดให้หมดสิ้นไป จึงเป็นคำถามที่ควรต่อการทบทวนบริบททางประวัติศาสตร์ว่า “แนวทางการพัฒนาระหว่างประเทศของ SDGs ในปี ค.ศ. 2030 จะบรรลุเป้าหมายเช่นนี้ได้จริงหรือไม่อย่างไร เพราะนับตั้งแต่ ILO ได้แถลงปฏิญญาฟีลาเดลเฟียในปี ค.ศ. 1944 เพื่อต่อสู้กับความยากจนโดยถูกจัดเป็นวาระระดับโลก จนถึงบัดนี้ ก็ยังถูกแถลงเหมือนเช่นเดิม”

¹⁰ การเปิดหลักสูตรการเรียนออนไลน์ “Social Protection for Sustainable Development” โดย ส่วนงานของการคุ้มครองทางสังคมของ ILO ระหว่างวันที่ 4 มิถุนายน - 6 กรกฎาคม ค.ศ. 2018 แสดงให้เห็นว่าการคุ้มครองทางสังคมถูกบูรณาการให้กลายเป็นส่วนหนึ่งและสนับสนุนแผนแม่บทของ SDGs ดูเพิ่มเติมที่ <http://www.unssc.org/courses/social-protection-sustainable-development/>

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา วีระโกศลพงศ์. (2561). บทปริทัศน์หนังสือ Global Social Policy in the Making: The Foundations of the Social Protection Floor. *วารสารธรรมศาสตร์*, 37(2), 163-170.
- Bakker, I. (2014). Social reproduction, fiscal space and remaking the real constitution. In S. Gill & A. Cutler (Eds.), *New Constitutionalism and World Order* (pp. 219-232). Cambridge: Cambridge University Press.
- Barrientos, A. (2010). *Social Protection and Poverty*. UNRISD Flagship Report: Combating Poverty and Inequality. Retrieved from [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpPublications\)/973B0F57CA78D834C12576DB003BE255](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpPublications)/973B0F57CA78D834C12576DB003BE255)
- Barrientos, A., & Hulme, D. (2008). Social protection for the poor and poorest: An introduction. In A. Barrientos & D. Hulme (Eds.), *Social protection for the poor and the poorest: Concepts, policies and politics* (pp. 3-24). New York: Palgrave Macmillan.
- Behrendt, C. & Nguyen, Q. A. (2018). *Innovative Approaches for Ensuring Universal Social Protection for the Future of Work*. Retrieved from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_629864.pdf
- Bernard, M. (1997). Ecology, Political Economy and Counter-Movement: Karl Polanyi and the Second Great Transformation. In S. Gill & J. H. Mittelman. *Innovation and Transformation in International Studies* (pp. 75-89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bohle, D. (2007). Neo-Gramscianism. In R. Robertson & J. A. Scholte (Eds.), *Encyclopedia of globalization* (pp. 862-864). New York: Routledge.

- Brodie, J. (2014). New constitutionalism, neo-liberalism and social policy. In S. Gill & A. Cutler (Eds.), *New Constitutionalism and World Order* (pp. 247-260). Cambridge: Cambridge University Press.
- Brodie, J. (2015). Income Inequality and the Future of Global Governance. In S. Gill (ed.), *Critical Perspectives on the Crisis of Global Governance* (pp. 45-68). New York: Palgrave MacMillan.
- Cammack, P. (2002). The mother of all governments: The World Bank's matrix for global governance. In R. Wilkinson & S. Hughes (Eds.), *Global governance: critical perspective* (pp. 54-71). New York: Routledge.
- Cammack, P. (2004). What the World Bank means by poverty reduction, and why it matters. *New Political Economy*, 9(2), 189-211.
- Charnovitz, S. (2000). The International Labour Organization in its second century. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 4(1), 147-184.
- Common, J. R. (1921). Industrial Government. *International Labour Review*, 1(1), 61-67.
- Cox, R. W. (1977). Labor and hegemony. *International Organization*, 31(3), 385-424.
- Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: beyond international relations theory. *Millennium*, 10(2), 126-155.
- Cox, R. W. (1983). Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method. *Millennium*, 12(2), 162-175.
- Cox, R. W. (1987). *Production, power, and world order: social forces in the making of history*. New York: Columbia University Press.
- Cox, R. W. (1993). Structural Issues of Global Governance: Implication for Europe. In S. Gill (ed.), *Gramsci, historical materialism and international relations* (pp. 259-289). Cambridge: Cambridge University Press.

- Cox, R. W. (1995). Critical Political Economy. In B. Hettne. *International Political Economy: Understanding Global Disorder* (pp. 31-45). London: Zed Books.
- Cox, R. W. (2012). *Consciousness and civilization: The inside story*. Retrieved from <http://stephengill.com/news/wp-content/uploads/RW-Cox-Yorklecture-Oct-2012.pdf>.
- Cox, R. W. (2013). *Universal foreigner: The individual and the world*. Hackensack: World Scientific.
- Cox, R. W. and Schechter, M. G. (2002). *The political economy of a plural world: Critical reflections on power, morals and civilization*. New York: Routledge.
- Craig, D., & Porter, D. (2003). Poverty reduction strategy papers: a new convergence. *World Development*, 31(1), 53-69.
- Crosswell, M. (1978). *Basic human needs: a development planning approach*. Agency for International Development. Retrieved from http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnaag251.pdf
- Deacon, B. (2007). *Global social policy and governance*. London: Sage.
- Deacon, B. (2013). *Global social policy in the making: The foundations of the social protection floors*. Chicago: Policy Press.
- Deacon, B. (2015). The International Labour Organization and Global Social Governance – The 100 Years Search for Social Justice within Capitalism. In A. Kaasch & K. Martens (eds.), *Actors and Agency in Global Social Governance* (pp. 45-63). Oxford: Oxford University Press.
- Devereux, S. (2016). *Social protection for rural poverty reduction*. Rome: FAO.
- Devereux, S., & Sabates-Wheeler, R. (2004). *Transformative social protection*. Retrieved from <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/4071/Wp232.pdf?sequence=1>

- Devereux, S., & Sabates-Wheeler, R. (2008). Transformative social protection: the currency of social justice. In A. Barrientos & D. Hulme (Eds.), *Social protection for the poor and poorest: Concepts, policies and politics* (pp. 64-84). New York: Palgrave Macmillan.
- Drolet, J. (2014). *Social protection and social development: international initiatives*. Dordrecht: Springer.
- Emmerij, L. (1988). The International Labour Organization as a development agency. In J. Harrod & N. Schrijver (Eds.), *The UN under attack* (pp. 111-122). Gower Publishing Company.
- European Commission. (2015). *Supporting Social Protection Systems*. Retrieved from https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/supporting-social-protection-systems-20151125_en.pdf
- Fischer, S. (2012). The Washington Consensus. In C. F. Bergsten & C. R. Henning (Eds.), *Global Economics in Extraordinary Times: Essays in Honor of John Williamson* (pp. 11-23). Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
- Fitzpatrick, T., Kwon, H. J., Manning, N., Midgley, J., & Pascall, G. (Eds.). (2013). *International Encyclopedia of Social Policy*. New York: Routledge.
- Forsyth, T. (Ed.). (2005). *Encyclopedia of International Development*. New York: Routledge.
- Garland, D. (2016). *The welfare state: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Gill, S. (1990). *American hegemony and the trilateral commission*. New York: Cambridge University Press.
- Gill, S. (1998). European governance and new constitutionalism: economic and monetary union and alternatives to disciplinary neoliberalism in Europe. *New Political Economy*, 3(1), 5-26.

- Gill, S. (2000). *Toward a postmodern prince? The battle in Seattle as a moment in the new politics of globalisation*. *Millennium*, 29(1), 131-140.
- Gill, S. (2003). A Neo-Gramscian Approach to European Integration. In A. Cafruny & J. M. Ryner (eds.), *A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe* (pp. 47-70). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Gill, S. (2008). *Power and resistance in the new world order*. New York: Palgrave MacMillan.
- Gill, S. (2012). Introduction: Global crises and the crisis of global leadership. In S. Gill (Ed.), *Global crises and the crisis of global leadership* (pp. 1-20). Cambridge: Cambridge University.
- Gill, S. (2015). Reimagining the Future: Some Critical Reflections. In S. Gill (ed.), *Critical Perspectives on the Crisis of Global Governance* (pp. 1-23). New York: Palgrave MacMillan.
- Gill, S. (2017). Transnational class formations, European crisis and the silent revolution. *Critical Sociology*, 43(4-5), 635-651.
- Gill, S. (2018). *Access and Inclusion/Exclusion in Global Governance*. Retrieved from <http://stephengill.com/news/wp-content/uploads/Gill-Barcelona-2018-paperrevised.pdf>
- Gill, S. & Cutler, A. C. (2014). New Constitutionalism and World Order: General Introduction. In S. Gill & A. Cutler (eds.), *New Constitutionalism and World Order* (pp. 1-21). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, A. (2007). Social policies in the World Bank: Paradigms and challenges. *Global social policy*, 7(2), 151-175.

- Harris, J., & White, V. (2018). *A Dictionary of Social Work and Social Care*. Oxford University Press.
- Hameiri, S., & Jones, L. (2016). Global governance as state transformation. *Political Studies*, 64(4), 793-810.
- Haworth, N. (2002). International labour and its emerging role in global governance. In R. Wilkinson & S. Hughes (Eds.), *Global governance: critical perspective* (pp. 172-190). New York: Routledge.
- Holzmann, R. (2001). *Risk and vulnerability: the forward looking role of social protection in a globalizing world*. Washington, DC: World Bank.
- Holzmann, R., & Jorgensen, S. (1999). Social protection as social risk management: conceptual underpinnings for the social protection sector strategy paper. *Journal of international Development*, 11(7), 1005-1027.
- Holzmann, R., Sherburne-Benz, L., & Tesliuc, E. (2003). *Social risk management: The World Bank's approach to social protection in a globalizing world*. Washington, DC: World Bank.
- Holzmann, R., Sipos, S. & the Social Protection Team. (2009). Social Protection and Labor at the World Bank: An Overview. In R. Holzmann (Ed.), *Social protection and labor at the World Bank, 2000-08* (pp. 1-10). Washington, DC: World Bank.
- Hughes, S. & Haworth, N. (2011). *The International Labour Organisation: coming in from the cold*. Oxon: Routledge.
- Hughes, S., & Haworth, N. (2009). *The ILO involvement in economic and social policies in the 1930s*. Retrieved from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_180784.pdf

- Hulme, D. (2015). *Global poverty: global governance and poor people in the post-2015 era*. New York: Routledge.
- ILO. (1972). *Employment, incomes and equality: A strategy for increasing productive employment in Kenya*. Geneva: ILO
- ILO. (1976). *Employment, growth and basic needs: A one world problem*. Geneva: ILO
- ILO. (1982). *Report of the Director-General*. Geneva: ILO
- ILO. (1984). *Report of the Director-General*. Geneva: ILO
- ILO. (1985). *Report of the Director-General*. Geneva: ILO
- ILO. (1986). *The changing world of work: major issues ahead*. Geneva: ILO
- ILO. (1991). *The dilemma of the informal sector*. Geneva: ILO
- ILO. (1999). *Decent work*. Geneva: ILO
- ILO. (2002). *Decent Work and the Informal Economy*. Geneva: ILO
- ILO. (2003). *Working out of poverty*. Geneva: ILO
- ILO. (2009). *Tackling the global jobs crisis: recovery through decent work policies*. Geneva: ILO
- ILO. (2010a). *Recovery and Growth with Decent Work*. Geneva: ILO
- ILO. (2010b). *Constitution of the International Labour Organization*. Geneva: ILO
- ILO. (2014). *Transitioning from the Informal to the Formal Economy*. Geneva: ILO
- ILO. (2017). *World Social Protection Report 2017-19: Universal Social Protection to Achieve the Sustainable Development Goals*. Geneva: ILO
- Jessop, B., & Sum, N. L. (2006). *Beyond the regulation approach: putting capitalist economies in their place*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kott, S. (2018). *Towards a Social History of International Organisations: The ILO and the Internationalisation of Western Social Expertise*

- (1919–1949). In M.B. Jerónimo & J.P. Monteiro (eds.), *Internationalism, Imperialism and the Formation of the Contemporary World* (pp. 33-57). Charm: Palgrave Macmillan.
- Kwon, H. J., & Kim, E. (2014). Poverty reduction and good governance: Examining the rationale of the Millennium Development Goals. *Development and Change*, 45(2), 353-375.
- Levinsohn, J. (2003). *The World Bank's Poverty Reduction Strategy Paper Approach: Good Marketing Or Good Policy?* Retrieved from https://www.g24.org/wp-content/uploads/2016/01/Session-1_2-1.pdf
- Leysens, A. (2008). *The critical theory of Robert W. Cox: fugitive or guru?*. New York: Palgrave Macmillan.
- Long, F. (1978). A 'Basic Needs' Strategy for Development of Technology in Low Income Countries. *American Journal of Economics and Sociology*, 261-270.
- Malaluan, J. J. C., & Guttal, S. (2003). *Poverty Reduction Strategy Papers: a poor package for poverty reduction*. Retrieved from <http://www.cadtm.org/IMG/pdf/prsp.pdf>
- Martin, S. J. (2013). In conversation with Robert Cox: Historical change, the Occupy movement and frozen social forces. *Global Social Policy*, 13(2), 216-225.
- Maul, D. (2012). *Human rights, development and decolonization: The International Labour Organization, 1940-70*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mishra, R. (2013). Globalization and the Decline of 'Social Protection by Other Means': the Transformation of Welfare Regimes in Australia, Japan and Eastern Europe. In P. Kennett (Ed.), *A Handbook of*

- Comparative Social Policy* (pp. 46-67). Cheltenham: Edward Elgar.
- Morrow, D. (2001). *Poverty Reduction Strategy Papers and Sustainable Development*. Retrieved from http://iisd1.iisd.ca/pdf/pe_morrow_presentation.pdf
- Murphy, C. N. (2014). The Emergence of Global Governance. In T. G. Weiss & R. Wilkinson (Eds.), *International Organization and Global Governance* (pp. 23-34). New York: Routledge.
- Nirathron, N. & Theerakosonphong, K. (2018). Social Protection for Those Who Are Left Behind as a Result of Migration: Myanmar Case Study and Proposed Recommendations for Consideration. *Thammasat Review*, 21(1), 93-110.
- Novitz, T. & Mangan, D. (2011). An introduction to the role of labour standards in development. In T. Novitz & D. Mangan (Ed.), *The role of labour standards in development: from theory to sustainable practice?* (pp. 1-15). Oxford: The British Academy.
- Nyland, C. (2001). Critical Theorising, Taylorist Practice and the International Labour Organization. In *Proceedings–Management Knowledge: Second International Critical Management Studies Conference*, Manchester School of Management, Manchester. Retrieved from <http://www.mngt.waikato.ac.nz/ejrot/cmsconference/2001/papers/management%20knowledge/nyland.pdf>
- Nyland, C., Bruce, K., & Burns, P. (2014). Taylorism, the international labour organization, and the genesis and diffusion of codetermination. *Organization Studies*, 35(8), 1149-1169.
- O'Brien, R. (2000). Workers and world order: the tentative transformation of the international union movement. *Review of International Studies*, 26(4), 533-555.

- O'Brien, R. (2002). Organizational politics, multilateral economic organizations and social policy. *Global Social Policy*, 2(2), 141-161.
- O'Brien, R., & Williams, M. (2016). *Global political economy: Evolution and dynamics*. London: Palgrave Macmillan.
- Overbeek, H. (2004). *Global Governance. Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective*. Amsterdam: Free University of Amsterdam. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.5837&rep=rep1&type=pdf>
- Piece, T. T. (2012). *Social protection: A development priority in the post-2015 UN development agenda*. Retrieved from <http://arabpost2015.org/system/USB/Reference%20documents/UN%20Task%20Team%20on%20the%20post2015%20Development%20Agenda/Thematic%20think%20pieces/16-Thematic%20think%20piece-social%20protection.pdf>
- Rodgers, J., Lee, E., Swepston, L. & Van Daele, J. (2009). *The International Labour Organization and the Quest for Social Justice 1919-2009*. Geneva: ILO.
- Rosenau, J. N. (1995). Governance in the Twenty-First Century. *Global Governance*, 1(1), 13-43.
- Sachs, J. D. (2015). *The age of sustainable development*. New York: Columbia University Press.
- Sinclair, G. F. (2017). *To reform the world: International organizations and the making of modern states*. New York: Oxford University Press.
- Sinclair, T. J. (2012). *Global Governance: Key Concepts*. Cambridge: Polity.
- Slater, R., McCord, A., & Mathers, N. (2014). *Guidance note for DFID: Exploiting the synergies between social protection and economic development*. Retrieved from <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9096.pdf>

- Standing, G. (2001). *Globalisation: the eight crises of social protection*. Geneva: ILO. Retrieved from https://www.guystanding.com/files/documents/Eight_crises_of_social_protection.pdf
- Standing, G. (2007). Social protection. *Development in Practice*, 17(4-5), 511-522.
- Standing, G. (2014a). From cash transfers to basic income: An unfolding Indian Agenda. *Indian Journal of Labour Economics*, 57(1), 111-137.
- Standing, G. (2014b). The precariat. *Contexts*, 13(4), 10-12.
- Standing, G. (2015). The precariat and class struggle. *RCCS Annual Review*. Retrieved from <https://journals.openedition.org/rccsar/585>
- Standing, G. (2017). *Basic Income: And how we can make it happen*. London: Penguin UK.
- Supiot, A. (2012). *The Spirit of Philadelphia: Social justice vs. the total market* (S. Brown, Trans). London: Verso.
- The Commission on Global Governance. (1995). *Our Global Neighbourhood: The report of the commission on global governance*. Oxford: Oxford University Press.
- United Nations. (2015a). *The Millennium Development Goals Report 2015*. Retrieved from http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf
- United Nations. (2015b). *Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development: United Nations*. Retrieved from http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- von Gliszczynski, M. (2015). Social Protection as a Paradigm of Development Policy (1990–2000). In M von Gliszczynski (Ed.). *Cash Transfers*

and Basic Social Protection (pp. 67-103). London: Palgrave Macmillan.

Weiss, T. G., & Wilkinson, R. (2014). Rethinking global governance? Complexity, authority, power, change. *International Studies Quarterly*, 58(1), 207-215.

World Bank. (2001). *World development report 2000/2001: Attacking Poverty*. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/230351468332946759/pdf/226840WDR00PUB0ng0poverty0200002001.pdf>

World Bank & ILO. (2016). *Universal Social Protection: Country Cases*. Retrieved from <http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=55072>

ความทรงจำของ บอ. ต่อในหลวงรัชกาลที่ 9

พระบรมฉายาลักษณ์เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จออก ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2515 เพื่อพระราชทานพระราชวโรกาสให้เจ้าหน้าที่และบัณฑิตอาสาสมัครเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ก่อนลงพื้นที่ปฏิบัติงานในชนบท ยังคงอยู่ในความทรงจำของนางยุวณี ศุภศิลป์ อดีตบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นที่ 2 แม้จะผ่านมานานถึง 45 ปีแล้ว

นางยุวณี เล่าว่า เป็นเกียรติอย่างสูงสุดของชีวิตและตื่นเต้นที่สุด เพราะเป็นครั้งแรกที่บัณฑิตอาสาสมัครได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิด โดยพระองค์ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทให้เหล่าบัณฑิตอาสาสมัคร

ตั้งใจและจริงจังต่อสิ่งที่ทำ คือ การปฏิบัติงานภาคสนาม เพื่อนำความรู้ไปพัฒนาชนบทให้กับคนที่ด้อยโอกาส ด้วยทรงเห็นว่าเป็นโครงการที่มีประโยชน์ จากพระบรมราโชวาทในวันนั้น จึงเป็นแรงบันดาลใจและยึดถือเป็นหลักในการทำงานเสมอมา แม้กระทั่งจะสำเร็จหลักสูตรไปแล้ว แต่ก็ยังกลับมาทำงานในองค์กรแห่งนี้จนกระทั่งเกษียณอายุ

“รู้ว่าได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว เราก็ตื่นเต้นมากเพราะเราก็ไม่รู้ว่าโครงการบัณฑิตอาสาสมัครเนี่ยจะได้รับความสนพระทัยจากพระเจ้าอยู่หัวนะคะ พอเข้าไปท่านก็ ท่านก็รู้เรื่องเราหมดนะคะ รู้เรื่องงานบัณฑิตอาสาสมัครทั้งหมด เพราะว่าท่านก็ตั้งทราบจาก อ.อดิณ และทราบจากที่ท่านได้ศึกษานะคะ ท่านก็บอกว่า หลักการก็เป็นโครงการที่ดี เพราะว่าได้ไปชนบทได้ไปช่วยชาวบ้านอะไรอย่างนั้นนะคะ ท่านพูดว่าหลักการมันดี แต่ที่นี้อาจารย์กับลูกศิษย์ก็ต้องทำให้เหมือนกับว่าปฏิบัติงานอย่าง สุจริตใจ ไปช่วยชาวบ้านไปทำงานอย่างนั้น ท่านก็ชื่นชม เพราะว่าสมัยนั้นเนี่ย โครงการนี้ตั้งขึ้นมา ก็เพราะด้วยเหตุผลหนึ่งก็คือว่า บัณฑิตที่จบแล้วส่วนใหญ่ไม่ออกต่างจังหวัดจะอยู่แต่ในกรุงเทพฯ นะคะ”

“เราในฐานะที่เรียนจบมาในระดับปริญญาณะคะ ก็ระดับบัณฑิตนะ ก็คือได้มีโอกาสไปอยู่กับผู้ด้อยโอกาส ซึ่งเราก็อทราบดีว่า พระองค์ท่านก็คือห่วงใยคนในชนบทนะคะและเมื่อเรามีโอกาสออกไปตรงนี้ ก็เหมือนกับว่า ก็ท่านเองก็เหมือนกับฝาก ว่าไปแล้วก็เหมือนกับจะได้ไปอยู่และในขณะเดียวกันเราก็ได้ไปเรียนรู้ด้วยนะคะ ได้ช่วยเหลือเค้าเท่าที่ความสามารถเรามี ละก็ได้ไปศึกษาตรงนี้ เพื่อที่จะกลับมาทำงานต่อไปเพื่อสังคมเพื่อชนบท สังคมโดยเฉพาะชนบท เพราะงานนี้จะเน้นที่ชนบท”

ยุวณี ศุภศิลา¹

¹ อดีตบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นที่ 2 ให้สัมภาษณ์ทางไทยทีวีสีช่อง 3 วันที่ 27 ตุลาคม 2559

บทส่งท้าย ปลายปี 50

“เป็นเพียงมดเล็ก ๆ
ที่รู้รับประทับใจในอาจารย์ป่วย”

จำเรียง ภาวิจิตร¹

¹ อดีตผู้อำนวยการสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร พ.ศ. 2513 – พ.ศ. 2531

อ้างอิงจาก: หนังสือ “โครงการที่ผมรัก”. (2542). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ดิฉันเกิดความประทับใจในอาจารย์ป๋วย ตั้งแต่เห็นลายเซ็นชื่อของท่านในธนบัตรสมัยที่ท่านเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย ความรู้สึกในสมัยนั้นบอกกับตัวเองว่า ท่านผู้นี้มีลายมือสวยอ่านได้ชัดเจนทั้งชื่อและนามสกุล แต่ทว่าดิฉันยังไม่เคยได้เห็นหน้าของท่านเลย คือ ไม่รู้จักตัวจริงของท่าน อีกครั้งหนึ่งที่ได้ยินชื่อเสียงของท่านซึ่งดังมาก คือ ท่านได้รับรางวัลแมกไซไซ และบริจาคเงินรางวัลทั้งหมดที่ท่านได้รับให้แก่สาธารณประโยชน์ในสังคมไทย นี่เองยิ่งทำให้เกิดความประทับใจมากเป็นพิเศษ ทั้งๆ ที่ยังไม่เคยรู้จักท่านเลย

ต่อมาเมื่อดิฉันโอนเข้ามาเป็นอาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จากวิทยาลัยการศึกษาประสานมิตร (มศว ในปัจจุบัน) จึงได้เริ่มรู้จักท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อท่านเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์และริเริ่มโครงการบัณฑิตอาสาสมัครขึ้นในปี พ.ศ. 2512 ดิฉันจำได้ว่าบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นแรกมี 18 คน จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งหมด สมัยนั้นนักเรียนชื่อดัง คือ นิตยา นาฏยะสุนทร ได้เขียนบทความถึงบทบาทบัณฑิตอาสาสมัครในความเสียสละ เพื่อพัฒนาชนบทภายใต้ชื่อเรื่อง “เพชร 18 เม็ด บนยอดโดม” ลงในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ทำให้นักวิชาการและประชาชนสนใจมาก

ดิฉันได้รับแต่งตั้งจากอาจารย์ป๋วยให้เป็นผู้อำนวยการสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร คนที่ 2 ตั้งแต่ 23 มิถุนายน 2513 – 31 พฤษภาคม 2515 มีหน้าที่ดำเนินการดูแลการฝึกอบรมบัณฑิตอาสาสมัคร รุ่นที่ 2 และรุ่นที่ 3 ในระยะนั้นเองอาจารย์ป๋วยไปสอนหนังสือในฐานะเป็น Visiting Professor ที่มหาวิทยาลัย Princeton ท่านเดินทางไปมา ง่ายๆ ระหว่างอเมริกากับเมืองไทยเป็นครั้งคราว ดิฉันมีความภาคภูมิใจและประทับใจที่ได้มีส่วนร่วมในการทำงานกับท่าน ท่านมีกลวิธีที่แยบยลเปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมเอาใจใส่ฟังเหตุฟังผล รวมทั้งมอบความไว้วางใจให้แก่ผู้ร่วมงานให้ความรัก ความ

อบอุ่นและความใกล้ชิดกับบัณฑิตอาสาสมัครเสมือนเป็นลูกหลานของท่าน นอกจากนั้นแล้ว ท่านยังมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ใคร่เห็นโครงการบัณฑิตอาสาสมัครเป็นโครงการที่ยั่งยืน เป็นหลักสูตรสาขาหนึ่งของมหาวิทยาลัย ซึ่งดิฉันก็ได้เรียนเสนอความคิดเห็นกับท่านว่า ต้องทำการสำรวจวิจัยอย่างง่าย ๆ จากความคิดเห็นของเจ้าของสถานที่ที่โครงการฯ ส่งบัณฑิตอาสาสมัครไปทำงาน ท่านก็รับฟังด้วยเหตุและผล และให้ดิฉันดำเนินการตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมสังคมสมัยนั้นด้วยความร่วมประสานงานกับอาจารย์ ดร.ก่อ สวัสดิพิพาณิชย์ อาสาสมัครของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในรุ่นแรก ได้ไปทำหน้าที่ครูสอนหนังสือวิชาต่าง ๆ ในโรงเรียนระดับมัธยมของกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไปสอนยังห้องถิ่นไกล ๆ และทุรกันดาร การสำรวจความต้องการของโรงเรียนต่าง ๆ เหล่านี้ได้ใช้วิธีแบบสอบถามและออกเยี่ยมเยียน ผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ครูใหญ่ กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน และนายอำเภอ แบบสอบถามเหล่านี้ได้ประมวลออกมาถึงความต้องการของโรงเรียนชนบทและชุมชนชนบท ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่วิธีการจัดทำหลักสูตรในการใช้ฝึกอบรมบัณฑิตอาสาสมัคร สรุปอย่างสั้น ๆ มีหลักการและเหตุผลที่ประกอบไปด้วยภาควิชาการ และภาคสนาม ตลอดจนมีการเขียนสารนิพนธ์ภายในเวลาทั้งหมด 1 ปี และเมื่อผ่านมหาวิทยาลัยแล้ว ได้นำเสนอสภาการศึกษาแห่งชาติ (สมัยนั้นยังไม่มีทบวงมหาวิทยาลัย) ภายใน 1 เดือน ก็ได้รับอนุมัติจาก ก.พ. ให้เป็นหลักสูตรประกาศนียบัตรหลังปริญญาตรี มีศักดิ์สิทธิ์ที่จะได้รับเงินเดือนสูงกว่าปริญญาตรี 1 ขั้น

ทั้งหมดที่ดิฉันเล่ามานี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า อาจารย์ป่วย มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีวิธีการพูดสอนให้คนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น โดยมอบนโยบายและให้ไปศึกษาในแนวทางที่เหมาะสมถูกต้องด้วยเหตุและผล เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมไทย

อาจารย์ป่วยเป็นปรมาจารย์ที่มีอุดมการณ์และจิตใจมั่นคงแน่วแน่ ใช้หลักจิตวิทยาและมนุษยสัมพันธ์ในการทำงาน เช่น ท่านหาหรือว่า ทำอย่างไร จึงจะให้บัณฑิตจากต่างสถาบันเข้ามาเป็นบัณฑิตอาสาสมัครให้มาก ๆ เพื่อใช้เวลาช่วงหนึ่งในชีวิตทำประโยชน์แก่สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาชนบท เรื่องนี้เท่ากับฝึกให้ดิฉันเริ่มมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล คิดวางแผนในการทำงานและดำเนินการอย่างรัดกุมรอบคอบ ซึ่งดิฉันก็ได้รายงานให้ท่านทราบเป็นระยะ ๆ สิ่งเล็กน้อยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงบุคลิกภาพความเป็นผู้นำของท่านอันนอกเหนือไปจากความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรมและการตัดสินใจที่มั่นคงอันเป็นลักษณะนิสัยประจำตัวของท่านอยู่แล้ว

ครั้งหนึ่งในการสัมมนาประจำปีของบัณฑิตอาสาสมัคร รุ่น 2 ที่หัวหิน ก็ยังทำให้ดิฉันประทับใจมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมื่อได้เตรียมทุกสิ่งทุกอย่างไว้พร้อมแล้วก่อนไปสัมมนา 2 วัน ท่านก็ยังได้ถามว่า จะไปอย่างไร ดิฉันก็เรียนท่านว่าจะไปกับกรรมการอีกท่านหนึ่ง หมายถึง อาจารย์เฉลิมศรี ธรรมบุตร จะไปโดยรถโดยสารท่านบอกว่าจะให้รถพร้อมไปกับคนขับมารับที่ธรรมศาสตร์ นี่ก็เป็นอุทาหรณ์ที่แสดงถึงน้ำใจของท่านที่ห่วงใยทุกข์สุขของผู้ที่อยู่เสมอ แม้กระทั่งการประชุมคณะกรรมการโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ท่านก็ออกปากชมเชยผู้ที่ทำงานทั้งต่อหน้าและลับหลัง วิธีการเช่นนี้เป็นขวัญกำลังใจแก่ผู้ทำงานเป็นอย่างมาก ดิฉันถือว่าเป็นวิธียอดเยี่ยมในการยกย่องผู้คนที่ทำให้มีกำลังใจเพิ่มพูน พยายามทำงานโดยมิเห็นแก่เหน็ดเหนื่อย

เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2542 ดิฉันได้ฟังข่าวการจากไปของท่านจากโทรทัศน์ในช่วงภาคเที่ยง ดิฉันตกใจและเสียใจอย่างบอกไม่ถูก รีบเดินทางไปมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทันที และลงชื่อเขียนคำไว้อาลัยในสมุดที่มหาวิทยาลัยจัดไว้ที่ตึกโดม ในวันที่ 9 สิงหาคม 2542 ก็ได้ไปร่วมงานทำบุญที่มหาวิทยาลัยจัดขึ้น ในวันที่ 16 สิงหาคม ก็ได้ไปยื่นเข้าแถวรับอัฐิของท่าน

มาตั้งไว้ที่ตึกโดม หลังจากนั้นก็ได้ไปเคารพอัฐิอีก บัดนี้เวลาผ่านไปอย่างรวดเร็ว มหาวิทยาลัยและศิษย์เก่าบัณฑิตอาสาสมัครจัดทำบุญครบ 100 วัน แห่งอนิจกรรมของท่าน เพลิดเพลินในวันเดียวกัน คือในวันอาทิตย์ที่ 7 พฤศจิกายน 2542 แต่ต่างสถานที่กัน ดิฉันจึงขอเลือกไปกับศิษย์บัณฑิตอาสาสมัคร เนื่องจากดิฉันมีความผูกพันใกล้ชิดกับบัณฑิตอาสาสมัคร และเป็นเพียงมดเล็กๆ ที่รู้ประทับใจในอาจารย์เป็นอย่างนัก

บันทึกถึงบัณฑิตอาสาสมัคร

สามชาย ศรีสันต์¹

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ประธานหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย
อึ้งภากรณ์

29 สิงหาคม 2556

“แต่บัณฑิตอาสาสมัครที่กำลังจะลงพื้นที่ปฏิบัติงานภาคสนาม 7 เดือน ความต่างก็น่าจะอยู่ที่ว่า ในแวดวงการศึกษาการพัฒนา เราต้องสอนให้นักศึกษาเข้าใจชาวบ้าน ไม่ใช่สอนให้ชาวบ้านเข้าใจเรา เราจะทำให้ชาวบ้านเข้าใจองค์ความรู้แบบของเราดีกว่าเมื่อ เราเข้าใจเขาก่อนแล้วค่อยให้เขาเข้าใจเรา เพื่อเขาจะนำสิ่งนั้นกลับมาต่อสู้กับเราอีกที ไม่ใช่สอนเพื่อให้ไปเปลี่ยนชาวบ้านในแบบที่เราคิดเอาเองว่าดี ความเข้าใจไม่ใช่เพียงตอบคำถามได้ พูดแทนได้ แต่ต้องมีสำนึกแบบชาวบ้าน เป็นสำนึกของผู้ถูกกดขี่ ถูกกระทำ ไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม เรียกสำนึกแบบนี้ว่า สำนึกข้ามชนชั้น นั่นคือการทำให้คนที่มอันจะกินในสังคมเมือง นักศึกษาที่มีความรู้ ซึ่งมีสำนึกแบบชนชั้นกลางสามารถสวมรับ เข้าใจสำนึกของชาวบ้าน เป็นสำนึกข้ามชนชั้น เพื่อให้เขาและเธอเหล่านั้นมีทักษะทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่ทักษะที่ฝึกฝนเอาได้แบบหุ่นยนต์ หรือคอมพิวเตอร์ที่ถูกโปรแกรม

วัตถุประสงค์ของหลักสูตรสำคัญมากก็ตรงที่ มันสะท้อนให้เห็นวิธีคิด ปรัชญาของการสร้างคน หากเราต้องการสอนให้เขาเรียนรู้แนวคิดวิธีการพัฒนา ก็หมายความว่าเรามีองค์ความรู้ของเราชุดหนึ่ง ที่ต้องการสอนคนให้รับความคิดชุดนี้ไปพัฒนาชาวบ้าน แต่ถ้าเราจะสอนให้รู้จักเสียสละ ให้ฝึกตนไปอยู่ในที่แปลกก็หมายถึงว่าเราสอนให้รู้จักปรับตัว เข้าใจผู้คน อ่อนน้อมและเรียนรู้ ถ้ามองว่าผลที่ตามมาจากวัตถุประสงค์ที่แตกต่างนี้เป็นอย่างไร ง่ายๆ ก็ดูว่าตอนส่ง บอ. ไปในพื้นที่ เขาหรือเธอ ไปอยู่กับใคร ไปอยู่บ้านพักหน่วยงาน หรือไปอยู่บ้านชาวบ้าน แล้วสารนิพนธ์ที่เขียน นั้นเพื่อบอกว่า ชาวบ้านมีปัญหาอะไร อะไรเป็นอุปสรรค ทำไมจึงไม่พัฒนาตามแบบที่โครงการ หน่วยงานที่ บอ. เข้าไปสังกัดฝึกงานด้วยต้องการชี้บอกให้กระทำ หรืองานเขียนที่เอาความรู้ เอาวิธีคิดของชาวบ้าน มาสร้างองค์ความรู้

ขึ้น งานเขียนสองลักษณะนี้ต่างกันอย่างสิ้นเชิง แบบแรกเป็นงานเขียนที่ผลิตซ้ำอำนาจเพื่อไปกดทับชาวบ้าน ไม่ต่างจากหลักสูตรที่เปิดสอนกันทั่วโลก แต่แบบที่สองเป็นงานเขียนที่ไปสร้างพลังอำนาจให้กับชาวบ้าน แทนที่จะไปฝึกวิชาชีพให้เป็นอะไรต่อมิอะไร ที่สังคมต้องการ เพื่อป้อนกำลังคนเข้าสู่อุตสาหกรรมการพัฒนา เพราะที่อื่นเขาก็ทำกันอย่างเข้มข้น ทำได้ดีกว่า และผลิตได้มากกว่า

ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตอาสาสมัครควรจะไปอยู่ไปกินไปนอนกับชาวบ้าน ไม่ใช่ไปอยู่บ้านพักหน่วยงานราชการ ทำตัวเป็น “เจ้านายน้อย” แทนที่จะทำตัวเป็นลูกหลานชาวบ้าน เพื่อให้คิด ทำ และเข้าใจ ในสิ่งที่ชาวบ้านเป็น และเขียนงานออกมาภายใต้จิตวิญญาณของชาวบ้าน ชาวชนบท หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครจึงต่างจากหลักสูตรอื่นตรงที่ว่า เป็นหลักสูตรที่สอนให้เสียสละ ทำงานร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้ มองเห็นชีวิตจิตใจของเพื่อนมนุษย์ แม้ว่าผลลัพธ์ออกมาจะทำได้บ้างไม่ได้บ้างตามที่มุ่งหวังไว้ก็ตาม แต่ก็ไม่มีหลักสูตรใดในประเทศไทยที่จะสอนอะไรแบบนี้ คุณสมบัติที่บัณฑิตอาสาสมัครมีในตัว จึงแตกต่าง ทำงานกับผู้อื่นได้อย่างเข้าใจในความแตกต่าง อ่อนน้อมถ่อมตนต่อชาวบ้าน คนเล็กคนน้อย และมีใจรักความเป็นธรรม นี่คือสิ่งสำคัญที่สุดที่ผมคิดว่าเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครยังคงมีคุณค่าต่อสังคม”

ในแพรปีกเสรีของผีเสื้อ มีความฝันเหลือเฟือเพื่อโลกกว้าง
เราจะร่อนลงหอบปีกบอบบาง ตีมน้ำค้างเคล้าน้ำใจไปด้วยกัน
ไปเสพซบสุนทรีย์ของชีวิต แวะผูกมิตรมวลไม้ในสวนขวัญ
อุ้มอนุชะอองของพืชพรรณ สร้างสีสันโลกสวยด้วยมือเรา...

รำลึก ๑๐๐ ปี
กระทรวงศึกษาธิการ
๒๕๖๒-๒๕๖๓

‘คือ...ผู้ซื้อสัตย์’
เป็นแบบให้ผู้อื่นซื้อสัตย์ตาม

* ฐานศึกษาของมูลนิธิสยามสุราษฎร์ธานีเป็นโครงการพัฒนาพื้นที่
ซึ่งเป็นถิ่นเกิดของบรรพบุรุษของมูลนิธิ
การวางผังเมืองมีความสำคัญต่อการพัฒนาเมือง
เพราะมีความสำคัญต่อการพัฒนาเมือง และทำให้มีความเชื่อมโยงกับโครงการ
การวิจัย และสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน *

งาน นิทรรศการ
เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ สยาม สุราษฎร์ธานี

เรื่องเล่าจากภาคสนาม... ประสบการณ์การเป็นบัณฑิตอาสาสมัคร

ทัตติยา กระณีจิตร¹

¹ บัณฑิตอาสาสมัคร รุ่น 47 ปฏิบัติงานภาคสนามโครงการมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ จ.เชียงใหม่
สถานที่ปฏิบัติงานภาคสนาม บ้านบ้านโป่ง หมู่ที่ 2 ตำบลแม่แฝก อำเภอสันทราย จังหวัด
เชียงใหม่

ตั้งแต่เข้ามาในพื้นที่วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้รู้สึกถึงโลกอีกใบที่ตั้งอยู่หลังโรงเรียนประถมนธรรมศาสตร์ ที่เราไม่เคยรู้จักมาก่อน พื้นที่ไม่ได้ไกลจากทางสัญจรของเหล่านักศึกษา แต่บริเวณนี้เงียบสงบราวกับอยู่ในโลกอีกใบ โลกของบัณฑิตอาสาสมัคร

วันแรกที่ได้เจอเพื่อนๆ ทั้งรุ่นเดียวกัน รุ่นต่างกัน คณะแตกต่างกัน มาจากหลากหลายที่ ตั้งแต่เหนือลงใต้ ทุกคนที่นี่คือคนที่เราจะต้องใช้ชีวิตร่วมด้วยต่อจากนี้ไปอีก 1 ปี

หลังจากทำความรู้จักสถานที่ รู้จักเพื่อน รู้จักนักวิชาการ รู้จักกฎระเบียบ การเรียนการสอน การใช้ชีวิตที่นี่แล้ว การเดินทางก็เริ่มต้นขึ้น

การปรับตัวให้เข้ากับชีวิตบัณฑิตอาสาสมัคร ณ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เพื่อเป็นการฝึกปรับตัวให้เข้ากับการใช้ชีวิตชนบทที่รอเราอยู่ในวันข้างหน้า ซึ่งเป็นคำกล่าวของพี่ๆ นักวิชาการที่คอยย้ำเตือนพวกเรา พวกเราอยู่ร่วมกันในตึกที่มีชั้นบนเป็นห้องพัก ห้องนอน ห้องน้ำ ห้องสมุด และชั้นล่างเป็นห้องเรียน เรามีการแบ่งเวรกันทำความสะอาด แบ่งเวรทำอาหาร มีระบบประธาน รองประธาน เลขานุการ และเหรัญญิก รวมทั้งมีจัดทำข้อตกลง กติกาการอยู่ร่วมกันต่างๆ

การใช้ชีวิตของพวกเรา เหมือนกันในทุกๆ วัน วันไหนที่เป็นเวรทำอาหารจะต้องตื่นแต่เช้าเพื่อเตรียมอาหารให้เพื่อนๆ และตนเองได้ทาน เวลา 08.00 น. เริ่มเข้าห้องเรียน เพื่อฝึกทักษะการพูด ทักษะการแสดงความคิดเห็น เมื่อถึงเวลา 09.00 น. การเรียนจึงเริ่มต้นขึ้น พวกเราเรียนทฤษฎีเกี่ยวกับชนบททั้งในระดับพื้นที่ จนถึงระดับนโยบาย เรียนเครื่องมือที่จะให้เราไปปรับใช้ได้ในชุมชน เรียนการทำวิจัย ซึ่งลักษณะการเรียนเป็นแบบการเปิดพื้นที่ให้พวกเราได้คิด ได้พูดคุย แลกเปลี่ยนกัน รวมถึงการเรียนเสริมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การฟัง การถ่ายรูป การถอดบทเรียน การเป็นกระบวนกร หรือไม่ว่าจะเป็น ความรู้ด้านอื่นๆ ประยุกต์กับงานพัฒนา เช่น เรื่องเพศ

เรื่องจริยธรรม เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ช่วยขัดเกลาพวกเราทั้งในภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติให้เติบโตขึ้น โดยที่เราอาจไม่รู้ตัวเลยก็เป็นได้

สิ่งที่เราได้รับรู้ตอนนั้น คือ การเรียนที่ยาวนานในแต่ละวัน เริ่มกิจกรรมตั้งแต่ 08.00-16.00 น. ทุกวันจันทร์ถึงวันศุกร์ บางวันช่วงเย็นมีการเรียนเสริม ตั้งแต่ประมาณ 18.30-20.30 น. หรือแม้กระทั่งเสาร์อาทิตย์ ในบางครั้ง ก็มีการจัดกิจกรรมเสริม หลังจากเลิกเรียนในช่วงค่ำคืน เป็นเวลาทำการบ้านของพวกเรา ความรู้สึกเหนื่อยจึงเกิดขึ้น แต่พอมองย้อนกลับไป เป็นช่วงเวลาที่เต็มไปด้วยคุณค่าในทุกเวลาจริง ๆ

นอกจากนั้นการสอนพวกเราผ่านการพัฒนาการศึกษาในพื้นที่จริง รวมถึงการทดลองใช้ชีวิตในชนบทช่วยให้เราได้นำความรู้ที่ได้เรียนในห้องเรียน มาประยุกต์ใช้ ทำให้เราเข้าใจมากขึ้นกับสิ่งที่เรียน ด้วยการเรียนรู้ด้วยตัวเอง เราทุกคนต่างมีข้อผิดพลาดที่เคยทำ ความสำเร็จที่เคยก่อ ทุก ๆ อย่าง ที่ผ่านมาช่วยให้เราเติบโตขึ้น ด้วยการเรียนรู้ การแก้ไข และพัฒนาตนเองด้วยตัวเราเอง

หลังจากนั้น เวลา 3 เดือนได้ผ่านไป เข้าสู่ช่วงเวลาการลงพื้นที่ของบอ. แต่ละคนก็ได้เลือกไว้ตามความสนใจ บางคนพร้อม บางคนไม่พร้อม บางคนไปสู่อะข้างหน้า สุดท้ายแล้วสิ่งที่เราจะได้จากพื้นที่ ล้วนขึ้นอยู่กับตัวเราเองว่า จะสามารถกอบโกยสิ่งต่าง ๆ ในช่วงเวลานี้ไปได้เพียงใด

การใช้ชีวิต 7 เดือน ในพื้นที่ห่างไกลจากบ้าน สังคมที่ไม่เคยรู้จัก ผู้คนแปลกหน้า กับตัวเราเพียง 1 คน ปฏิเสธไม่ได้ว่า ความเหงาเกิดขึ้นในใจ แต่จะให้จมกับความรู้สึกแบบนี้ตลอด 7 เดือนคงไม่ได้ การปรับตัว การเข้าหา การสร้างความเป็นมิตร จึงเริ่มต้นขึ้น เพื่อสร้างความคุ้นเคย ความสนิทใจ ให้กับเขาและเรา ใช้เวลาไม่นานทุก ๆ อย่างเริ่มเข้าที่เข้าทาง ถึงแม้ยังกังวลอยู่บ้าง แต่ยังไงก็ต้องเดินหน้าต่อไป

สำหรับตัวเอვნั่น รู้สึกผิดหวังเล็กน้อย ความคิด มายาคติของชนบท ไม่ตรงกับที่คาดหวังไว้ “ชนบทอยู่ไหนใด” ที่นี้บ้านเรือนพัฒนาแล้ว ไม่ต่างกับพื้นที่ที่ฉันอยู่ มีเพียงสิ่งเดียวที่ยังคงเป็นชนบทของที่นี่คือ เกษตรกรรม ภาพของบ้านเรือนที่ทันสมัย ถนนลาดยาง ตัดกับท้องนา แปลงพืชผัก สวนผักผลไม้ของเกษตรกร จนกระทั่งในวันนี้ฉันได้คำตอบสำหรับพื้นที่ของฉันแล้วว่า เกษตรกรบ้านโป่งคือชนบทที่แท้จริง ด้วยความรักในการเป็นเกษตรกร ความรักในการดำรงชีวิตด้วยวิถีชีวิตดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ ความพึงพอใจในสิ่งที่มี สิ่งที่เป็น ไม่วิ่งตามกระแสของโลก แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ขัดกับความเป็นไปที่เกิดขึ้น มีการหลอมรวมเข้าด้วยกันอย่างน่าอัศจรรย์

นอกจากนั้นด้วยภาระหน้าที่ของบัณฑิตอาสาสมัคร ฉันได้เข้าร่วมการทำงานกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ ช่วยในเรื่องการขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ไขปัญหาดินคนจน เกิดธนาคารที่ดินอย่างเป็นรูปธรรม

ครั้งแรกที่เริ่มงานกับทางมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ คือ เข้าร่วมประชุมเตรียมการประชุมเสนอร่างรัฐธรรมนูญ สิ่งแรกที่เรารู้สึกคือ คนธรรมดาแค่ 10 กว่าคน จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญเลยหรือ? จะทำอะไรได้จริงหรือ? ซึ่งคำถามเหล่านี้ก็ยังคงค้างคาอยู่ในใจ ถึงแม้จะลองถามคนที่เกี่ยวข้อง แต่ก็ยังคงไม่ได้รับคำตอบที่จะทำให้เข้าใจหรือยอมรับได้ หลังจากนั้น การทำงานกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ ทำให้ฉันได้มีโอกาสร่วมงานกับชาวบ้านจากพื้นที่หลายแหล่ง ฉันได้พบภาพที่น่ารัก ประทับใจคือ การรวมตัวกันของชาวบ้านที่มาจากทุกพื้นที่ ทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ ต่างภาษา ต่างวัฒนธรรม แต่มารวมตัวกัน ทานข้าววงเดียวกัน พูดคุยปรึกษาปัญหา แลกเปลี่ยนกันภายใต้เรื่องเดียวกัน คือ ปัญหาปากท้องที่เกิดจากปัญหาเรื่องที่ดิน ทุกคนในที่นี้ต่างเป็นชาวบ้านอายุมากที่ดูธรรมดาๆ เมื่อเดินตามท้องถนน แต่ใครจะหาว่าไม่รู้ไม่ถนัด คนเหล่านี้กำลังพูดคุยกันเรื่องระดับสังคม ระดับนโยบาย ระดับประเทศชาติ สำหรับภาพการรวม

ตัวกันนั้น มีให้ประทับใจอยู่เสมอ แม้กระทั่งภายในกลุ่มสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือเอง เมื่อสมาชิกกลุ่มในพื้นที่อื่นมีปัญหา ชาวบ้านในแต่ละพื้นที่จะรวมตัวกัน เพื่อไปช่วยเหลือ ไปให้กำลังใจ แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้จะไม่ใช่วิทยาของตัวเองโดยตรง แต่เราจะไม่ทิ้งกัน เมื่อไปบ้านไหน บ้านนั้นก็เตรียมต้อนรับอย่างอบอุ่น ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ที่นอน รวมถึงรอยยิ้ม สิ่งสำคัญคือความเข้มแข็งของชาวบ้านที่ส่วนมาก (แทบจะทั้งหมด) อายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไป บางคนเป็นปู่ เป็นย่า เป็นตา เป็นยาย มาพักค้างแรมในพื้นที่อื่น นอนละเมอเรียกชื่อหลานในยามกลางคืน ทุกคนต่างเดินทางมารวมตัวกัน เพื่อต่อสู้ เพื่อต้องการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตตนเอง โดยเฉพาะเรื่องที่ดิน ที่ดินสิ่งทีพวกเขาคงเหลือเวลาไม่มากในการใช้ประโยชน์จากมัน แต่ลูกหลานของพวกเขาจะยังคงได้รับประโยชน์จากมันอย่างแน่นอน และมันจะสืบทอดไปยังรุ่นสู่รุ่น (หากไม่ขายทิ้งก่อน)

อย่างไรก็ตาม คำถามที่ยังคงค้างคาในใจฉัน ก็ยังคงไม่เลือนหายไป “เสียงของชาวบ้านธรรมดา จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับนโยบายได้จริงหรือ ... ระดับนโยบายเลยนะ มันไม่ใช่เรื่องเล็กๆ มันเป็นเรื่องระดับประเทศ ที่จะส่งผลต่อคนจำนวนมาก แล้วคนธรรมดาๆ จะสามารถเข้าไปเปลี่ยนแปลง หรือมีผลอะไรได้หรือ?” อีกหนึ่งการขับเคลื่อนที่ทำให้ความสงสัยของฉันยิ่งมากขึ้น คือ การยื่นหนังสือโดยชาวบ้านถึงนายกรัฐมนตรีถึงข้าราชการระดับสูง “เรื่องจะถึงจริงหรือ? ขนาดคนที่มารับก็ไม่ใช่คนที่รู้เรื่อง ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ยื่น การยื่นหนังสือมันจะทำอะไรได้หรือ?” แต่อีกมุมหนึ่งที่ฉันได้รับรู้คือ การยื่นหนังสือจะเป็นกระบวนการที่อ้างได้ว่า เราทำตามขั้นตอนที่ถูกต้องตามที่กำหนดแล้ว หากยังไม่มีผลการดำเนินการแก้ปัญหาใดๆ เราจะดำเนินการตามแนวทางของเรา... ซึ่งเป็นอีกหนึ่งศิลปะที่ฉันได้เรียนรู้

จุดสำคัญที่ทำให้ฉันได้คำตอบตอบคำถามของตัวเอง คือ กิจกรรม “เดินก้าวแลก: ทวงสัญญารัฐบาลแก้ไขปัญหาที่ดิน” ในวันนั้นมี

การประกาศออกสื่อหลายช่องทาง เพื่อให้เรื่องราวของกิจกรรมถูกเผยแพร่ ออกไปอย่างกว้างขวาง ขบวนการเดินของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือที่ เริ่มเดินตั้งแต่เชียงใหม่ ไปถึงจุดหมายคือ ลำพูน และหากรัฐบาลยังนิ่งเฉย ชาวบ้านจะเดินไปถึงกรุงเทพมหานคร เพื่อพบนายกรัฐมนตรี.. ฉันได้แต่คอย ดูอย่างสงสัยว่า มันจะออกมาเป็นยังไงกันนะ จนในระหว่างการเดินทางนั้น ฉันได้ยืมว่า นายกฯ พูดถึงกลุ่มที่เดินทางจากเชียงใหม่ให้หยุดการกระทำ ดังกล่าว หลังจากนั้นเหล่าแกนนำได้รับสายจากนายทหารผู้มีอำนาจเกี่ยวข้อง ในเรื่องดังกล่าว เรียกตัวให้เข้าพบ และในที่สุดมีการรับรองว่า จะดำเนินการ แก้ไขปัญหาที่ชาวบ้านเรียกร้อง

ฉันเชื่อแล้วละว่า พลังประชาชนมีจริง ไม่ต้องให้ใครบอก เพราะ ถึงบอกฉันก็ไม่เชื่อ แต่ ณ เวลานั้นฉันได้เรียนรู้ ได้รู้จัก ได้เห็นมันด้วยตัวเอง ซึ่งถือเป็นประสบการณ์อีกครั้งหนึ่งที่มีค่าของฉัน รวมถึงอีกหลายๆ ครั้งที่ การรวมตัวของชาวบ้านธรรมดาๆ ที่มาพร้อมกับปัญหาของพวกเขา พร้อมกับ ความต้องการแก้ไข พัฒนาให้ชีวิตของพวกเขาดีขึ้น ก่อให้เกิดการผลักดัน ส่งผลกระทบไปสู่การปฏิบัติงานของภาครัฐได้จริง

คำตอบที่ไม่เป็นอื่น

ไชยันต์ รัชชกุล (บอ. 2)

ช่วงต้นสัปดาห์เริ่มทั้งใบ ปี 2549 บ้านกองทราย สารภี เชียงใหม่

“การเป็นผู้ให้อยู่ข้างนั้น ก็เป็นเพียงชนนกอันบางเบา แต่สมัยก่อนปี 2516 นั้น ความสำนึกเพื่อสังคมมีลักษณะต่างออกไป ไม่เข้มข้นอย่างสมัยต่อมา ในวันรับปริญญาที่ บอ. ขึ้นไปรับ “ประกาศนียบัตรชั้นสูงบัณฑิตอาสาสมัคร” นั้น ทุกคนได้รับการปรบมือลั่นหอประชุม ซึ่งโดยปกติการปรบมือนี้จะสำหรับเฉพาะผู้ที่ได้รับเกียรตินิยม”...

การเป็นอาสาสมัคร เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ชีวิตเปลี่ยนเส้นทางเดินหรือไม่? คำตอบคำถามนี้คงเป็นไปได้ทั้งปฏิเสธและตอบรับ ขึ้นอยู่กับการยกเหตุผลผลขึ้นมาแสดงมากกว่าจะเป็นเรื่อง “ข้อเท็จจริง” แต่ถ้าคำถามที่อยู่วิสัยที่ตอบได้ คือ ถ้าถอยเวลากลับไปได้จะเลือกมาเป็น บอ. หรือไม่? คำตอบของผมไม่มีทางจะเป็นอื่นที่ต่างไปจากคำตอบรับได้เลย

แนะนำผู้เขียน

สวลักษณ์ ศิวรักษ์ หน่วยงานสังกัด	นักเขียน นักวิชาการอิสระ
นภาพร อติวานิชยพงศ์ หน่วยงานสังกัด	รองศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ความสนใจทางวิชาการ	ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐศาสตร์การเมือง ปัญหาแรงงานและขบวนการเคลื่อนไหวของ แรงงาน
วุฒิการศึกษา ที่อยู่ติดต่อกลับ	Ph.D. Economics จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
E-mail	napa1973@tu.ac.th
กิตติกาญจน์ หาญกุล หน่วยงานสังกัด	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ความสนใจทางวิชาการ	สิทธิชุมชน การพัฒนาคนรุ่นใหม่ ขบวนการ เคลื่อนไหวภาคประชาชน

วุฒิการศึกษา

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สังคมศาสตร์และการพัฒนา
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ที่อยู่ติดต่อกลับ

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

E-mail

kkhankun@gmail.com

รุจน์ ภาชา**หน่วยงานสังกัด**

อาจารย์ประจำ ภาควิชาหลักสูตรและการสอน
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความสนใจทางวิชาการ

การสอนสังคมศึกษา, Teaching in Controversial
Issues, หลักสูตรและการสอน

วุฒิการศึกษา

ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอน
สังคมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่อยู่ติดต่อกลับ

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

E-mail

map.soc.1@gmail.com, ruj@swu.ac.th

แจ่มจรัส ดีพร้อม**หน่วยงานสังกัด**

อาจารย์ประจำ ศูนย์ภาษาและบริการวิชาการ
วิทยาลัยนานาชาติเพื่อศึกษาความยั่งยืน
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความสนใจทางวิชาการ

Cultural Diversity in Thai Community,
Intercultural Communication

วุฒิการศึกษา

Master of Arts in Cultural Studies, Mount St.
Mary's College, Los Angeles, California, USA

ที่อยู่ติดต่อกลับ

วิทยาลัยนานาชาติเพื่อศึกษาความยั่งยืน
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

E-mail

jamjumrat@swu.ac.th

สุชนิษฐ์ บัณฑิตกุล

หน่วยงานสังกัด

อาจารย์ประจำ ภาควิชาหลักสูตรและการสอน
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความสนใจทางวิชาการ

การพัฒนาภาษาสำหรับเด็กปฐมวัย พัฒนาการ
ของเด็กปฐมวัย

วุฒิการศึกษา

ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่อยู่ติดต่อกลับ

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

E-mail

thepopupee@hotmail.com, suchanin@swu.ac.th

อชิระ อุตมาน

หน่วยงานสังกัด

อาจารย์ประจำ ภาควิชาสังคมวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความสนใจทางวิชาการ

หลักสูตร วิธีการสอนที่เน้นการบูรณาการท้องถิ่น

วุฒิการศึกษา

ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและ
การสอน มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่อยู่ติดต่อกลับ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

E-mail

eak_soc@hotmail.com

	สุภาวดี อินนุพัฒน์
หน่วยงานสังกัด	หัวหน้างานวิชาการและวิจัย วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ความสนใจทางวิชาการ	การบริหารการศึกษา
วุฒิการศึกษา	วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (สื่อสารมวลชน) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ที่อยู่ติดต่อกลับ	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
E-mail	peung30@gmail.com
	กฤษฎา อีระโกศลพงศ์
หน่วยงานสังกัด	นักวิชาการอิสระ
ความสนใจทางวิชาการ	องค์การแรงงานระหว่างประเทศ แรงงานย้ายถิ่น นโยบายสังคม ปัญหาสังคม
วุฒิการศึกษา	กำลังศึกษา รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รป.ด.) สาขานโยบายสาธารณะกับการจัดการ ภาครัฐ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ที่อยู่ติดต่อกลับ	16 ซอยเพชรเกษม 76 ถนนเพชรเกษม แขวงบางแคเหนือ เขตบางแค กรุงเทพมหานคร 10160
E-mail	Kritsadathe@outlook.com

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัครฉบับที่ผ่านมา

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2547
“วิพากษ์นโยบายประชานิยม” (ฉบับปฐมฤกษ์)

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2548
“สำนักอาสาในยุคโลกาภิวัตน์”

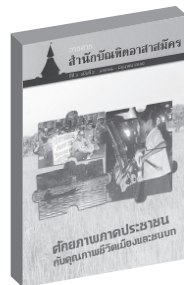
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2548
“ธรรมากับหลักกับการปกครองท้องถิ่น”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2549
“1 ปี สืบมากับการฟื้นฟูชุมชน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2549
“สร้างสรรค์สุขภาวะชุมชนถ้วนหน้า”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2550
“ศักยภาพภาคประชาชนกับคุณภาพชีวิตเมืองและชนบท”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัครฉบับที่ผ่านมา

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2550
“หลากหลายชีวิตคนชายขอบ: ความรู้และความจริง”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2551
“อาสาสมัคร: จากชุมชนสู่สังคม”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2551
“พลวัตชุมชน: เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2552
“ชุมชน สังคมไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2552
“40 ปี สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 และ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1
ประจำเดือนมกราคม-ธันวาคม 2553
“งานอาสาสมัครกับการแก้ปัญหาเชิงสันติวิธี”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัครฉบับที่ผ่านมา

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2554
“ผู้นำจิตอาสาไร้พรมแดน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2554
“สิทธิคนยากจนในสังคมไทย”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2555
“ถอดบทเรียน “น้ำท่วม” สังคมไทย”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2555
“วัฒนธรรมชนบท การประกอบสร้างและการช่วงชิง
พื้นที่ของการถูกกำหนดนิยาม”

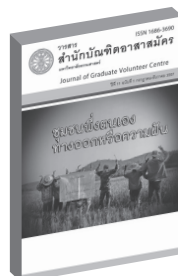
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2556
“อาสาสมัคร ชำมพรหมแดน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2556
“ความเป็นอื่นและการพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2557
“รากหญ้า: ส่วนที่ถูกนับ เพื่อที่จะไม่นับรวม ”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2557
“ชุมชนพึ่งตนเองทางออกหรือความฝัน”

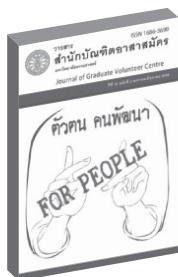
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัครฉบับที่ผ่านมา

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2558
“เพศสภาพกับการพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2558
“กศช. คน ชุมชน สังคม ในงานพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2559
“ตัวตน คนพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2559
“รอบรู้ รุ้รอบ ในงานพัฒนา”

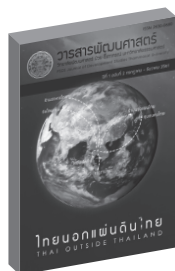
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2560
“ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2560
“งานอาสาสมัครกับการพัฒนา”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2561
“เศรษฐกิจ การเมือง การต่อรอง”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2561
“ไทยนอกแผ่นดินไทย”

ต้องการวารสารพัฒนศาสตร์ (เดิมชื่อ วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร) วิทยาลัย
พัฒนศาสตร์ ป่วย อึ้งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฉบับย้อนหลัง โปรดกรอก
รายละเอียดตามแบบฟอร์ม พร้อมทั้งโอนเงินบริจาคสนับสนุนการจัดพิมพ์วารสาร
ในอัตราเล่มละ 150 บาท มาที่

ชื่อบัญชี ออมทรัพย์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป่วย อึ้งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 984-2-38985-5 ธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) สาขาท่าพระจันทร์

ชื่อ-สกุล.....

ที่อยู่ที่ได้รับส่ง.....

.....

หมายเลขโทรศัพท์.....

ต้องการวารสาร

ฉบับที่.....จำนวน.....เล่ม	ฉบับที่.....จำนวน.....เล่ม
ฉบับที่.....จำนวน.....เล่ม	ฉบับที่.....จำนวน.....เล่ม
ฉบับที่.....จำนวน.....เล่ม	ฉบับที่.....จำนวน.....เล่ม

รวม..... เล่ม โดยได้โอนเงินสนับสนุนการจัดพิมพ์วารสาร
เป็นจำนวน บาท

โปรดส่งแบบฟอร์มพร้อมสำเนาการโอนเงินมาที่

กองบรรณาธิการวารสารพัฒนศาสตร์ (เดิมชื่อ วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร)
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป่วย อึ้งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โทรสาร 0-2564-4429

หรือทาง E-mail: psdsjournal.tu@gmail.com

การเสนอบทความเพื่อพิมพ์ในวารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. ระบบการประเมินบทความ (Peer Review Process)

ประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญภายนอกซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นๆ อย่างน้อย 2 คน โดยผู้เขียนบทความและผู้ประเมินไม่รู้จักกัน (double-blind) หลังจากนั้นจะส่งความเห็นของผู้ประเมินให้กับเจ้าของบทความ โดยที่ทางกองบรรณาธิการประสานให้ผู้เขียนแก้ไขบทความและส่งให้กองบรรณาธิการภายในระยะเวลาที่กำหนด

2. กำหนดการตีพิมพ์

ปีละ 2 ฉบับ โดยในแต่ละปี วารสารมีกำหนดออกในฉบับที่ 1 ในเดือนมิถุนายน และฉบับที่ 2 ในเดือนธันวาคม

3. การรับพิจารณาบทความ

กองบรรณาธิการยินดีรับบทความวิชาการ, บทความวิจัย, รวมทั้งผลงานของนักศึกษาปริญญาโท และปริญญาเอก และเปิดกว้างสำหรับงานเขียนสารคดีเชิงวิชาการ รวมทั้งงานวิชาการของท้องถิ่น ซึ่งเขียนขึ้นจากประสบการณ์การค้นคว้า ทดลองภายใต้หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีระบบการอ้างอิงตามที่วารสารกำหนด

1. บทความวิจัย จะต้องเขียนหัวข้อ ที่เสนอต้องมีหัวข้อของบทที่ 1 ในงานวิจัย โดยบอกความสำคัญของปัญหา

วัตถุประสงค์การศึกษา แนวคิดทฤษฎี ระเบียบวิธีที่ใช้ สมมติฐาน (ถ้ามี) ผลการศึกษาและสรุป

2. บทความวิชาการ ไม่จำเป็นต้องมี ระเบียบวิธี สมมติฐาน หรือผลการศึกษาแต่จะเรียงหัวข้อเป็นสามส่วนคือ ส่วนนำ ส่วนวิเคราะห์ตีความ และสรุป

4. การเขียนบทความเพื่อเสนอตีพิมพ์

สิ่งสำคัญคือบทความจะต้องไม่เคยถูกตีพิมพ์ที่ใดมาก่อน และจะต้องไม่ส่งไปตีพิมพ์ที่อื่น หรือส่งบทความไปพร้อมกัน 2 แห่งในเวลาเดียวกัน ความยาวไม่ควรเกิน 25 หน้า (A4) รวมบรรณานุกรม

องค์ประกอบของบทความ

ชื่อบทความภาษาไทย

ชื่อเจ้าของบทความ

บทคัดย่อ ภาษาไทย และภาษาอังกฤษ

รวมกันไม่เกิน 600 คำ (ประมาณไม่เกิน 26 บรรทัด)

คำสำคัญ (key word) มโนทัศน์ทางวิชาการของสาขาวิชา หรือทฤษฎีที่นำมาใช้ 3-5 คำทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

บทนำ ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่องที่ต้องการเสนอ บอกวิธีการวิเคราะห์ที่จะใช้ หรือข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์ บอกวัตถุประสงค์ของการเขียนบทความ หรือสิ่งที่จะเสนอในบทความนี้

แนวคิด-ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ หรือกรอบความคิดของการวิเคราะห์

ระเบียบวิธีวิจัย (ในกรณีเป็นบทความวิจัย)

การสุ่มตัวอย่าง การเลือกพื้นที่ศึกษา วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการศึกษา หรือสิ่งที่ต้องการเสนอ

เขียนตามวัตถุประสงค์ของการเสนอบทความ หรือคำตอบที่ได้รับจากการศึกษา ตามที่ได้กล่าวไว้ในบทนำ แสดงให้เห็นถึงผลที่ได้จากการศึกษา หรือการวิเคราะห์ ดีความ

สรุป

สรุปเนื้อหา ข้อคิดเห็น และข้อสังเกต ของผู้เขียน ตลอดจนแนวทางการประยุกต์ใช้ความรู้

การอ้างอิง

ให้หลักการอ้างอิง ตามคู่มือพิมพ์วิทยานิพนธ์ ของสำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การอ้างอิงในเนื้อหาใช้ระบบนาม-ปี (Author-Date Citation System) ในรูปแบบดังนี้

(ชื่อ นามสกุลผู้แต่ง, ปีที่พิมพ์, น.)

บรรณานุกรม

เรียงตามตัวอักษรของชื่อ-สกุลผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ ตามหลักเกณฑ์ APA (American Psychological Association) ดังตัวอย่าง ตัวอย่างการเขียน บรรณานุกรม

แนะนำผู้เขียน ข้อความแนะนำผู้เขียน ไม่เกิน 5 บรรทัด มีเนื้อหาอย่างน้อย ประกอบด้วย

ชื่อ-สกุล ตำแหน่ง/ตำแหน่งทางวิชาการ

หน่วยงานสังกัด ความสนใจทางวิชาการ

สาขาวิชาที่สำเร็จการศึกษา

E-mail

ที่อยู่ติดต่อผู้เขียน พร้อมหมายเลขโทรศัพท์ ที่กองบรรณาธิการสามารถติดต่อได้สะดวก

ตัวอย่างการเขียนบรรณานุกรม

1. วารสารและนิตยสาร

ก. วารสารเรียงลำดับหน้าโดยขึ้นต้นหน้าหนึ่งทุกครั้งเมื่อขึ้นฉบับใหม่ให้ระบุ (ฉบับที่)

รูปแบบ: ชื่อผู้แต่ง. (ปีที่พิมพ์). ชื่อเรื่อง. *ชื่อวารสาร, ปีที่(ฉบับที่), หน้าแรก-หน้าสุดท้าย*.

Author(s). (Year of publication). Title of article. *Title of periodical or journal, Volume(issue), First-last page.*

ตัวอย่าง: ขวัญฤทัย คำขาว และเตือนใจ สามห้วย. (2530). สีธรรมชาติ. *วารสารคนเศรษฐศาสตร์, 30(2), 29-36.*

Acton, G. J., Irvin, B. L., & Hopkins, B. A. (1991). Theory-testing research: building the science. *Advance in Nursing Science, 14(1), 52-61.*

ข. วารสารเรียงลำดับหน้าหนึ่งถึงหน้าสุดท้ายต่อเนื่องกันตลอดปี ไม่ต้องระบุ (ฉบับที่)

ตัวอย่าง: ขวัญฤทัย คำขาว และเตือนใจ สามห้วย. (2530). สีธรรมชาติ. *วารสารคนเศรษฐศาสตร์, 30, 29-36.*

Dzurec, L. C., & Abraham, I. L. (1993). The nature of inquiry linking quantitative and qualitative research nursing. *Journal of Advanced Nursing, 18, 298-304.*

2. หนังสือ

รูปแบบ: ชื่อผู้แต่ง. (ปีที่พิมพ์). *ชื่อหนังสือ*. เมืองที่พิมพ์: สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง: บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2548). *การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: เพรส แอนด์ ดีไซน์.

James, N. E. (1988). Two sides of paradise: The Eden meet according to Kirk and Spock. In D. Palumbo (Ed.), *Spectrum of the fantastic* (pp. 219-223). Westport, CT: Greenwood.

หนังสือที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งหรือบรรณาธิการ ให้ขึ้นต้นด้วยชื่อหนังสือ

ตัวอย่าง: *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (10th ed.). (1993).

Springfield, MA: Merriam-Webster.

3. รายงานการประชุมหรือสัมมนาทางวิชาการ

รูปแบบ: ชื่อผู้แต่ง. ปีที่พิมพ์. ชื่อเรื่อง. ชื่อเอกสารรวมเรื่องรายงานการประชุม, วัน เดือน ปี สถานที่จัด. เมืองที่พิมพ์: สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง: กรมวิชาการ. 2538. การประชุมปฏิบัติการรณรงค์เพื่อส่งเสริมนิสัยรักการอ่าน, 25-29 พฤศจิกายน 2528 ณ วิทยาลัยครูมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พัฒนาหนังสือกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. In R. Dienstbier (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation: Vol. 38. Perspectives on Motivation* (pp. 237-288). Lincoln: University of Nebraska Press.

4. บทความจากหนังสือพิมพ์

รูปแบบ: ชื่อผู้แต่ง. (ปีที่พิมพ์, เดือน, วันที่). ชื่อเรื่อง. ชื่อหนังสือพิมพ์, หน้าที่น่ามาอ้างอิง.

ตัวอย่าง: สายใจ ดวงมาลี. (2548, มิถุนายน 7) มาลาเรียลาม 3 จว.ได้ตอนบน สธ.เร่งคุมเข้มกันเชื้อแพร่หนัก. *คม-ชัด-ลึก*, 25.

Di Rado, A. (1995, March 15). Trekking through college: Classes explore modern society using the world of Star Trek. *Los Angeles Time*, p. A3.

5. วิทยานิพนธ์

รูปแบบ: ชื่อผู้แต่ง. ปีที่พิมพ์. ชื่อวิทยานิพนธ์. ระดับปริญญาของวิทยานิพนธ์, สถาบันการศึกษา. เมืองที่พิมพ์: สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง: สุดาลักษณ์ พงศ์วสิน. (2549). “ยุทธศาสตร์การพัฒนากายภาพอุทยานแห่งชาติเพื่อเพิ่มศักยภาพในการท่องเที่ยวด้วยการจัดการและการออกแบบสถาปัตยกรรม.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Darling, C. W. (1976). *Giver of due regard: the poetry of Richard Wilbur*. Unpublished doctoral dissertation, University of Connecticut, Storrs, CT.

6. พจนานุกรม

ตัวอย่าง: พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546). กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชัน.

Shorter Oxford English dictionary (5th ed.). (2002). New York: Oxford University Press.

7. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

รูปแบบ: ชื่อผู้แต่ง. (ปีที่พิมพ์). ชื่อเรื่อง, วันที่ทำการสืบค้น. ชื่อฐานข้อมูล. URL Author(s). (date-or “n.d.”). Title of work. (Online), date retrieved. Name of Database or Internet address of the specific document. Specify URL exactly.

ตัวอย่าง: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม. (2545). ประเพณีใส่กระเจาดชาวไทยพวนสอนให้รู้จักแบ่งปัน มีน้ำใจ, 7 มิถุนายน 2548. http://www.m-culture.go.th/culture01/highlight/highlightdetail.php?highlight_id=114&lang=th

Lynch, T. (1996). *DS9 trials and tribble-ations review*. Retrieved October 8, 1997, from Psi Phi: Bradley's Science Fiction Club Website: http://www.bradley.edu/psiphi/DS9/ep/503r.html__

หลักเกณฑ์ และข้อกำหนดสำคัญก่อนส่งบทความ

หลักเกณฑ์	รายละเอียด
1. ตรวจสอบองค์ประกอบของบทความว่าครบถ้วนหรือไม่	
2. ใช้ตัวอักษร cordia new และขนาดตัวอักษร 16 points พร้อมทั้งใช้ตัวเลขทั้งหมดเป็นอารบิก	
3. ให้ใส่ชื่อบทความ และชื่อผู้แต่งบนหัวกระดาษด้านขวามือของทุกหน้า พร้อมใส่เลขหน้า	
4. การกำหนดหัวข้อใหญ่ และหัวข้อรองไม่ต้องใส่ตัวเลขหน้าหัวข้อ ยกเว้นหัวข้อย่อยที่ต่อจากหัวข้อรองให้ใส่ตัวเลขได้	หากมีหัวข้อต่อจากหัวข้อรองให้ใส่เป็น 1.1 และ 1) ตามลำดับเช่น วารสารพัฒนศาสตร์ หลักเกณฑ์การส่งบทความ 1. องค์ประกอบของบทความ 1.1 ส่วนนำ 1) ...
5. หัวข้อใหญ่ให้ใช้ตัวหนาได้ นอกนั้นห้ามใช้ตัวหนา	
6. คำที่ต้องการเน้นให้ใช้ตัวเอน แต่ใช้ได้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น	
7. การอ้างอิงทั้งเชิงบรรณานุกรมให้เป็นไปตามแบบมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กำหนด	คู่มือการพิมพ์วิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สามารถ download ได้ที่ www.tu.ac.th/default.tu/default.thai.html
8. การวงเล็บภาษาอังกฤษให้ใช้ตัวอักษรตัวเล็กเท่านั้น ยกเว้นคำเฉพาะ (Proper Noun) ให้ใช้ตัวอักษรตัวใหญ่นำหน้าคำ	(Graduate Volunteer Centre)
9. การใช้คำย่อ กล่าวถึงครั้งแรกให้ใส่คำเต็ม โดยวงเล็บคำย่อ และการกล่าวครั้งต่อไปให้ใช้คำย่อได้	Graduate Volunteer Centre (GVC.) สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร (ส.บอ.)

หลักเกณฑ์	รายละเอียด
10. การใส่เชิงอรรถอธิบายความ ให้ใส่เชิงอรรถไว้ตอนท้ายของหน้าที่มีเนื้อหาเชิงอรรถนั้นๆ และใส่ตัวเลขเรียงลำดับจากต้นไปจนจบบทความ	
11. บทความทุกบทความจะต้องส่งภาพอย่างน้อย 1 ภาพ สำหรับใช้ประกอบข้อความ	
12. หากมีภาพประกอบให้วางภาพตามตำแหน่งที่ผู้เขียนต้องการ และให้ใส่ลำดับภาพเรียงไปจนจบบทความ พร้อมทั้งใส่คำอธิบายประกอบ	
13. การวางตารางให้วางอยู่กึ่งกลางหน้ากระดาษเลขตาราง และชื่อตารางระบุไว้ที่ด้านบนของตาราง	
14. การเรียงเลขตารางให้เรียงลำดับจาก ตารางที่ 1 เรียงลำดับไปจนจบบทความ	
15. ระบุที่มาของตารางไว้ท้ายตาราง โดยให้คำว่าที่มา: ชิดขอบตารางด้านซ้ายมือ	
16. วารสารนี้เคร่งครัดกับการอ้างอิง ขอให้ท่านตรวจสอบให้แน่ใจว่า ไม่มีข้อความส่วนใดที่ผู้เขียนนำมาเขียนในบทความโดยไม่ได้อ้างอิงแหล่งที่มา	
17. การแนะนำผู้เขียนระบุรายละเอียดตามหัวข้อที่กำหนด	

ส่งบทความถึง บรรณาธิการวารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์
ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

email psdsjournal.tu@gmail.com

หรือส่งบทความออนไลน์ได้ที่ www.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/index

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2562

โทรศัพท์ 0-2564-3104 ถึง 6

โทรสาร 0-2564-3119

<http://www.thammasatprintinghouse.com>

